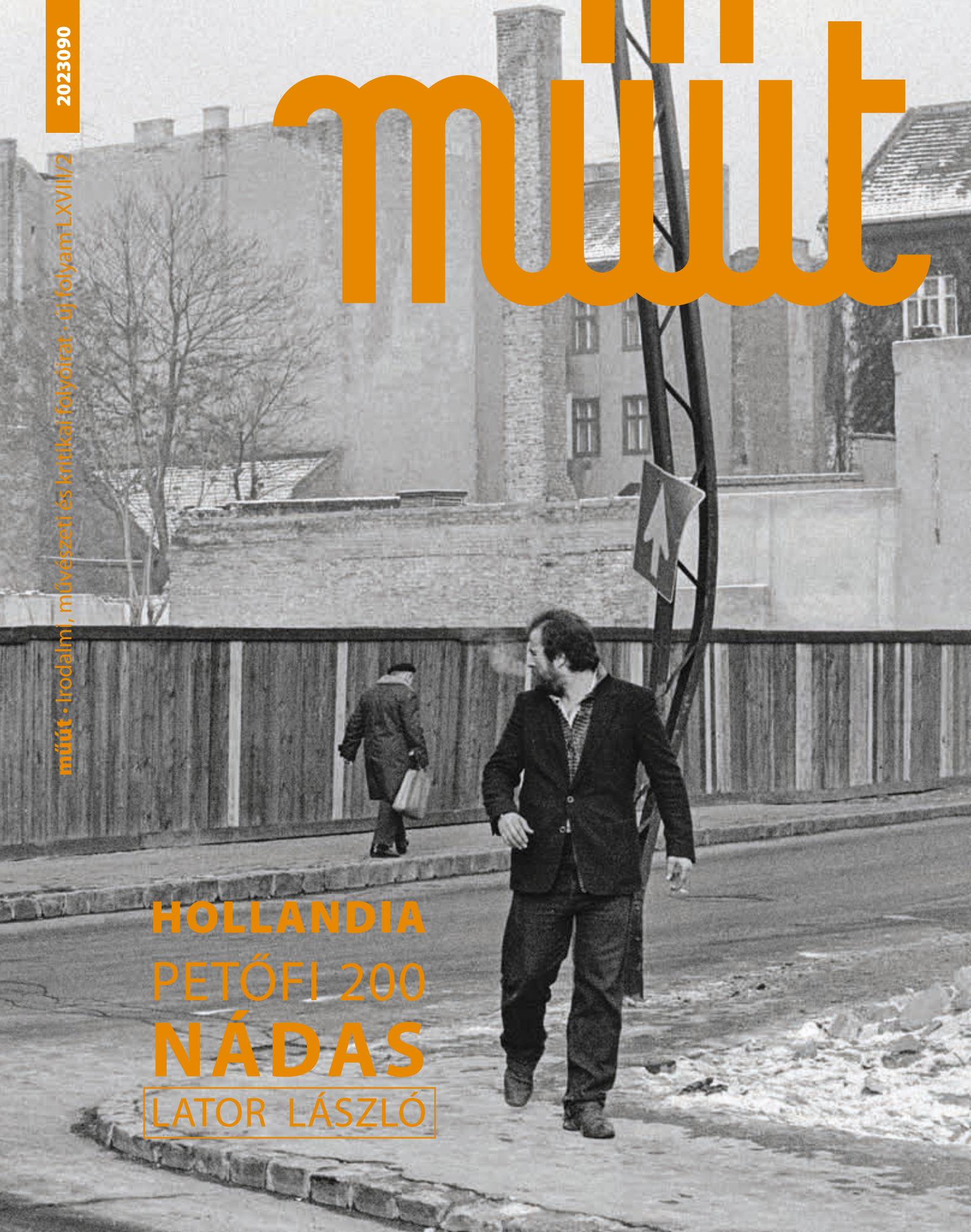

műút

HOLLANDIA
PETŐFI 200
NÁDAS
LATOR LÁSZLÓ

műút

3 | szépírás

8 | holland

10 | holland

12 | holland

15 | holland

16 | holland

22 | holland

24 | holland

26 | holland

28 | holland

36 | holland

38 | holland

40 | holland

40 | holland

41 | holland

43 | holland

44 | holland

46 | holland

48 | holland

50 | holland

52 | holland

57 | holland

60 | petőfi 200

66 | nádás

74 | nádás

80 |

88 |

90 |

Rakovszky Zsuzsa: Vita élő időben

Egressy Zoltán: Fagy

Vágvölgyi B. András: Gusztushús

Anna Vegter: Üdvözlét Hollandiában

Radna Fabias: hallanni ezt-azt

Emy Koopman: Gyermekvonat Budapestről

Arjaan van Nimwegen: A libapásztorlány; Hollandiába; A varrósobában; *Édes Anyám*

Hanny Michaelis versei

Rogi Wieg versei

Arjaan van Nimwegen: Hongritude

Rutger Kopland: Anyanyelv; Apám kabátja; Mi a boldogság?

Elfie Tromp: Sarjadji; Sziget

Hanny Michaelis versei

Tjitske Jansen: Kedvesem,

Rodaan Al Galidi: Nincs tartozásom

Esther Naomi Perquin: Kérdőív

Maarten van der Graaff: Szerződés férfi és fiú között

M. Vasalis: Főnix I.; Főnix II.; Gyermek

Claudia Küssel: Hans van der Meer Apró rejtélyei

Hans van der Meer: Apró rejtélyek

Krupp József: Aeneas az Europa Hotelben. Kánon és nosztalgia Ilja Leonard Pfeijffer

Aeneis-olvasatában (Ilja Leonard Pfeijffer: *Grand Hotel Europa*)

Kőríz Imre: Az irodalom narancssárga árnyalata (*A holland nyelvű irodalom története*)

Földényi F. László: Petőfi *Felhőkje* — a 21. századból rácsodálkozva

„Van szemünk, húsunk, szánk” — Nádás Péter színháza (Dömötör Andrással, Gergye Krisztiánnal és Jákfalvi Magdolnával beszélget Bazsányi Sándor)

Melhardt Gergő–Szemes Botond: Kötelezők röviden — kéthangú kritika

(Károlyi Csaba: *Egy teljes év. Beszélgetések Nádás Péterrel*)

A Lator-tanya. Lator László tiszasásvári emlékei (Részletek egy megjelenés előtt álló képes-könyvből)

Ferencz Győző: Az egyetlen lehetőség költője

Várady Szabolcs: „Fehér-izzáson szénsötét”

2023090

Műút

Szerzőink: Bazsányi Sándor (1969, Miskolc) irodalomtörténész, kritikus, lapunk szerkesztője · Daróczi Anikó (1967, Kolozsvár) néderlandista, irodalomtörténész, műfordító · Dömötör András (1978, Zalaegerszeg) színházi rendező · Egressy Zoltán (1967, Budapest) író, költő, drámaíró · Radna Fabias (1983, Curaçao) holland költő · Ferencz Győző (1954, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész · Földényi F. László (1952, Debrecen) esztéta, műkritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár · Rodaan Al Galidi (1971) iraki születésű holland író, költő · Gera Judit (1954, Budapest) néderlandista, irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, kritikus · Gergye Krisztián (1976, Kőszeg) rendező, koreográfus, kortárs táncos · Maarten van der Graaff (1987, Dirksland) holland költő · Ittész Ambrus (1999, Budapest) nyelvész, műfordító · Jákfalvi Magdolna (1965, Budapest) színháztörténész, egyetemi oktató · Tjitske Jansen (1971, Barneveld) holland költő, író · Kassai Viktória (1993, Cegléd) néderlandisztika szakos hallgató · Emy Koopman (1985, Groningen) holland író, újságíró · Rutger Kopland (1934–2012) holland költő · Kőrösi Imre (1970, Budapest) költő, irodalomtörténész, kritikus, lapunk szerkesztője · Krasznai Kármén (1999, Budapest) néderlandisztika szakos hallgató · Krupp József (1980, Budapest) irodalomtörténész, klasszikus filológus, kritikus · Claudia Küssel (1975, Amszterdam) művészettörténész, kurátor · Lator László (1927, Tiszasásvár – 2023, Ispánk) · Hans van der Meer (1955, Leimuiden) holland fotóművész · Melhardt Gergő (1993, Szombathely) irodalomtörténész, kritikus · Hanny Michaelis (1922–2007) holland költő · Arjaan van Nimwegen (1947, Apeldoorn) holland költő, író, műfordító · Esther Naomi Perquin (1980, Utrecht) holland költő · Rakovszky Zsuzsa (1950, Sopron) író, költő, műfordító · Réthelyi Orsolya (1970, Budapest) néderlandista, irodalomtörténész, történész, műfordító · Szabó T. Anna (1972, Kolozsvár) költő · Szegő Márton (1996, Budapest) néderlandisztika szakos hallgató · Szemes Botond (1994, Budapest) kritikus · Tapfer Klára (1957, Budapest) tolmács, műfordító · Tóth Dóra (1996, Budapest) néderlandisztika szakos hallgató · Elfie Tromp (1985, Rotterdam) költő, író, színházcsináló, performer · Vágvölgyi B. András (1959, Szeged) író, újságíró, filmrendező · Várady Szabolcs (1943, Budapest) költő, műfordító · M. Vasalis (1909–1998) holland költő · Anna Vegter (1958, Delfzijl) holland költő, drámaíró · Rógi Wieg (1962–2015) holland költő, regényíró

Elfie Tromp, valamint Maarten van der Graaff verseinek fordítása az ELTE Néderlandisztika Tanszékének műfordítói nyári egyetemén az ELTE és a Debreceni Egyetem néderlandisztika szakos hallgatóival készült kollektív munka, az előbbieket fordította: Berg Lexa Lora, Budai Petronella, Gracza Krisztina, Kozi Kinga, Lányi Anna, Reczai Bettina, Somogyi Brigitta, Szilágyi Veronika, Sziszkosz Teodóra, Varga Kata, Réthelyi Orsolya; az utóbbiakat: Ács Petra, Almássy Bernadett, Gracza Krisztina, Illés Márton, Erős Levente, Smajda Fanni, Tóth Abigél, Tóth Sára, Zimán Irina, Réthelyi Orsolya.

A borító és a Szépírás rovatunk képanyagát — a 20. oldalon látható fénykép kivételével — **Hans van der Meer** fotóművésznek a budapesti Capa Központban 2022 szeptemberétől decemberig kiállított *Apró rejtélyek* című sorozatából válogattuk.

Lapszámunk a 28. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál holland díszvendégsége alkalmából készült, a **Holland Királyság Budapesti Nagykövetsége**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) és a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) holland tanszékeinek anyagi és eszmei támogatásával. A szerkesztésben részt vett Réthelyi Orsolya.

Műút · irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat · ISSN 1789-1965 · Megjelenik a **Szépírók Alapítvány** kiadásában Miskolcon · Főszerkesztő; Művészet: **Jenei László** (jenei@muut.hu) · Szépirodalom: **Kőrösi Imre** (korizs.imre@muut.hu) · Kritika, esszé: **Bazsányi Sándor** (bazsanyi.sandor@muut.hu) · Olvasószerkesztés, korrekció: **Tasi Réka** (tasi.reka@muut.hu) · Felelős kiadó; Képszerkesztő: **Kishonhy Zsolt** (kishonhy@gmail.com) · Képszerkesztés, design: **Telling András** (telling.andras@gmail.com) · Szerkesztőségi titkár: **Simon Gabriella** (szepmestersegek.alapitvany@gmail.com) · **Szerkesztőség**: 3530 Miskolc, Széchenyi I. u. 14. · +36 46 326 906 · muut@muut.hu · www.muut.hu · www.facebook.com/muutfolyoirat · twitter.com/muut_folyoirat · Layout és logo: **Szurcsik János** (mail@janos.at; www.janos.at) · Alapító-főszerkesztő (2007–2019): Zemlényi Attila · **Előfizethető: Szépírók Alapítvány** (szepmestersegek.alapitvany@gmail.com · 3530 Miskolc, Széchenyi István u. 14. · Tel.: +36 46 326 906; előfizetési igényét a megadott e-mail címen jelezze!) és az **OTP Bank Nyrt. Miskolci Igazgatósága** 11734004-20412245 számlaszámára, pontos elérhetőség megjelölésével, közvetlenül vagy postai átutalással · Előfizetési díj egy évre: 6000 Ft · Nyomda és kötészet: **Prime Rate Kft.** · Felelős vezető: **Tomcsányi Péter** · **Műút portál: www.muut.hu** · ISSN 1789-2635 · Felelős szerkesztő: **Jenei László** (jenei@muut.hu) · Szerkesztőbizottság: **Bazsányi Sándor, Bárány Tibor** (Kiskáté), **Kishonhy Zsolt, Kőrösi Imre, Tasi Réka, Telling András.**

A Műút támogatói:

RAKOVSZKY Zsuzsa

Vita élő időben

A: Ahogy jöttem, láttam egy műszaki bolt kirakatában bekapcsolva a tévét, s képernyőjén egy összeomlás képeit: menekvők fejvesztett tülekedését

a reptéren, ahogy emelkedik a gép, s hogy aki mindhiába kapaszkodott a szárnyba, lehull az égből, míg a várost alatta épp előnti a komor bizonyosságok árja,

a kételymentesség, gépfegyverrel a kézben, ahogy elöntött utcát és teret. De nem tudom, mit láttam: halált-e, születést-e, halálát egy világnak, mely végleg szétesett,

vagy visszatértét egy korszaknak, melyet áthat a transzcendens fény, s minden emberi dolognak — napszállatnak, főzőedénynek, kézmosásnak — jelentősége van és jelentéssel teli?

Az erős istenek visszatértét a kaosz, a súlytalan sokféleség helyett? Világot, ahol egyazon törvény szabályoz bolygómozgást és emberéletet?

B: Mindig ez van: az utolsó hajó,
utolsó gép, testek a vízben, a levegőben,
érvek helyett a tűz, a nyaktiló,
ha már a tan önmagában erőtlén.

Aztán mi is még? Kongó üzletek,
piactéren szégyenlősen toporgó
aggok elnyűtt egyenruhában rendjelet
árulnak, nők hiányos szervizt a jobb napokból.

Zárt ablakok mögött, sötét szobákban
a suttogó beszélgetések este.
Köztéri galambok felbukkanása
átlényegülve a vásárnap levelesben.

S mindenhol, képernyőn, óriásplakátról
ugyanaz a komor szempár figyel: az égen
délben, a tér fölött a gyanakvás napja lángol,
felhőrésben a hold leselkedő fehér szem.

Mindenhol elszállítatlan szeméttől
s vak rettegéstől bűzlenek az utcák.
Mint állandósult csőtörés, a százdig ér föl
a piszkos ár, a szüntelen ömlő hazugság.

Hazug az öröm és hazug a bánat,
hazug rügyek a fán, hazug felhők az égen,
saját hazugságunk sava marja a szánkat —
Tényleg ezt kívánod vissza? Nem értem.

A: Hazugság, mondod? Vagyis fölteszed,
van igazság, s vannak, kik szomjúhozzák.
Hogy nem csak egymást kioltó történetek
léteznek — ahány ház, annyi valóság?

Mintha egy plázában ödöngenénk,
s lejárt joghurtok és sajtok közt válogatnánk,
úgy keresünk valamiféle célt
a romhalmazban, mely a múltakból maradt ránk.

Új nincs: a korszaknak mind a százhatvanöt
csatornáján csak ismétlések mennek.
Minden volt már, semmi sem működött,
de mert fut az idő, és helyben járni nem enged,

jönnek megint: a háború, a pestis,
az éhínség, veres, fekete és fehér
lovuk már itt üget közel, de mintha ezt is
csak filmen látnánk, míg ide nem ér —

erdőtűz jön, hideg tél, hídfoglalás, porig
rombolt szeretetotthon, esemény esemény
hátán, akár egy álom, de nincs, ki álmodik,
személytelen szorongás az Én üres helyén.

Mert itt már többé nem laknak, csak árnyak,
a valóság régen kiköltözött.
Inkább lennék disznópásztor apámnak
házában, mint király ezek között.

B: Klastromba vagy farönkből összetákolt faházba,
ahol nincs térerő, mégse vonul ki senki.
A testi kín, a dogmák és démonok korába,
most őszintén, ugyan ki akarna visszamenni?

Szíved szerint lehet, hogy elcserélnéd
a bizánci színre a rómaid,
szíami ikrek a szabadság s a kétség,
s megkapni egyiket a másik nélkül ne hidd!

Csak hogy amit a kétség már kikezdett,
oltárra többé nem emelheted,
a kegyelet hiába őrzi az elveszettet,
mint könyvek lapja közt préselt növényeket.

Mert nincsen többé visszaút: amit már
tudtál, örökre ott kísért agyad
mélyén, ha már a kétség kútjából egyszer ittál,
szádban az íz örökre megmarad.

Kergetni kár a végső igazság délibábját,
mikor minden lidércláng, visszfény visszfénye csak.
Hagyd meg kinek-kinek saját képzelte világát,
ködvár-játszóterét, ott hadd legyen szabad!

Ahol cézár, celeb, Batman — minden lehet,
idő s test börtönébe nem zárja börtönőre.
Mert a valóságnál nincsen kegyetlenebb
csapás annak, aki nem kér belőle.

Egy lány

Ó lenni, lenni csak, akár az alma,
melynek középpontja, magháza van,
hogy mind beljebb hatolva önmagamba,
a legbelső szobában megleljem önmagam!

Mert nincsen alma, mely ne lenne alma,
örökre fű a fű, és kő a kő,
bennük élő lélek munkál: a forma,
kő- és fű-lényegükről lepattan az idő.

Én azt hittem, világos ház az elme,
hol minden szögletet jól ismerek,
nálam a kulcs, én döntöm el, kit engedek be,
a jóbarát beléphet, a démon kinn reked.

Nem tudtam, hogy gyanús nyüzsgés folyik a mélyben,
fakó bogaraké a kő alatt,
nem az vagyok, kinek magamat lenni véltem,
egy ismeretlen árny viseli arcomat.

Kit kétség, bűntudat, szorongás nem gyötörnek,
lennék fabáb, növény, magam-tudatlanul.
Vágyom álomtalan álmát a kőnek,
s a tócsáét, amelynek tükrén az ég vonul.

*

A: Fényes hetek, az ünnep közeleg,
felébredni hajnalban, még sötétben,
vacogni nagykabátban, rorátéra menet,
a térdig érő hóban félig ébren...

Emlékszem, volt gyertyás éjféli körmenet
orgonahabzás, Mária hava,
egy más világ a köznapok felett,
éjünk mögött egy másik, transzcendens éjszaka.

Mint villanyfényes, jól fűtött szobára,
kintről, kiteve szélnek és hidegnek,
úgy nézünk vissza a bizonyosság korára,
mintha kísértetek, a léten kívül rekedtek.

S mert lelki szomjat testi víz nem olthat,
tér és idő: nem otthonunk ez itt.
A durvább kínoztól megóv talán a korszak,
homoksivatagában a lélek szomjazik

B: A lélek szomjazik, de mindig valami másra,
mint ami van: Bizánc arany tüzére,
nyugodt időkben elragadtatásra,
házból szabadba, békében a vérre...

Örökös ingajarat a két végpont között,
s remény csak útközben, a két világ határán.
Középút nincs: a hűség gúzsba köt,
lehetsz szabad, de csak az Éned árán.

Más kontinenst válassz bár lakhelyednek,
más korszakot vagy másik csillagot,
az enyhülést szomjadra nem leled meg:
ez a világ nem lelkünkre szabott.

Egy járókelő

Ahogy jöttem, a téren zajlott valami ünnep,
holdtölte volt, vagy nyert a helyi futballcsapat.
Nagy húsvok sülték, léggömbök repültek,
éppen lemenőfélben volt a nap,

utolsó sugara üveggyöngyökre tűzött,
meg bögrékre, rajtuk nevek és csillagképek.
Színes hálóharisnyában macskafejű nők
táncoltak egymással, lassan sötét lett,

de nem fogyatkozott még az ünneplő tömeg,
a lángos- és boráros bódék körül kerengett,
a nap roncsaiból még valami örömet
kisajtolni, holott már az éjszaka közelgett.

Az emberek: megannyi eltévedt marslakó.
Kék haj, sötét ábrákkal teleírt bőr,
vagy épp falánk élőholtak, fakó
arccal, ahogyan a reflektor mályvaszínből

zöldre váltott — túltáplált lomha testek
inogtak az üvöltő gépzenére,
áldozva valami üres önkívületnek,
villogott fennakadt szemük fehérre.

Falon, zárt ablakon a dübörgés áthatolt,
hogy a tér és az elme minden zugát betöltse.
És a tetők fölött vérszínre vált a hold,
és csillag hullt, akár a fák érett gyümölcse.

*

A: Molyirtó közt meleg ruhák eltéve télre.
Ládákban rozsmaring, kakukkfű nő.
Kályhák mellett kutyák sokadik nemzedéke,
bútorokban, falakban gyarapodó idő...

Nemzedékek sora egymásba öltve —
olykor kataklizmáktól megszakad,
de két kő közt kihajt egy véletlen mag gyümölcse,
pincénkben feltör egy sötét bűvópatak.

Velünk laknak a holtak láthatatlan,
otthagynva tükrön, ajtón szellemkezük nyomát.
Régvolt kín és öröm kering a házfalakban,
egykor volt életük visszük tovább.

B: Hiába: nem nyílik ajtó a múltba.
Halott város a porban, hová nincs visszaút.
Erdő a föld alatt, lombja nem hajt ki újra,
a jelenbe egyetlen indát, gallyat se nyújt.

Kihűlt tűzhely nyoma, köveiv lebomlott
tornacsarnok, piactér, oltár, hamvukba holt
törekvések soráról beszélnek mind a csontok,
hogy élet és reménység, minden hiába volt

Más kontinens válassz bár lakhelyednek,
más korszakot vagy másik csillagot,
az enyhülést szomjadra nem leled meg,
ez a világ nem lelkünkre szabott

A: Ha mind, ami körülvesz — ha felleg, hársfa, kő,
nem képe vagy jele valami többnek,
ha nem tart cél felé, csak elkattog az idő,
lángoszlop nem vonul, csillag nem süt fölötted,

csak történéseket látsz, s okok hálózatát,
melyek zárt térben egymásra mutatnak,
de félhomályukon az első Ok nem süt át,
hogy fölragyogjanak, mint napfényben rózsablak,

határok nincsenek, csak kavargó szürke káosz,
hol minden osztatlan, ködös térben lebeg.
A szenvedély alkothat csak világot,
ezer célod lehet, ha nincsen egy.

Gnosztikus

Hogy kerültem ide, erre a földre,
nem emlékszem, sem arra, hol születtem.
Sok éve már nehéz álom nyugoz le,
mert itt lakom, és ételükből ettem.

Mert a lélek szabad szeretne lenni, de
a holt anyag magába rántja végül.
A foltatlan érzés tündöklete,
mosoly száj nélkül, fény forrása nélkül,

ahogy süllyed az ég körein át,
s rá tőle idegen vágycapadnak,
lassanként elsötétül, és meglátja magát
félhomályos tükrében az anyagnak,

hol minden, ami lélek, testként tűnik elő
a Teremtés előhívóvizében:
a fájdalomtól föld lesz, a vágyból levegő,
tüzet szül a gyönyör, sarat a szégyen.

Az elveszett lélek ekképp száll mind alább
fakulva és romolva az időben,
s csak fojtva lobban lényege, a láng,
a szikra, amely ott él a hársfában, a kőben,

de melyet eleven börtönbe zár
az áruló vak börtönőr, a teste,
míg nem a börtönajtót kinyitja a halál,
és fölrepül a lét súlyát levette.

Pieter de Hooch: Udvar Delftben

Igen, ez ismerős: a kapualj, az udvar,
a két kőlap között sarjadt növény,
ecetfa, farakás, fakó téglavörös fal,
ahogy súrolja a fukar reggeli fény,

melyben csipkét ver vagy almát hámoz a kéz,
vagy puha szőke hajban húzogatja a fésűt.
Az összes osztott ablak a csatornára néz —
igen, ez volt a Delft, ahol valaha éltünk.

Ahol mindennek rendelt ideje volt, tevékeny
komolyság óvott és gyöngéd szigor,
bízó gyerekkéz az erős anyai kézben —
kérelek, ne mondd, hogy soha, semmikor

nem voltunk otthon itt, hogy ez a világ csak börtön!
Nézd, a pohár hibátlan üvegén hogy süt át
a délelőtti nap, az eldőlt seprút a földön,
a napsütött kövön alvó foltos kutyát!

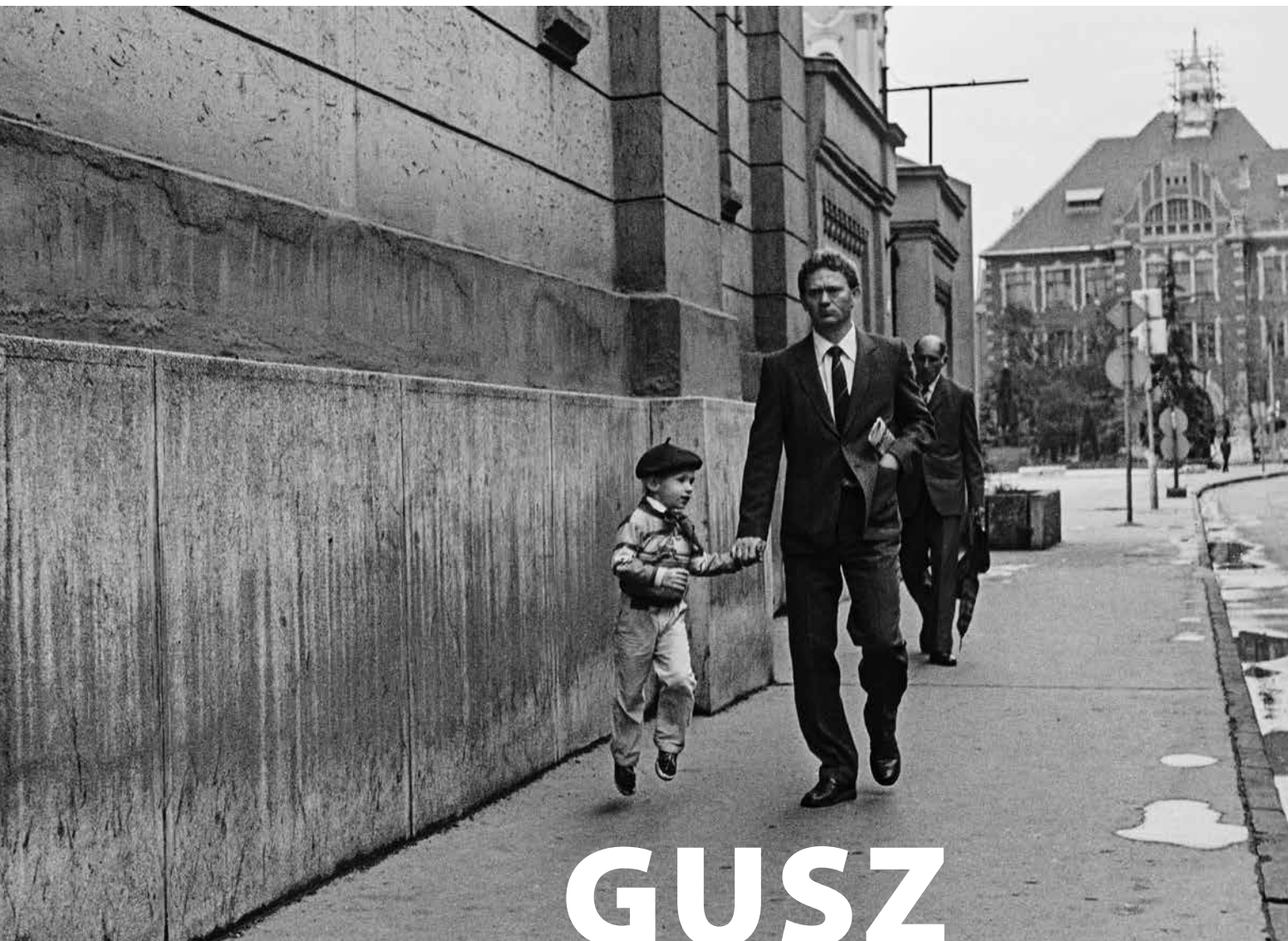
EGRESSY Zoltán

F a g y

Szemtanúk szerint a szerelmem
egy zúzmarás, téli éjszakán,
Amszterdam valamelyik havas parkjában,
szemellenzős, kék sapkájában lassan levette
tőlem kapott szarvasbőr kesztyűjét,
kabátja belső zsebéből elővette a töltőtollát,
és együltő helyében harminckét oldalt írt tele
tudományos feljegyzésekkel.
Reál irányultságú tanulmányokat
soha nem folytatott,
füzet is csak azért volt nála,
hogy a szakítólevél piszkozatát elkészíthesse.
A jegyzetekből nem értek semmit.
Állítólag a relativitáselmélet továbbfejlesztése.
Megállapítja, bár semmivel nem bizonyítja,
hogy a térnek súlyos tömege van.
Ismerem reszketeg írását,
ilyen határozott betűvezetésre
korábban nem volt képes.
Nem szakított velem, ennek örülök.
Leírta viszont, hogy úr nincs.
Ezek az utolsó szavai.
Azt írja, úr, mint olyan, nem létezik.

GUSZ TUS HÚSZ

VÁGVÖLGYI B. András

Anneke van der Rohe, az ismert és képegyes holland fényképész, Zeedijk fotósa letörölte a nemrég kibuggyant sósavas pepszint az ajka széléről, az égre nézett, csillagokat keresett, ám csak lila fraktálokat látott a sárga dombok fölött, pedig mintha tüzese lett volna, annyi volt a hullócsillag, az óramutató járásával ellentétes irányba mozogtak egyenetlen sebességgel. Ozorai Pipó jutott eszébe, róla a helyi goások meséltek, középkori rablólovag, vagy mi, kardforgatott vértben a lila-sárga fraktálok között, egyedül, akárha épp valami busidó katát performált volna, és Anneke nem tudta eldönteni, hogy a monoton mantra, ami kemény basszusokkal a rablólovag felől jött felé, az most perui sámánének vagy szufi szertartás. Egy biztos, a lila-sárga égen az itáliai származású rablólovag — aki talán jól ismerte Pandolfo Petruccit, Siena urát is Machiavelli korában — és a fraktálok között megjelent egy nagyon lassan mozgó amőba a sötét anyagból, pont fölötte, és kényelmesen megindult észak felé. Ekkor jelent meg a magyar barátné, az ő neve nem jutott momentán eszébe, de arcát a hullámvás ellenére is felismerte. Menni kell, mondta a barátné, indul a kocsis, fel akarnak érnit a többiek a tűzijátékra, a legnagyobb van ilyenkor ebben az országban. Duna fölött, budapesti panorámával, ezerrel. Anneke döntött, trip ide vagy oda, MDMA-s alapokon lecsó, likvid meg két bélyeg, bár maradt volna a tegnapi DMT-nél, az csak tizenöt perc, és teljes élmény, *businessmen's trip*. Erős út lesz, disztópiát sodor a szél, mindegy, holnap már úgyis Amszterdam.

Anneke amúgy szelíd fotós, az amszterdami kikötőnegyedben is szolidaritásból kereste a vörös ablak mögött a szexmunkásnőket a Nyíregyháza utcán, növédelem, negyedik hullámú feminizmus, szeretet, megértés. Világoskék farmerben járt, és mokaszinban, batikolt felsőt vett a helyszínhez, már Tolnában is bírta, de Veszprémben jött be igazán. Bányatavak, filmskanzen, túlárzott tóki pompos a Liliomkertben, az egész egészéhez képest sok jó arc. A női kedvességet értékelő kedves férfiak. DJ-k, és lóköttők, regaeton-megszállottak, poszt-cyberpunkból kikacsintani vágó hősök. Vadzöld, mostanra azért már sárguló

dombvidék, ilyen Németalföldön nincs. Anneke van der Rohe jól érezte magát, tulajdonképpen boldog volt.

Szakadt autó teliholddal, pedig Anneke tudja, hogy még csak délután van, és az a Nap, vagy az Alfa Centauri, és az elmúlt 5766 év, vagy mennyi, az az emberiség történetének csak húsz százaléka, tehát az ősközösség az alapeset, és az én törzsem egy technonómád törzs, fontos, hogy jól zúzzon a basszus, akár egy illegál filmművészeti tábor barbarításában vagyunk, akár száz év polgárháborúban, mint a Heikék és a Fudzsivarák. Hullócsillag. Mint egy spanyol fennsík a teliholddal, harci bika szarva böki, ez nem is Blue Moon, hanem Blue Star, hová tűnt a sötét anyag amőbája, észak fele, de az autó is észak fele megy. Ki fog be kit? Mémbot vagyok, mi más, gondolta Anneke, az a kérdés: mit hoz a jövő? *Mad Max* vagy *Star Trek*. Egyébként *Star Trek* lesz a jövő. De: előtte egy kis *Mad Max*! Ezt teszi a babyloni *greed*. Még pénz, még fejlődés, még fogyasztás, még gyerek. Most ez a dörgés trip vagy *for real*? De ez már Duna-part, mindig gondban van, mert az elején összekeverte, hogy akkor most melyik a Buda, melyik pedig a Pest. Esik. Vízözön, a vízözönben robbanó tűzijáték-rakéták, megfakuló pukkanások, az elfolyó tűzgömbök, az eltorzult magyar arcok, a zsákutcás magyar történetek, a bizonytalankodó rendőrök, a mentőautó, a kidőlt, kifacsarodott fák, idiótán futkosó emberek, sziréna és hullaszállító, hangosan húzódik fel a *body bag* cipzárja, villogó rendőrautó, csapadék. Kijön ez egálra? Három fröccs, három cigi, az egál, mondták. Száz év polgárháború, az is egál? Elképzelhető, hogy annyi LSD-t vettem magamhoz, gondolta Anneke, hogy felrobbanhatott az agyam netán? Mit ünnepelnek itt, mihez tűzijátékoznak Armageddonban? Ezer év klímaváltozást? Kiengedni is jó. *It takes a village. In Africa. Or elsewhere. Push the limits!* — gondolta Anneke van der Rohe holland fényképész, és hosszan elmélázott elmenőben a vizes járdán fekvő egyik halott arcán, és az jutott eszébe, milyen kár, hogy civil túrúra jött ide, elvből nem hozott magával fényképezőgépet a nyaralásra.

Anna **VEGTER**

Üdvözlét Hollandiában

Valaki azt mondta, a történelem egyensúlyt keres.
A statisztika meggyőzött minket:
emberek és országok eltérő mértékben.
A számok most Európa útjait róják,
folyik a nyáluk, szemük könnybe lábad, kibuggyan a sok sürgető remény.
Te vajon mit remélnél, ha a te múltad, a te országod,
a te városod, a te emlékműved, a te hegyed, a te falud, a te becsületed,
a te iskolád, a te házad, a te takaród, a te matracod,
a te éji nyugalmad tépnék naponta miszlikbe?
A történelem egyensúlyra lel, de magától nem.
Szívünk az idő ritmusára dobban, beng, beng,
poroljuk ki a szállóvendégnek fenntartott matracot.

Gera Judit fordítása

Radna **FABIAS**

hallanni ezt-azt

„az asszonyokat tapogatják, elcsábítják a férfiakat aranyat aratnak körmük alatt
feketélik a föld ahogy túrják másoknak túrnak isznak”

„isznak pálinkát hullótestük melegedjen poharukba jégesőt gyűjtenek
italuk hűsítendő emberfeletti méretű mind”

„emberfeletti méretű mind köldöksinórjuk nem vágják el soha hosszú vastag nem szakad 12 000
kilométer feszül át az óceánon”

„köldöksinórjuk 12 000 kilométer feszül át az óceánon gyermekeik
kötéltáncosok csak a legbátrabbak mernek nekivágni a hazaútnak sokan
túl későn jönnek rá hogy a kötél laza”

Gera Judit fordítása

Emy **KOOPMAN**

Gyermekvonat Budapestről

részlet

Réthelyi Orsolya fordítása

A fordítás a következő kiadás
alján készült: Emy Koopman:
Kindertrein uit Boedapest,
Amsterdam, Ambo Anthos, 2023.

1. Amsterdam Centraal — Wien Hauptbahnhof

Az Amsterdam Centraal pályaudvar 7a peronján várom a Budapestre induló éjszakai vonatot, egyik oldalamon egy térdemig érő piros gurulóköfferrel, a másikon egy gyerekkel. A gyerek kilencéves, vagy tíz, vagy nyolc. Piszkálni kezdi a fehér masnit, amit valaki csattal tűzött rövid barna hajába, de rögtön vissza is húzza a kezét, mintha rászóltak volna, magához szorítva a karjait.

Valójában nem is a budapesti éjszakai vonatot várjuk, hanem a bécsi Hauptbahnhofra indulót. Nyugatról érkezve Budapest felé át kell szállni Bécsben, mintha az Osztrák–Magyar Monarchia még mindig létezne, és a császári Hofburgból igazgatnák. Ezt akár el is tudom képzelni, ha a magasba tekintek, az állomás boltozatának jellegzetes tizenkilencedik századi acélíveire. El tudom hitetni magammal, hogy hátra fordulva cilinderes, sétatálcás urakat és szorosra gombolt krinolinok-kesztyűs dámákat látnék magam előtt: a középpolgárság magasabb rétegeinek képviselőit, akiknek a vasút a modernitás megtestesülése. *Two-thousand-twenty-two, party over, oops out of time. But tonight we're gonna travel like it's 1899*, éneklí Prince a fejemben.

Fél évvel ezelőtt zöld mellényes önkéntesek álltak itt, és kimerült ukrán menekülteknek mutatták az utat a Vöröskereszt „Humanitárius segélyközpontja” felé, ahol szendvicseket nyomtak a kezükbe, és Hollandia-szerte különböző helyszínekre szállították őket buszokkal — az egyes járművek úticélja csak az ajtók becsukódás után derült ki. A háború folytatódik, a zöld-mellényesek eltűntek.

Én — itt és most — csak amiatt aggódhatnék, hogy a vágányon veszteglő uitgeesti sebesvonal majd időben elindul-e, helyét átengedve az ugyanerre a vágányra érkező Nijhtjet szerelvénynek. Fenyegetettség, éhség, fájdalom és pánik — mindaz, ami Pandóra szelencéjéből valaha kiszökött, és azóta a nyomorúságmegmaradás örök törvénye értelmében itt kísért közöttünk —, most távolinak tűnik, absztrakciónak. Az este sötétje, egy jómódú város novembervégi viszonylagos sötétsége meghittnek tűnik, mintha egy távolabbi, láthatatlanul elterülő nagyobb sötétség részé lennék: a leveleiket elhullató, nedveiket és erejüket gyökereikbe visszaszívó növények sötétségének, a teljesen lepucolt és így már valóban békében nyugvó földalatti csontok sötétségének. Ebben a pillanatban, ezen a helyen a halottak békésnek és barátságosnak tűnnek, világuk pedig lakószobának, ahova könnyűszerrel be tudnék lépni.

Nem mondtam még eleget a gyerekről, tudom. Mariskának hívják. A Mariska nem név, igazították ki a magyarok. Becenév, kedveskedés, kicsinyítő forma. Akkor legyen Mária. Mária Muskovicznak hívják, vagyis a magyar sorrend szerint Muskovics Máriának. Az tart vissza, hogy még én is csak most ismerkedem vele, nem akarok terhére lenni. Így nekem egyelőre csak: A Gyerek. Egy gyerek a sok közül, csak neki a véletlen engem osztott ki.

A Nightjet szerelvényünket gépek és emberek valaha kékre festették, csillogó fehér csillagokkal, mint egy mesekönyvben. Mostanra kiszürkült a kékség, és a csillagokat nagyrészt eltakarják a koszcások és rozsdafoltok. Belsejében szürkeség uralkodik. Fémes szaga van a vonatnak, por terjeng. A gyerek enyhén összehúzott szemöldökkel néz körbe. Miért nem lát sehol faburkolatot? Hol van a többi gyerek?

A mi kupénkban, a kocsí legvégén egy férfi és egy nő ül, fiatal harmincasoknak saccolom őket, de legalábbis nálam néhány évvel fiatalabbnak. Láthatóan gyakorlott utazók, azonos típusú, szoros fekete sportnadrágjuk ideális öltözék a tizenégy órás út vérkeringési problémáinak megelőzésére, nem úgy, mint az én farmernadrágom. Jegyük folyosó melletti helyekre szól, így ők kapják majd az alsó fekvőhelyeket. A mi foglalásunk a középső ülésekre érvényes, de a gyerek rögtön az ablakhoz ül. Óvatosan elhúzza a kis szürke függönyt, kezével megdörzsöli a kopott kék üléshez, megmarkolja a felső ágyakhoz vezető fémlétrát. Az én szememben minden elhasznált, *schmutzig*, de ő hozzászólt a viharvert vonatokhoz, a szénrel fűtött vonatokhoz, olyan vonatokhoz, amelyekbe beleivódott a halál szaga. Mutatóujját az ablak előtti asztalkára készített hat kis műanyag vizespalack felé nyújtja. Egyet a kezébe adok, megdörzsöli a csomagolófóliát, és tanulmányozni kezdi a rányomtatott szavakat.

A vonat indulásakor felélénkül, kinéz a peron felé, talán in-tegetőket keres a tekintetével. Most nem leszünk olyan sokáig távol, mondanám neki, de már elhagytuk az állomást és ő az orrát az ablakhoz nyomva nézi az esti Amszterdamot, a Nieuwmarkt tornyocskáit, a Nemo Science Museum ezüstzöld hajótestét a csillogó víztükrokn. Így ül, szemét a sötétségre szegezve, amelyben minden diorámaként megvilágított lakószoba vagy iroda sárga vagy narancsín négyzöggé válik.

A párna mosolygok, mindketten orvosok, derül ki róluk, bélrákspecialisták. Együtt reménykedünk, hogy újabb utas már nem érkezik a kupénkba. Tekintetem a felső fekvőhelyekre sikklik, az odakészített ágyneműre: hat párna. Az orvosok mesélnek Thaiföldön szerzett legutóbbi hálókocsis élményeikről, ott a vonatkísérők vetették meg az ágyakat. Én is igyekszem valami számottevő vasúti emlékekkel hozzájárulni a tapasztalatcseréhez, többnyire még a húszas éveimből. Hogy az oroszországi hálókocsi — a tágas kupék, a vastag takarók, a párnákat vízzel meghintő bábuskák, lebegő pongyoláikban — sokkal fényűzőbb benyomást keltenek az európaiaknál. „De az is lehet — gondolkodom hangosan —, hogy a forró vizet a teaforrásra hozták magukkal” — az orosz út vonatos eseményeit már nem tudom pontosan felidézni, csak a pongyolás néni váratlan megjelenését látom világosan magam előtt.

Egy vonatút önmagában még nem történet. Az pályaudvarok, a tájak és az utazótársak leginkább egy gyilkosság, egy szerelmi történet, egy lelki útkeresés, egy menekülés vagy egy új kezdet díszleteit adják. A díszlet tagadhatatlanul vonzó, de hatását sokban azoknak a mozgó- vagy rajzolt képeknek köszönheti, amelyeken tizenkilencedik századi kesztyűs hölgyek és kalapos

urak merültek el a fényűző bársonyban, míg az egyenruhás személyzet körbehordta a hideg és meleg italok gazdag választékát — a valóságot befedő szépiaszűrő.

Az Arnhem Centraal pályaudvaron beszállnak az utolsó ülések utasai, hiába reméltük, hogy ezek majd üresen maradnak. Egy nyugdíjas asszony a lányával, mindketten a kastélyokért lelkesednek, és egy projektvezető, aki a karácsonyi vásárt tervezi végigjárni. Csak a gyerek és én utazunk Bécsen túlra. „Budapest biztosan szép város” — mondják a többiek.

A kupé ajtaját egy éjkék egyenruhás kalauz húzza el. Üdvözl, és felveszi a rendeléseket a reggelihez járó forró italtól. Nevetni kezdek a váratlan luxustól és forró csokit kérek. A gyerek mosolyog, anélkül is tudom, hogy látnám. Vízrel főzött kakaó és egy szelet vajaskenyér; ez volt az első vacsorája a vonaton, útban Hollandia felé.

Féltizenegy körül a beszüremelő égettgumiszag jelzi, hogy a Ruhr-vidéken járunk. A kupében a nagylámpát egy felsőbb akarat eloltja. Félfomályban vetjük meg az ágyakat: felhajtjuk az ülések háttámláját, és a falhoz erősítjük, a piszkoskékségre vékony fehér lepedő kerül. „Ajja!” — sóhajtja a nyugdíjas asszony, szemügyre véve a felső traktushoz vezető fémlétrát. A gyerek nézi a felső fekvőhelyeket jogosan birtokba vevő asszonyt és lányát, családottságát úgy nyeli le, mintha soha nem is létezett volna. Fegyelmezetten és nagylelkűen mászik fel a középső ágyunkhoz vezető fokokon.

Míg az orvosok a vagon egy másik részére vonulnak fogat mosni, kihúzom a bőrröndömet az ülés alól, hogy elővegym a pizsamanadrágomat, és kiválasszak egy könyvet: vagy a négy-szögletes, narancssárga borítójú, 2020-ban kiadott tanulmánykötetet a magyar gyermekvonatokról, vagy Krasznahorkai Lászlótól *Az ellenállás melankóliáját* 1989-ből, amikor Magyarország az elsők között kezdte lebontani a Vaszfüggönyt. Ezen az úton terveztem végre kiolvasni az oldalakon átnyúló, labirintusos szerkezetű mondatokból álló regényt, de mindeddig nem jutottam tovább a grandiózus nyitójelenetnél, amelyben az ideges, tárgyakkhoz, háztartáshoz és illemhez ragaszkodó Pflaumné nehezen megfogható és aztán meglehetősen konkrét fenyegetettséget érez, amikor a hazaútjához rendelkezésére álló vonatban csupa — fejükben minden bizonnal erőszakos gondolatokat forgató — durva férfi között találja magát, és a fenyegetés hatására meggyőződés alakul ki benne az apokalipszis közeledtéről, amely sötét előérzetében osztozik vele a meg nem nevezett kisváros számos más lakója is; mindenki érzi a világvége közeledtét, és amikor a városba érkezett cirkusz programjában közönségének a világ legnagyobb óriásbálnáját ígéri, már biztosan tudják: minden darabokra hullik.

A gyerek kilógatja magát az ágyból, hogy kezével a fejemre koppinthatson. Krasznahorkait visszateszem a bőrröndbe, és a narancsszínű gyermekvonatos könyvvel mászom fel a fekvőhelyre.

A keskeny emeletes ágyon szorosán egymás mellett fekszünk, a gyerek és én. Illetve inkább rajtam fekszik, mint mellettem. Mintha félénk macska helyezkedett volna óvatosan az ölemben, alig merek moccani. Igyekszem úgy tenni, mintha magától értetődő lenne közelsége, és talán az is. Együtt lapozunk a gyermekvonatos könyvben, végignézzük a peronon gyülekező gyerekekről készült fekete-fehér fotókat, a lelkészcsaládból származó Henriette Kuypert ápolónői fityulával és anélkül, elolvassuk a magyar költők hálás köszönetképpen írt verseit a holland jótékonyaságért („Ős nemzetből lett páriához, Akit ma a világ kiátkoz, A hollandus szív így szól résztvevőn: »Szegény magyar! mi a te bűnöd?«”). Saját rozsdás szerelvényünk sóhajtozva, zakatolva és csikorogva vág utat magának a német éjszakában. Egyik utitársunk már horkolni kezdett.

Kiesik a könyvből egy félbehajtott papír, amit könyvjelzőnek használok. A húszas évekből származó újság reklámszövege holland családokat toborzott a magyar gyerekek befogadására. A gyerekek a papír után nyúl, és a fülemben suttogja: „Az ott én vagyok.”

„Nem — suttogom vissza —, azt a kislányt valaki kitalálta. Szökébb nálad, világosabbak a szemei. Nem is tűnik élő embernek. Ez a kislány egy baba.”

A gyerek végighúzza vékony ujjait a rajzolt kislány arcán. „A masnink ugyanaz.”

„Mindenkinek ilyen masni volt a hajában” — mondom, és kislányképeket kezdek keresni a könyvben, bármilyen kislány képét, hogy megmutassam neki.

„Hmm” — mondja, és hangjából kihallatszik a kétely.

„Várj csak” — mondom, és kiveszem a telefonomat a kupé falára erősített hálóból, ahol a vizespalack mellé biztonságba helyeztem. — Nézd, ez vagy te.”

A dacosan a lencsébe néző kislány a fényképen nem lehet nála sokkal fiatalabb, de arcocskája még kisgyerekesen pufók. Formátlan ruhácskája ellenére stílusos benyomást kelt. Ehhez hozzájárul a kulcsfontjai között a ruhára tűzött kerek brosz és a ruhát összefogó széles öv, de leginkább a tartása: szálfegyenesen áll a képen, fejét hátraszegve, térdeit kifeszítve. Egy kis katona, fején nagy fehér masnival.

A kislány melletti székben csak a faragott lábak látszanak, a többi eltakarja az édesanyja, Schmidt Margit: arcán Mona Lisa-mosoly, keze összekulcsolva az ölemben, hullámos haja királyi frizurában feltűzve. A kislány mögött áll édesapja, Muskovics János, aki szinte teljesen kopasz, négy-szögletes fejét épp elfordítja a fényképezőre, és másfelé néz bosszús vagy éppenséggel derűs tekintettel — ezt nem lehet megállapítani, ám bármelyik is legyen, a mozdulattal tekintélyes bajuszát mindörökre összekuszálta. A negyedik alak a képen a kisöccse, Antal, a többiek mögött félig takarásban: az idő által kifáradt és elhomályosított kerek arcát nagy fülek keretezik, apja mintájára kopaszra nyírt feje alatt a vállára matrózok vagy apácák viseletét felidéző fehér gallér simul. Nővére, Erzsé hiányzik.

Ezek az emberen idegenek, és mégis hozzám tartoznak. Nehéz megítélni ezt a családot, nyitott volt, vagy zárt? Utcai harco-

sok voltak-e, vagy inkább versolvasók — vagy talán mindkettő? Elég tehetősek voltak ahhoz, hogy fényképészstúdióban készíttessék el a családi portrét, de a jelek szerint csak ezt az egyet, máskülönben biztosan csináltattak volna új felvételt, amin a családfő a kamerába néz. Vagy talán értékelték a képben a humort? „Így még sokkal jobban áll a bajszod, János” — mondhatta Margit. Szinte biztos, hogy közvetlenül az indulás előtt készült a kép, a következő hónapok távolságát enyhítendő emlékként. (Emlékiül, minden eshetőségre.) Erzi abban a pillanatban talán beteg volt, vagy dolgozott, vagy már elutazott Hollandiába, esetleg Belgiumba — a még élők közül erre nem tud senki választ adni. A fényképen nincs dátum.

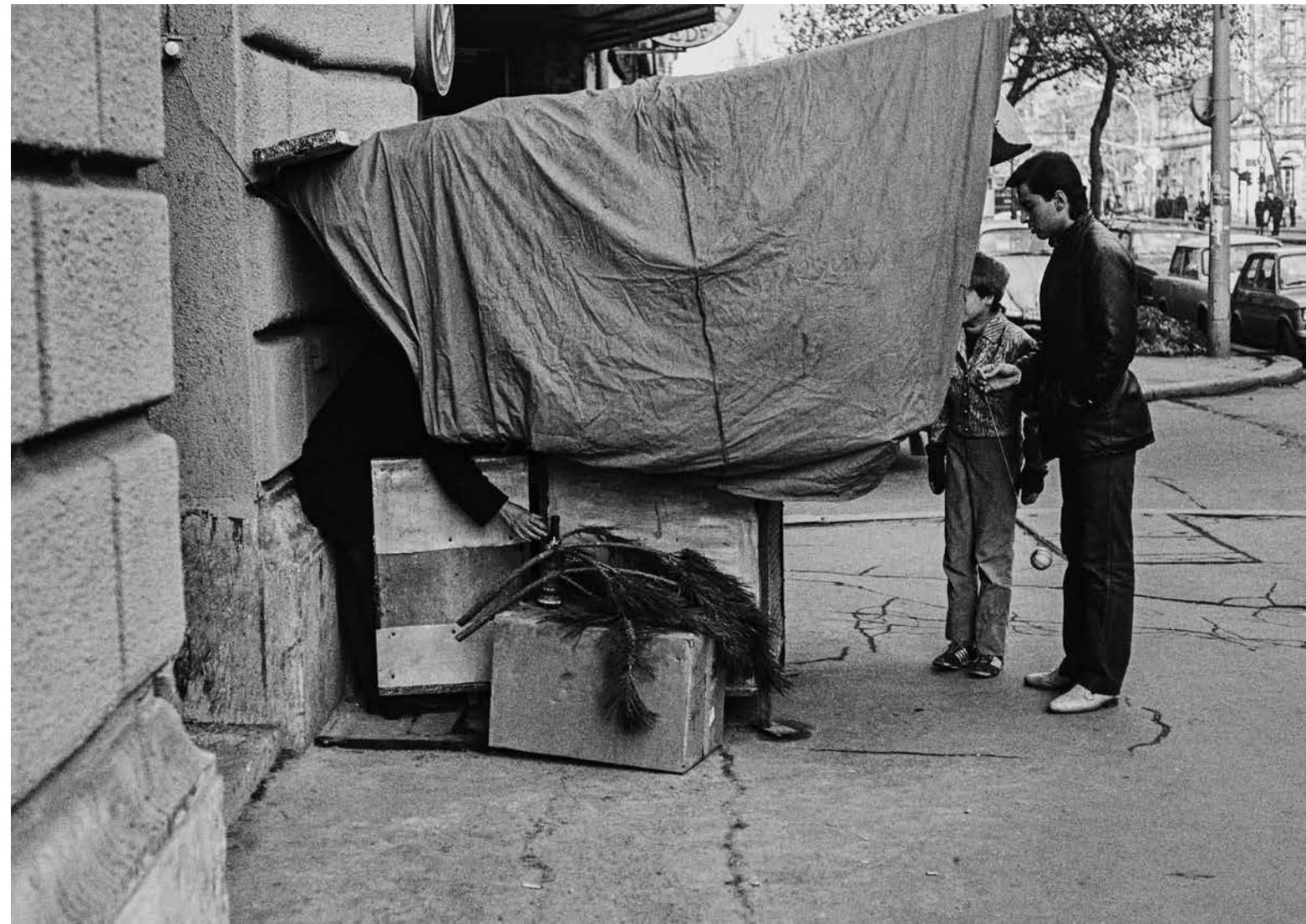

A gyerek röviden a képernyőre néz, majd eltolja magától a telefont.

„Én lennék a baba” — mondja. *Én lennék a király, te meg a királynő. Én lennék a kalóz, te meg a bálna.*

„Volt egyszer egy baba — kezdem. — Nagyon különleges baba volt: szemével igazából tudott látni, ujjacskaí igazából tudtak tapintani. Azért készült, hogy becézgessék és öltöztessék, hogy végtelen babazsúrokon vegyen részt, és üres porceláncszécskékből kortyolja a teát. Sajnos a gyerekeknek, akihez került, már nagyon sok babája volt. Észre sem vette ezt a babát, hagyta a nagyágy alatt porosodni. Egy nap egy kislány jött vendégségbe, akinek egyáltalán nem volt játéka. Rögtön meglátta a különleges babát, kihúzta az ágy alól, simogatta a haját, papírkoronával császárnővé koronázta. Így játszott vele egész nap. Miután a kislány hazament saját szegényes otthonába, a baba megint az ágy alá került. Úgy tűnt, minden visszaáll majd a régi kerékvágásba, de valami megváltozott. A különleges baba tudta, hogy valahol a városban létezik egy kislány, aki császárnőt látott benne. Összeszedte magát, visszatette fejére a koronát, és összehívta a többi elfelejtett babát, és a plüssmackókat is. »Szeretett népem« — szólt hozzájuk, amit az elfelejtett babák és mackók eleinte kis csodálkozással hallgattak, de nem tiltakoztak ellene, mert nekik is jólesett a valakihez tartozás gondolata. — »Ma éjszaka — folytatta a különleges baba — elindulunk egy jobb hely felé.« A jobb hely kereséséről sem kellett az elfelejtett babákat és macikat sokat gyözködni, habár egyiknek sem volt világos elképzelése a »jobb hely« mibenlétéről, erről a különleges baba sem mondott többet. Így történt, hogy elindultak az éjszaka közepén, kiléptek az ajtón, át az utcán, és elkezdtek keresni a másik kislány otthonát...”

A gyerek légzése elmélyült, teste könnyebb lett. Elaludt. Nagymamácska, gondolom, nagyika. Eddig még egyszer sem gondoltam rá ezekkel a nevekkkel. Thurlings nagymama, 1917–2009, nekem felnőtt volt, akit magáztam. Szívesen jártam hozzá anyukámmal, mert csokit adott, feketeribizli szörpöt kínált, és sokat nevetett, bár nevetésének gyakran gúnyos éle volt. Nem emlékszem, hogy valaha is megosztottam volna vele bármi személyeset, az iskolai bizonyítványokon kívül. Ezeket kimért, fegyelmezett büszkeséggel és papírpénzzel jutalmazta. Egyetlen öleléstől sem őrzök emléket, csak száraz arcokra adott száraz puszikról. Mindig és minden körülmény között magázva gondoltam rá, erre a jólöltözött és néha enyhe gonoszkodásra hajlamos idős hölgyre. Csak most, hogy tegezve szólok hozzá, látom meg alakjában a különböző életkorokat. Látom, ahogy szaporodnak szája körül a bizalmatlanságról árulkodó redők; ahogy a haja nő, sötétebbé és dúsabbá válik, majd megint elvékonyodik, elvesztve színét; ahogy arca kerekése változik, csökken, majd arcizmai rugalmasságának vesztével megint kiteljesedik; ahogy homloka összegyűrődik, majd összeszűkül, kisimul. Ez mind ő, a nagymamagyerek: a kamasz, a gyerek, az idős hölgy, az újszülött, a felnőtt asszony. A babákról álmodó.

Arjaan **van NIMWEGEN**

A libapásztorlány

A képet, a csöpp lányt, a képzelet
szülte: csupasz láb, kóchaj, tarka szoknya.
Libát legeltet a réten, a pusztán.
Cimbalom szól a kocsmában, vígan.

Csak bennem él. Soha nem lehetett
ilyen, rég, mielőtt világra hozta
fiát. Holland anya lett, szólt: de furcsán
viselkedsz, próbáld meg normálisan.

Bármely holland lánnyal összecserélnéd
a képen. Mezítláb? Lábaira
lakkcipő simul. Sehol egy liba.

Mindannyiunk múltja sok régi fénykép.
A színt s zenét hozzá te képzeled.
Ha mersz furcsa lenni, igaz lehet.

Tapfer Klára fordítása

Hollandiába

Listával áll a peronon egy férfi,
sok szülő sír, indul a gyereke.
Integetnek. A kislány nem is érti.
Bár próbálták megértetni vele.

Ez a zűrzavar lett az útitársa
máig. Többet nem is mondott soha,
mikor próbáltam rákérdezni nála,
hogyan éheztek, s elküldték máshova.

Laposodik a táj. Együtt nyöszörög a
kicsikkel a vonat. Mikor érünk oda?
Itt mások a szagok. A lányka fél,

hogyan semmi nem jár magától neki,
semmit nem érdekel. S nem sejtheti:
Miepnek hívják majd, ha Hágába ér.

Ittész Ambrus fordítása

A varrósobában

Mosolygó tántik rádlizzák a mintát,
hágai ruha lesz, napfényben ázik,
apró szavak szálldosnak körbe-körbe:
Kis házban, Hágácskánkban, te meg én.

Kedélyes nővérek, kik befogadták
a kislányt, erényesek, mint ruháik.
Egy végül férjné, egy elment örökre.
Ketten varrtak tovább, tú tú hegyén.

Bep néni szegélyt varr és dudorászik.
Annie selypegve említi anyát,
hogyan itt megtalálta kis otthonát.

És akkor végre megkapom a rádlit.
Nyomok egy sávot az asztalba mélyen,
Hágából, hogy Magyarországig érjen.

*Tapfer Klára fordítása**Édes Anyám*

Csak rá hasonlítok — a nagypapa,
kancsal, sápadt fej, mellette a pesti
nagy. Gyerekek díszítik a képet,
amely az emlékek törékeny öre.

Laci, Pityu, Dudus. Sehol anya,
mintha nem is lenne, nem látja senki,
mintha ő hagyta volna el a fészket,
hogyan másik országban kapjon erőre.

Később. Halott betűk a levelekben.
Csak isteni áldás, amit megérttek:
Drága mindannyian. Szívemben éltek.

Halottak voltak szinte mind. De rendben
küldött harisnyát, kávé, csokikát,
ami, úgy tudta, nem volt odaát.

Tapfer Klára fordítása

Hanny **MICHAELIS****Gibraltár sziklái**

részletek

Dombtető, impozáns felhők alatt. Eléggé barátságos kilátás. Vörös tetőcserepek nyári lombok közt, sötétkék, fénnel teleszórt víz az erdők-vonta láthatárig. Ráadásul állt is mellettem valaki. Úgy tűnt, minden feltétel adott az idilli együttléthez, amikor hirtelen előtött a háborúból ismerős érzés (házam ugyan nincs, de fedél van a fejem fölött – szabad préda a mélyföldön), és visszanyertem valóságos arányaimat: tehetetlen, nevenincs lény vagyok, egy senki, akit bármelyik pillanatban lesöpörhetnek a föld felszínéről, széttiporhatnak. Persze nem történt semmi efféle. Épségben és a legjobb hangulatban ereszkedtünk le a dombon. Csakhogy, mint kiderült, azt az érzést nem lehet megmagyarázni, megérteni meg aztán végképp nem.

*

Hároméves lehettem, az orrom csak épp hogy felért az ablakpárkányig, s egy őszi délután életemben először néztem ki így az ablakon. Csak akkor vettem észre, hogy felépült egy ház a miénkkel szemben. Teljes meggyőződéssel jelentettem ki: nyáron majd elviszik onnan. Anyám, aki igazán nem tehetett róla, elnevette magát. A második világháború vége felé, amikor a szüleimet már rég elgázosították, a németek felgyújtották a házat. A felszabadulás után aztán ismét felépült. Még most is áll, én pedig rendszeresen álmodom beton- és téglapületekről, amelyek az ígéretes kilátást kíméletlenül megsemmisítik.

Előreláthatatlan

részletek

Ez iszonyatos. Minden újakezdődik, mintha mi sem történt volna.

Tövises ágak közt madárzsivaj. Csiripelve és karcosan érkezik a tavasz. A szél a remény és ígézet lehangolt húrjaiba tép.

Nem történt semmi. Minden újakezdődik. Ez iszonyatos.

*

Hol drágakőnek tűnik, hol vastörmeléknek. A fény úgy hull rá, ahogy kedve tartja. De akár reggel van, akár este, legyen bár tegnap vagy holnapután, a szilánk csak szilánk marad.

*

Ma délután — a szobába napfény és lendületes barokk zene zúdult — óvatlanul arra gondoltam, amit valamikor régen mondtál nekem: hogy a bánat a létezés alaphangja. Azon az éjszakán megtelt a szemem könnyel. Most csak a fejem rándítottam meg, mint egy legyeket elhessegető számár.

Daróczi Anikó fordításai

Rogi **WIEG**

Budapesti napok

részletek

Vasárnap délután: a vad, sűrű hó ideje,
senki nem mondja, merre menjünk,
bolyongunk a vén bérházak között.
Délutáni fehérség, a zsinagóga körül
néhány szürke fa; ezer meg ezer ág
mögül egy városnegyed arcai derengenek át,
itt valaha gettó volt.
Alig tudok lépést tartani apámmal, ő
most már majdnem hazaérkezett.

Látogatás

Egy csók balról,
egy jobbról,
az asztalon apró, piros
cseresznye.

Az, ahol most állunk,
s ahol egy öregasszony
felém nyújtja a kezét,
valaha apám szobája volt;
olyan komorak benne a színek,
mint a nagyon rossz fajta madaraké.

*

Zongorahangok, Rahmanyinov,
mintha álmokép lenne:
öreg kémikus egy kiégett
tenispályán. Pedig tényleg ilyenek voltak
a nyarak a város peremén.
Én itt már nem a saját történetemet élem.
Az autót mentén lakatlanabbak a sárga házak,
mint a születésem előtti időkben.
De olyan sárga soha semmi nem lesz már.

*

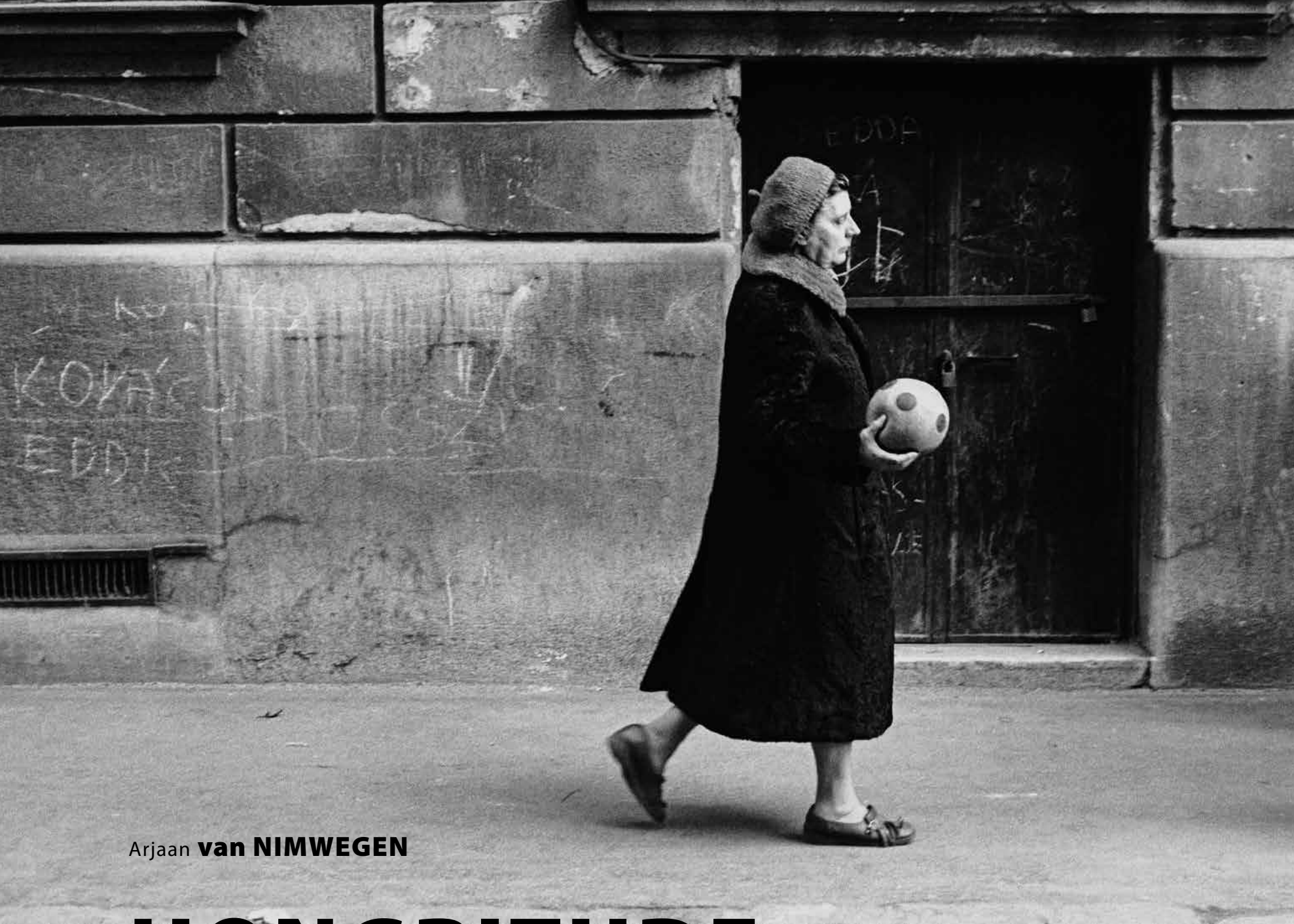
Lánchíd vezet át
a folyón. Mindkét parton
napsütötte házak.
Apámmal sétálok,
de ő a híd közepén
hirtelen megáll.
Szívverése megrémít,
pedig nem a meghalásról beszélünk.
Hanem lebontott gyerekórázról,
éterálmról, amely tovább tart, mint
maga az élet.

*

A város kiürül.
Aki saját korából kilép,
ódon szobákat és régi
tájakat hurcol magával.
A vonatok olyan falvak
mellett robognak el, ahova eljött
már a halál, de az igazi
halál felé vezető utak szélesek
és ismeretlenek —
ez itt most csupán vágyakozás.
Aki elmegy, meg is érkezik
majd valahova — a vonatfütyty
nem ezer kis halálmadár
hangja.

Daróczi Anikó fordításai

Arjaan **van NIMWEGEN**

HONGRITUDE

Fordította Réthelyi Orsolya

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Arjaan van Nimwegen: *Hongritude*.
Hollands Maandblad, 1996.

Minden képeslapot felismert. A Margitszigetet, a Várat, a Halászbástyát, a templomokat és a hidakat. Épp oly üde és lapos benyomást keltettek, mint a képeken. Bólintott. Még sohasem járt ezelőtt Budapesten. A Parlament kötelességtudóan tükröződött a Duna vizén. Megkönnyebbülve nyugtázta, hogy nem lát vörös csillagot a kupolán.

— Azt a csillagot igazából le kellene kaparnom — mondta anyja annak idején. Láthatóan utólag nyomták rá a neogótikus torta fakó, színes fotójára. Szokatlan formájú, hajtogatós képeslap volt, ha kinyitottad, előreugrott az épület, a mélység illúzióját keltve. Ilyen képeslapok gyakran érkeztek a Forradalmat megelőző években, abban az időben, amikor Magyarország még nem volt több hangulatos díszletnél, nagyjából olyan nagyságrendben, mint Disney világa. Az asszonyok széles csipkés szoknyát és hímzett mellényt viseltek, a férfiak pedig bő bundákban terelték a nyájat, vagy népi fafaragással töltötték napjaikat. Mindez jól látható volt az emlékalbumnak nevezett képeskönyvek fotóin, ahol a magyar szöveg mellett orosz és német nyelvű leírás is állt. Enyvszagú lapjaik állandóan összetapadtak. *Ungarisches Volksleben*.

A szálloda rendben volt. A kávéházak? Semmi említésre méltó. Szecesszió, tükrök, nehéz sütemények és kalapos férfiak, talán írók vagy újságírók, akik a száműzetés éveit után tértek haza, hogy öngyilkosságot kövessenek el. Mindent felismert, nem hatotta meg semmi. Nem felfedezőútra jött, hanem ellenőrizni. Minden a helyén volt, ez elégedettséggel töltötte el, de ennél többet nem érzett. Villamosok siklottak át a díszletvároson. Az első emeletig egy tetszőleges nyugat-európai várost látott, nemzetközi ruhamárkákkal és amerikai ételekkel. Afölött pedig a dunai monarchia maradványai burjánzottak, hol romosan, hol állványok mögött. Pontosan úgy, ahogy elképzelte.

Vörösmarty tér. Ismerte a „tér” szót, Vörösmarty Mihály pedig költő volt. Majdnem akkora, mint Petőfi, akinek szintén saját tere van, és ráadásul hős is volt, így magyarázták neki annak idején. — Igazi hazafi. Egy forradalmár! — A férfi, aki ezt állította, közben sűrűn pislogott. Lelkész, mondták róla, de nem látszott rajta. Szégyenlős, sápadt, szemüveges fiatalember volt, túl nagy fogakkal, aki kézfogáskor derékból enyhén meghajolt. Ilyenkor lábával kicsit csosszantott, épp csak össze nem csapta a sarkát. Lacinak hívták őt is, mint Laci bácsit, aki viszont egyáltalán nem volt bácsi, hanem egy túlméretezett kabátot viselő, kisművésű, vékony fiúcska, kezében rollerrel. Utóbbi kancsal tekintetét csillogó fényképről ismerte. Már nem élt, sok más magyarhoz hasonlóan. Amúgy Lacinak is sokakat hívtak odaát.

A lelkész Laci ötvenhatos volt. Még csak négy éve élt Hollandiában, és épp úgy beszélt, mint a többiek, szaggatottan, rossz hangsúlyozással, de a mondatait már helyesen építette fel. Ennek ellenére nehezen lehetett követni gondolatmenetét, de ez kevésbe a nyelvhasználatából adódott, mint abból a homályosságából, amely tompa, szürke tekintetét is elfátyolozta. Mintha valami magasztos üzenetet kívánt volna megosztani, amelynek lényegét azonban sehogy sem tudta megragadni. Minden nagyszabású volt, heves és mély érzelmekkel teli, ám túlméretezett szavai nem illettek darabos mozgásához, hegyes kis vállához és kopott kabátjához

Laci magyar nyelvet tanított. — És kultúrát — erősködött. A Kovács-féle bundakereskedés mögötti irodában szombatonként hét félmagyar hátterű gyerek gyűlt össze. Életkoruk tíz és tizenhét év között mozgott, a pedagógiában képzetlen tanáruk által tolmácsolat magyar nyelvtani alapok pedig a csoport fiatalabb tagjai számára teljes mértékben érthetetlenek bizonyultak. Ő annak idején a főnév- és igeragozás alapvető táblázatait mégis megtanulta fejből, de csökönységéhez a hajtóerőt nem valamiféle idealizmus adta. Sokkal inkább abból a vágyából fakadt, hogy kiemelkedjen az őt körülvevő normalitásból. Mindenki normális volt, és normálisan viselkedett. Semmi sem volt különleges.

Néha a különlegességről álmodott. Ilyenkor hegedült, és hímzéssel díszített, széles ujjú ingeket hordott, amelyeket a valóságban még véletlenül sem vett volna fel. Néha pedig kimentett egy kislányt abból a szegény, elnyomott országból. A kislányt is fénykép volt. Fehér elsőáldozóruhát viselt, és ajkán

üdvözült mosoly játszott. Más lányok csak affektálásból néztek néha így, de nála, Györgyikénél igaz volt a mosoly, és senki sem tudta volna meggyőzni őt arról, hogy a fényképészstúdió festett templomi háttere elé beállítottan nem arra vár, hogy ő valahára megmentse.

Györgyike az unokahúga volt, és Magyarországon élt. Ő maga pedig félmagyar volt. Ez kicsit furcsának számított, de úgy vélte, egzotikus öröksége messze a mindennapos holland józanság és rendszeresség búrja fölé emelte. A kozmopolita magasságból tudott aztán letekinteni a pusztákról és a szittyá vér pezsgető vágyairól mit sem sejtő normális holland gyerekek nyüzsgésére.

Ennek a vérnek ugyan ő sem érezte ereiben a lüktetését, de már a gondolata is elég volt ahhoz, hogy megkülönböztetettnek érezze magát. Györgyike alig volt több néhány fényképnél: ahogy a műtermi, festett gótikus háttér előtt állt elsőáldozóként, vagy ahogy nagyanyjával az egymás iránti kötődést kifejezendő beállított pózban ül, úgy, hogy a felnőtt- és gyermekfej szentimentális mozdulattal egymás felé hajol.

Györgyike azonban valóban létezett, vele egyidős volt, és egy országban élt, amely valamiféleképpen az övé is volt, még ha különösnek is tünnek számára az országról mesélt történetek. Szegények lakták az országot, és nem ismerték a nejlontharisonyat meg a csokoládét. Ezen kívül az ország vezetése sem volt rendben, „mint nálunk a háborúban”. Egyfajta szánalomraméltóság hangulata lebegte körül ezt az országot, ugyanakkor a hősiesség aurája is körülölelte. A szeplőtlen elsőáldozóruhába bujtatott, halvány mosolyú Györgyikével például még soha nem találkozott, de tudta róla, hogy bátor kis életét szolgáskorba taszított országban élte, amely mégis vonzó volt, hegyeivel, pusztáival, hímzésével és szilaj népzenejével. Unokahúgára a megszenteltség fénye vetült, és ez valamiképpen őrá, a holland normalitásra kárhoztatott unokatestvérre is átsugárzott. Alkalmat adott arra, hogy ezáltal a normalitás fölé emelkedve röviden felragyogjon. Nem nagyzolásból — osztálytársai előtt mindezekről hallgatott —, hanem hogy kerítést emeljen maga köré, és egy kis személyes teret teremtsen, amely bizonyíték volt a különlegességére. Hogy ő egy rendkívüli fiú.

Ezért viselte el hónapokon keresztül a ragozásokat, ige-kötőket és hangváltásokat, igyekezett valamit megérteni az ősi királyokról és vezérekéről mesélt kusza történetekből, sőt még a csárdás alaplépéseit is hajlandó volt megtanulni, aminek során hiányos motorikája tökéletes összhangban volt Laci alapszintű klímapirozásával. Addigra már mindenkin eluralkodott a kétségbeesés. Egyre több nyelvtanuló maradt távol, és amikor Laci bejelentette a diaszpórában élő magyar ifjúság nagyszabású, nagy-szerű, grandiózus nemzetközi találkozójának hírét, már csak ő maradt meg a csoportból.

— Ojrópa minden részéről lesznek gyerekek! Egy nagyszabású találkozó, egy hatalmas teremben. Mindenki ott lesz, minden országból jönnek. Mindenki előad valamit. — Valószínűleg Laci maga sem hitt tervének megvalósíthatóságában, de mégis

kiosztotta neki a Szózatot, azt kellett fejből megtanulnia. És egyben le is fordíthatja majd, így nyelvgyakorlatnak is jó lesz. A vers nagyon hosszú volt. Vörösmarty írta.

Hazádnak rendületlenül

Légy híve, oh magyar.

Egész jó lehetett skandálni. „Naar uw thuis zult ge altijd terugverlangen, oh Hongaar,” fordította le magának. Hosszan nézte az ékezeteket és az ipszilonekat a magyar szövegben, és elképzelte, hogyan szavalja majd ezeket a sorokat egy bizonyára nagyon poros terem színpadán állva, míg körülötte hozzá hasonlóan rendkívüli gyerekek hallgatják szavait. Ojrópa minden részéből.

— Nem megyek — mondta anyjának.

Ő is beleolvasott a szövegbe.

— Nem — mondta. — Szerintem sem lenne jó ötlet.

De neki kellett felhívnia Lacit, hogy lemondja a fellépést.

— És nem jövök többet órára sem. — Most már ezt is megmerete mondani.

— Sejtettem — mondta Laci.

— Talán majd később.

— Jó — mondta Laci. — Vörösmartyt nyugodtan tartsd meg. Akkor legalább majd újra el tudod olvasni. Nagyon szép vers. — Elhallgatott.

— *Hazádnak rendületlenül légy híve* — próbálkozott Laci még egyszer. — A te hazád is.

— Igen — válaszolta. — Viszlát. — És letette a telefont.

Vörösmarty a tere közepén állt, körülötte egy sereg márvány hazafia. Egy büszke nép tiszteli hőseit. A hatalmas talpazat miatt nehezen tudta kivenni a nagy költő arckifejezését, de egy bizonyos távolságból Lacira emlékeztette.

Hála Istennek ez is stimmel.

A hidakon a népi élet jeleivel is találkozott. A korlát mellett árusok asztalkái álltak, néhol földre terített pokrócra kínálták a ládába rendezett zöldséget és gyümölcsöt. Az áru mellett menekültkandós asszonyok ültek. Viseletes pamutszoknyájuk felett többnyire kötött mellényt hordtak. A termelői portéka mellett egy letűnt korszak ipari termékeit is kínálták: méregzöld és sárga műanyag háztartási eszközök váltakoztak a keleti blokk műszaki eszközeivel. A széles, csillogó Duna háttere előtt mindez kifejezetten festői benyomást keltett, számos turista fényképezte a látványt. Az asszonyok készségesen mosolyogtak a lencsékbe, kivillantva a gyerekkori képes albumokból ismerősen autentikus, hiányos fogait. Ezért jött volna ide?

A könyvek és képeslapok miatt volt, belőlük egészítette ki az édesanyját. A falu sáros utcáin a vályogházak és fatemplom között ringó szoknyás lánycsapatok sétáltak, hajukban színes szalagokkal és virágokkal. A padokon díszesen faragott botjukra támaszkodó öregemberek ültek a jellegzetes, kendőt viselő és hiányos fogsorú öregasszonyok mellett. Anyja még túl kicsi volt ahhoz, hogy a falu leányaival a táncba menjen, a libákat őrizte. Az a kis libapásztorlány volt, akit az egyik emlékalbumban látott: sötét, kócos fürtökkel, a természet gyermekének tartózkodó

tekintetével és csupasz, piszkos lábával. Nem sokkal azután elhozták Hollandiába, és megszelídítették. Aztán egy ideig semmi sem volt, majd jött az apja, és azután vált csak az anyjává: az a barátságos, szerény asszony lett, aki persze jobb volt minden más anyánál, de ugyanolyan normális volt, mint minden más anya. Ezt anyja is többnyire így gondolta. A normális is épp elég furcsa, ahogy a hollandok mondják. Csak egész ritkán jelent meg benne valami más: bizonytalanság, keserűség, soha ki nem mondva és mindig csak egy villanásnyira. Egy éles nevetés. Ahogy megrántotta a vállát. Egy enyhe szitokszó, amit rögtön bocsánatkérés követett. — Á, semmi. — De ő látta. Ez volt anyjában a libapásztor.

Elővette a térképet. Villamossal is meg lehetett közelíteni, de úgy döntött, hogy gyalog vág neki. Végül is zárandokútról van szó. A távolság nagyobbak tűnt az állandóan emelkedő és lejtő utcák miatt, amelyek minduntalan masszív szoborcsoportokkal díszített széles terekbe torkoltak. Harcosok, uralkodók, angyalokkal és szüzekkel gazdagított allegorikus jelenetek, mind a legjelentősebb pillanatok emlékének megörökítését célozták. Mindez azonban semmilyen hatást nem gyakorolt a járóelőkre. Seholy csillogó tekintet vagy büszke póz, csak semmitmondóan tovasétáló normális férfiak és nők kosarakkal és nejlonszatyrokkal, mintha csak hollandok lennének, és nem egy hősi nép gyermekei.

A dicső múlt. Na ezzel az anyja nem tudott mit kezdeni. De igazából ő sem, amikor például anyja egyszer mesélt erről, azok nagyon anyaiatlan dolgok voltak, és messze túl furcsák ahhoz, hogy belefértek volna a normalitásba. Az egyik régi magyar tankönyvben lapozgatott, amelyből anyja nem is tanulhatott, hiszen már hatévesen elhagyta az országot. Az utolsó lapon három térképet látott, ezek közül a középsőben felfedezte Magyarország körvonalait. Anyja a vállá fölé átnézve fordította le neki a három szót a térképek alatt: Múlt, jelen, jövő.

— Ilyen nagy volt Magyarország valaha — mondta, — ekkora most, és ilyen nagy lesz majd valamikor.

Történeti tudása nem bizonyult elegendőnek a megértéshez.

— Valaha nagy ország voltunk. Mások nagy darabokat elvettek tőlünk. De ezeket egyszer majd visszakapjuk.

— Az oroszok voltak?

— Mindenki. Irigyeltek minket. Ez mindig is így volt.

Megfordult, és anyja arcán ismeretlen kifejezést látott megjeleneni, valami sugárzott belőle, szigorú volt, akár egy szobor.

— Ne nézz már ilyen furcsán — suttogetta.

Ilyennek nem akarta látni anyját. Amikor kicsit később a városban sétáltak, aggódva nézett fel az arcába, hogy a lelkesült honleány gyalogol-e mellette. De anyja teljesen normális tekintettel nézett vissza, és jólnevelten mosolygott, amikor egy ismerős jött velük szemben.

— Jó napot asszonyom!

— Jó napot, asszonyom!

Megnyugodott. Anyja csak számára volt magyar, másoknak nem, és amennyiben magyar volt, nem mitikus honvággyal túl-

csorduló száműzött hercegnőként volt az. A libapásztorlány képét meg akarta őrizni, bár nem szívesen hozta volna fel a témát mások előtt. A különlegességéről legjobb volt hallgatni, ő is csak a maga szemében volt rendkívüli fiú. Egy jól körülhatárolt, házi-as melankóliát meg tudott engedni anyjának, abban vele együtt megtalálta a helyét ő is. Egy időre, ha épp úgy adódott. Aztán viszont anyja legyen megint hétköznapi anya. — Jó napot, asz-szonyom!

Már messzire járt a Dunától, de még sokan voltak az utcán. — Teljesen beépítették — mondta az anyja —, de még áll a ház. Egyenesen odasétáltam, nagyon furcsa volt, pedig egyáltalán nem hasonlított már, az egész környék megváltozott. Hiszen olyan kicsi voltam még.

— Mintha megérezte volna — mondta az apja.

— Furcsa, ugye? — jegyezt meg az anyja, és úgy nevetett, mintha valami illetlenséget mondott volna.

Neki megérezés nélkül kellett odatalálnia. Rendelkezésére állt ehhez egy utcanév, egy térkép és egy kis fénykép, amit a szülei készítettek az úti fényképezőgéjükkel.

Anyja csak saját anyjának halálhíre után utazott vissza. A hatvanas éveiben volt, már kevés esély volt családtagokkal találkozni. Mindenki halott volt, vagy elhalványult. Szabad volt az út.

Ez volt a nagy utazásuk Magyarországra. Két nyugdíjas keresztül-kasul Budán és Pesten a legeldugottabb zugokig hatolva, apja az útikönyvvel, hogy egyetlen teret vagy bazilikát se hagyjon ki, anyja minden sarkon szemét keskeny csíkokká hunyorítva.

— Istenem, tényleg. — Az újjépítésű házakat gondolatban eltávolította.

— Miért nem látogatod meg őket? — kérdezte megannyiszor anyjától a korábbi éveken.

Először az oroszok miatt volt. — Be se engednek. — És amikor másokat egyre gyakrabban mégis beengedtek: — Á, most már minden annyira megváltozott.

— De nem akarod a Budapesti Nagymamát újra látni?

— Ah... — és egy rövid nevetés.

A leveleken nem látszott semmi. Magyarországról Hollandia felé a könnyek áradata hullámozott, melyek a szeretet megannyi biztosítékát, a mélységes hiányérzet hangsúlyozását és a *Jóisten* áldását hordozták. A megkerülhetetlen hollandiai magyar hálózat egyik tagjának anyanyelvi segítségével anyja cserébe hivatalos stílusú beszámolókat küldött a lakáskörülményekről, az anyagi állapotokról, a gyermekek iskolai előremenetéről. Szinte kellenül biggyesztette a levele alá az obligát jókívánságokat, na jó, legyen, akkor már a *Jóistent* se hagyjuk ki.

1956 novembere után fordult komolyabbra a helyzet. Egy kicsit a néhány évvel korábbi holland árvízkatasztrófára emlékeztetett. Anyja sírt, apja dühös tekintettel intett visszafogottságra, és a rádió árvízválságerősségen sugárzott.

— Korán reggel az orosz csapatok...

A Forradalom. A Forradalom szót nagybetűvel mondták ki a családban. A házon zűrzavar lett úrrá, szörnyű dolgokra lehetett számítani, ebben biztos volt. Nagymama, Dudus néni és Györgyike először fellázadtak, és harciasan lobogtatták magyar zászlóikat, amiből előbb kivágták a vörös csillagot. És aztán bejöttek az oroszok, akik kommunisták voltak, és internáltak mindenkit, aki a *Jóisten*ben hitt.

— Az oroszok felszabadították Magyarországot, úgy, ahogy a kanadaiak minket. Csak az oroszok aztán nem mentek többé el. — A szavak a Hidegháború okainak tömör, és visszagondolva meglepően precíz összefoglalását nyújtották. Izgalmas volt. Értetlenné akkor vált, amikor kiderült, hogy magyar kommunisták is léteztek. Ez meg hogy lehetséges? Ott nem az oroszok dirigálnak?

— Nálunk is voltak holland nemzetszocialisták, nem? — mondta anyja egyszerűen. És ezzel a probléma kielégítően meg lett oldva.

Mindeközben elbuldózereztek a vályogfalucskát a libákkal, helyén egy szürke betonország maradt, ahol az emberek hosszan álltak sorba a leghétköznapibb dolgokért. Ezért ezeket postázni kellett nekik, pakkokban. Kávét és fehérneműt, apróbb luxuscikkeket és a kihagyhatatlan nejlonharisnyát és csokoládét. Lelki szemei előtt megjelent egy nép, amely a tejért és kenyérért való végeláthatatlan sorban állás szüneteiben csupán nejlonharisnyát viselve csokoládét eszeget, és az oroszokat szidja. Apja büszke volt arra, hogy az árukból milyen ügyes, tömör kis pakkokat tudott összeállítani. A csomagba mindig rajzot is kellett küldeni a Budapesti Nagymamának. — Rajzolj le valami hollandiai jelenetet. — Vagyis szélalmot, vagy csatornát kacsákkal. *Holländisches Volksleben*. Szégyellte magát, hogy az elnyomottak vígaszául nem tud többet nyújtani ócska prospektusfolklórnál.

Kénytelen lesz valakitől megkérdezni az utat. Korábban itt mindenki értett németül. — És franciául! — Állította Laci, szemében a kultúra csillogásával.

— Nem normális — mondta anyja.

Egy idősebb ember valóban jól beszélt németül, és szívesen útba is igazította. Pontosán tudta, merre kell menni, gyakran jár arra, és egyébként tudta-e, hogy nem messze attól a helytől valaha egy nagy író élt? Mindenképpen el kell majd látogatnia oda is, és feltétlenül el kell majd olvasnia valamit tőle. Hallotta már a nevet? Tényleg nem? Az idős férfi sóhajtott, és arcára a meg nem éretettek mélabús mosolya ült ki. Erősen italos szaga volt.

— Félreismerik a népünket. Mi a történelem mostohagyermeki vagyunk. A Nyugatnak nem kellettünk, és körbevesznek a szlávok.

Mást kellett volna megkérdeznie, ez most már világos volt, bár könnyen lehet, hogy minden járókelő ehhez hasonló szövegekkel traktálta volna. Ugyanúgy, mint Laci. Valamiféle csüggedtség lengte körül Magyarországot, és mindent, aminek köze volt hozzá. A melankólia szívós rétege mindent vastagon beborított, bele lehetett süppedni, hogy mindenféle külön erőfeszítés nélkül is különleges legyen az ember. Rendkívülinek, a többiek-

től eltérőnek lenni, egy rokonság nélküli nyelvvel, egy érthetetlen, zavaros szomorúsággal, és időnként az érzelmek megjátszott kitörésével: könnyek, ölelgetés, a barátság biztosítékai. *Hongritude*, a reményvesztettek menedéke.

Anyjának is ezt jelentette volna? Az '56 után hozzájuk járogató magyarok nagy részét utálta. Szentimentálisnak és túlzónak tartotta őket, és nem tudta elviselni ahogy zokogva egymás karjaiba borultak, ami a menekültek közt mindennapos volt. Nem viselkedtek normálisan. Leginkább az a magától értetődő elvárásuk váltott ki belőle ellenkezést, hogy hozzájuk hasonló érzelmi fegyvertárral rendelkezék. Hasonlított ez a magyar nyelvtudásához, neki az is csak lazán összefüggő szavak halmazából állt. A lakásba betóduló ismeretlenek számára azonban soha nem volt kétséges, hogy beszél magyarul, ellenvetésnek nem lehetett helye. Mintha magyar eredete elegendő lett volna a lelki rokonsághoz. Furcsa beszélgetések zajlottak náluk. Izgatott emberek töltötték meg a nappalit, hangjuk géppuskakattogáshoz hasonlított. Főleg amikor egymás szavába vágva vitáztak — és többnyire ezt csinálták —, mintha lövészárkokban harcoltak volna egymással. Anyja ilyenkor ferdén tartott fejjel, félénken tekintgetett egyik beszélőről a másikra, néha megkönnyebbültén bölintva (*igen*) vagy méltatlankodva ingatva a fejét (*nem*), ha véletlenül sikerült elcsípnie egy-egy ismerős szót. A káráló társaságot mindig belengte a neheztelés sűrű füstje.

Apja ki volt zárva a társaságból. Pedig viselkedéséből ítélve gyakran sokkal mélyebb magyaros érzelmek bugyogtak elő belőle, mint anyjából, és a belőle sugárzó kiválasztottságtudathoz képest fiáé csak halvány árnyéknak tűnt. Mégsem fogadták be, nem tartozott közéjük, annak ellenére, hogy az áldozatok klubjának egyik tagjával élt házassági kötelékben. Ő maga határesetnek számított. Félvér volt, tehát még megvolt a lehetősége, hogy teljesen átadja magát a magyar örökségnek. Félvér. A félvér szó önmagában is elég volt, hogy elvegye életkedvét. Szerencsétlen vásári majmok jelentek meg szemei előtt, merev tartású, túlméretezett kabátot viselő öregek gyerekfelöltöket látott maga előtt, mint a Laciról és Pityuról készített fényképeken. Azok voltak a félvérek, nem ő.

Sokat panaszkodtak. Mint a Francia Forradalom arisztokrata emigránsainak, minden támogatás magától értetődött nekik, és semmi sem volt elég. Anyja sosem panaszkodott, arcán ilyenkor együttérző kifejezés jelent meg, aminek ő nem dőlt be. — *Igen, igen*. — Látta anyja tekintetét elsiklani a beszélőről, és tudta mi jár a fejében. — Csak abbahagynák már végre. — De a szolidaritás győzedelmeskedett. Kimerítő órák teltek el így, és anyja mindig örült, amikor szedelőzködni kezdtek. A búcsúzás-kor már megkönnyebbülten osztotta az ölelgetéseket, a kölcsönös összetartozás könnyes bizonygatásait. — Pfff — sóhajtott, amikor elmentek —, de szörnyen fárasztóak.

Sikerült végre megszabadulnia az öregembertől, és a megadott irányba folytatta útját. Itt kisebb és egyszerűbb házak álltak, de ezek között néhol atonális foltként egy-egy durván megfor-

mált szürke blokk is meredt, aránytalanul nagy kapuval, mintha a magasból ejtették volna a környékre. Elővette zsebéből a kis fényképet. A házszámot nem ismerte. Márványtábla sem díszítette a bejárat mellett a falat, híres ember nem született a házban. Csak az édesanyja.

Ott volt az utca túloldalán. A belső udvarra vezető duplaszárnyú kapu nyitva állt, mint a fényképen. Egyszintes épület, az utcára néző két kis ablakkal. Nem látott senkit, így megkockáztatta, hogy a sötét íven át a belső udvarra lépjen, amely nagyobb volt, mint képzelte. Az utcazaj elhalt mögötte. A kikopott fűvön karóhoz kikötött kecske állt, balra egy ablaktalan vályog építmény, a hátsó falhoz tyúkketretec építettek. Közeledtére a tyúkok zaklatottan rohángálni kezdtek. Körülnézett. A szomszédos házak kétoldalt beárnyékolták a magas épületek között rezervátumként megbújó udvart. Még egy kis padot is meglátott. Libákat sajnos nem.

Át kellett gondolni az egészet. Hiszen ezért jött. Gondolatban beillesztette anyját a körülött kitaruló környezetbe, de a vidékies díszlet ellenére a libapásztorlány nem adott életjelt. A Magyarországra érkezése óta eltelt két napban a végigmustrált utcákon és tereken folyvást ott caplatott mellette, sarkában az izgatottan hadonászó, csacsogó száműzöttek hatalmas seregével, de itt most mind magára hagyták.

A kapu melletti ajtón egy húsz év körüli lány lépett ki. Határozottan indult felé: farmernadrág, kifakult pulóver, szőkés haj.

— Tourist? — kérdezte a lány könyvszagú angolsággal. Habozott.

— Sokkal szebb régi házak vannak erre felé — mondta. — I could show you.

— Itt született az édesanyám.

— Ó. — Az elérzékenyülés mellett némi gúny is rezgett hangjában. — Fifty-six?

— Nem, sokkal korábban. Hosszú idővel a... — Hogy mondják ezt, *Revolt, Uprising?* A *Revolt* szóban jobban hallatszik a szókezdő nagybetű.

Bólintott. — You wanna talk about it? — Itt is amerikai sorozatokat néznek az emberek, mint Hollandiában.

— Tudod mit? — mondta a lány, mielőtt eldönthette volna. — Iszunk egy kávét, itt a sarkon. Ott van egy igazi magyar kávéház, egy szép *cukrászda*. Sok egyetemista jár oda, és írók is. — Na megint az írók. — Van egy kis időm.

Margit diák volt, mesélte. Történelmet tanult. A kávéház nem különbözött a sok másik hasonló helytől: tükrök, csillárok, igazi pincérek, a borospoharak mögött csüggedt kabátokba bújt férfiak temetkeztek emlékeikbe.

— A budapesti városi kultúra — mondta föl a leckét Margit. — A Habsburgok óta a kávéházakban összpontosul.

Bólintott. — Élénk beszélgetések keretében itt kerül terütekre — vette át a lánytól a mondatot, ugyanazzal a hangsúlyozással — a művészet, irodalom és a politika számos időszerű kérdése. Én is elolvastam az útikönyvet.

— Igazad van — mondta. — Nem ezért jöttél ide. Talán hagyjuk is akkor a kávé és a süteményt. Van ennél vonzóbb hagyományunk is. — *Barackpálinkát* rendeltek.

A zene kevésé harmonizált a szép múltra visszanyúló kávéházi kultúrával, ehelyett egy másik sztereotípiát erősített meg. Szerencsére felvételről szólt, ebben a pillanatban nehezen viselt volna el egy *primást* a széke mellett.

Lakatos Sándor, Serbán Gregor. A vezetőknév mindig az első helyen. Az is egy ilyen tipikus furcsaság. Vasárnap délután gyakran hallgattak zenés műsort a rádión. Anyja csak hagyta, hogy elborítsák a kesergő hegedűszólamok hullámai, de apja gyakran felvillanyozva hallgatta, tekintetében éber figyelemmel. Néha megjegyezte.

— Na ez a tipikus magyar cigányzene.

Néha román zenét is játszottak, egy lüktető ritmusú horát. A román zene egyértelműen kevesebb szimpátiát váltott ki.

— Túl gyors.

Neki azért tetszett.

— De hát te is hallod, hogy túl gyors!

Apja kis rosszállással nézett rá.

— Még túl fiatal ahhoz, hogy hallja — csitítja az anyja. Talán még volt esély arra, hogy egyenesbe kerül a gyerek.

Közben a népellenesség román pacsirta csak húzta tovább. A zenét hallva nem tudott nyugton megülni a széken, ami Veres Lajos édesbúsan andalító dallamait hallva sosem történt meg, sőt. De ezt soha nem vallotta volna be. Erejét megfeszítve igyekezett azonosulni utóbbinak a rádióból áradó epekő dallamaival. Ez volt az ő zenéje, és ha megfeszül is, szépnek fogja találni.

Egyes dalokat hallva anyja énekelni kezdett. Volt egy *Lila ibolyáról* szóló, meg egy másik, amelyben újra és újra előkerült valamilyen *rózsa*, és az egész történelmet magával sodró szomorú vasárnaposat is, aminek hatására állítólag többen is öngyilkosok lettek. Ez a Werther-történet lenyűgözte, és annál nagyobb figyelemmel hallgatta a dalt. Vidámnak éppen nem volt nevezhető, de öngyilkossági vágyat azért nem ébresztett benne. Gyanította, hogy lényének holland fele erősen elnyomta a benne lakozó magyar néplelket.

— Ez tetszik neked? — kérdezte Margit. — Persze mindenki cigánynak gondol minket. Most őszintén, cigánylánynak néznél? — Kicsit félrehajtotta fejét és grimaszolni kezdett. Arca átlagosan szabályos volt, szeme szürke. Jobb szeme körül a bőr néha idegesen összerándult.

— Sok furcsaságot gondolnak rólunk. A Nyugathoz tartozunk, de ezt senki sem akarja elfogadni. Mindezekhez — mutatott körbe széles mozdulattal — igazából kevés közöm van. Gyakran járok ide turistákkal. Nálunk sokba kerül a tanulás. — Érteni vélte a célzást.

— Mutassak neked még régi épületeket? Oké, persze, gondoltam, hogy nem ez érdekel. — A következő *pálinkák* alatt megállás nélkül beszélt, és egy negyedórán belül darabokra szedte a hajdanvolt dicső nép mítoszát. Igazából ez sem nagyon érdekelte, de barátságatlannak tartotta volna a lány tudtára adni,

és lassú beletörődéssel intett búcsút magában az érzésnek, hogy valójában a saját történetét szerette volna elmesélni. Margit legalább nem húzta fel magát, ennek azért tudott örülni, de gondosan formált angolságát valami rosszmájúság színezte. Nevetséges tette a helyi folklórt. Horthyt, a nyilasokat, a kommunistákat és a revizionistákat egyetlen mozdulattal söpörte a történelem szemétdombjára, majd kitért a mélyen gyökerező antiszemitizmusra, és egy új kör pálinkát kért. A pálinka remek volt.

Tőle vajon miért tudta elviselni ezt a végtelen panaszáradatot, amely a jelek szerint a magyarokhoz szervesen hozzátartozott? Talán a kora vagy az ideges nevetése miatt? Így a negyedik pohár után egyébként sokkal vonzóbbnak is tűnt. Seszínű haja ugyan tompán fénylett, de egyik fürtje kedvesen kunkorodott a füle mögött, ahova újra és újra hátra simította.

A meséje azonban megegyezett a többiekével. Akár az évezredes anyaföld dicsőségét zengték, akár keserű szavakkal szidták a Nyugat arroganciáját, mindig a panasz áradt belőlük. Mert senki sem értette meg őket. Egy magányos nép, idegentől körülvéve. A *Hongritude* több formában létezett: Margité kicsit máskép nézett ki, mint Katié. Anyja kilátástalanul ült kettejük közt, ajkán bizonytalan mosollyal, miközben néha bocsánatkérő pillantást vetett rá, amikor például Kati két kezét újra az ég felé emelte, és szeme könnybe lábadt a dühtől, a boldogságtól, a meghatottságtól vagy bármi mástól. Minden érzelem indokolttá tette a könnyek hullását. Ő eközben az együttérzés, viszolygás és szegyenkezés kellemetlen keverékét érezte. Anyja bátorítólag bólintott felé, míg ő mozdulatlanul várta, hogy Kati végre hazamenjen, remélve, hogy nem zárja majd forrón erős karjaiba, és nem temeti orrát hajába a búcsúzásnál, ahogy ez nemegyszer előfordult. Azok mindig ijesztő percek voltak.

Amikor becsukódott mögötte az ajtó, anyja sóhajtott: — Ó, ez a Kati.

— Odaát mind ilyenek? — kérdezte.

— Dehogyan, látod, én se vagyok ilyen!

Nem, anyja nem meresztgette szemét, és ritkán sírt. Amennyire ezt meg tudta ítélni. Voltak tehát ilyen magyarok és olyan magyarok.

— Cigány vére van — mondta anyja. — De ezt meg ne mondd neki.

— És te? — kérdezte Margit. — Te mit keresel itt? A gyökereidet? Szép magyar fészket keresi a madárka?

— Várj csak — mondta —, ez egy dal, nem? Ismerem én is a klasszikusokat. — Dúdolni kezdett, felbátorodva az italtól.

Madárka, madárka,

csácsogó madárka,

vidd el a levelemet, vidd el a levelem,

szép magyar hazámba.

— Hagyd már abba — nézett rá lány. — Tisztára, mintha emigráns lennél.

— Nem én, az anyám — mondta. — De emigráns-e az, aki hatévesen hagyja el hazáját?

— A gyermekvonatok — mondta Margit.

Kinézett az ablakon. Ott játszott valaha az anyja. Autók akkor még nem nagyon járhattak. Talán lovaskocsi, a tehetősebbeknek. Olyan szegények voltunk. Anyja mesélte volna így, vagy ő maga építette fel a történetet a szűkösen kiengedett töredékekből? Kevés volt az ennivaló, az is szegényes. Az ingyenkonyháról hoztunk levest, de a gyerekek mind betegek lettek.

Diákcsoportok sétáltak az utcán, komoly beszélgetésbe merülve. Napfény csillant meg egy fényes homlokzaton a túloldalon.

— És aztán? — kérdezte Margit.

Vonattal mentünk. Öcséim és húgom otthon maradtak. Százan is lehettünk, nálam többnyire idősebbek, de egész kicsik is voltak. Vigyázni kellett rájuk, mondták a kísérein. Hangosan felolvasták a neveket. A családok a peronon álltak, integettek felénk. Sokan sírtak. Nem tudtuk, hogy menni akarnak-e, vagy inkább maradnánk. Nem tudtuk, ott mi vár ránk, olyan messze volt. A vonat rázkódott, a kicsik nem tudtak elaludni. Néhány órát álltunk a sötétben egy állomáson, kenyeret kaptunk. Fáradtak voltunk, mindannyian, és nem ismertük egymást. A nevünket ráírták a kisbőröndökre, nyakunkban karton lógott, rajta vezetéknevünk, keresztnévünk és életkorunk. Amikor kivilágosodott, kint minden másképp nézett ki. Erdőket láttunk, városokat, nagy vasúti elosztókat. Akkor megint sokáig álltunk. Nem szállhattunk ki, de megengedték, hogy a vonatban szaladgáljunk. Kisütött a nap, kinyithattuk az ablakokat. Kint mindennek más volt a szaga. Fúj a szél, és a vonat egy acél vasúti hídon zakatolt át, a zajtól megijedtek a kicsik, és sírni kezdtek. De amikor megérkeztünk, mindenki hallgatott. Nagyon messze voltunk. A peronon álltak a felnőttek, ott várták, hogy magukkal vihessenek minket. Itt megint előkerültek a névlisták. Egyenként mindenkit az idegen emberekhez vezettek. Nevettek, megcsókoltak és barátságosan beszéltek hozzánk. Egy szavukat sem értettük. Hazamentünk velük, hozzájuk. Néha egymást is láttuk, ha szerveztek találkozót, de nem tudtunk mit mondani egymásnak. A papírokon mindenütt áthúzták a szép magyar nevünket, és normális neveket kaptunk. Mies. Pien. Bertha.

— De nem ment haza? A legtöbben visszajöttek.

— Egyszer, tizenöt évvel később. De akkor már nem értetted meg őket, és nem akart már itt élni. Azután Hollandiában maradt.

— És most meghalt, te meg eljöttél megnézni, hol született.

— Meghalt? Nem, nem halt meg. Csak...

Csak nem magyar már, akarta mondani, de habozott. Most már normális, nem viselkedik olyan furcsán. Mindent túlélte, és örül, hogy a dolgok olyanok, amilyenek, hogy minden úgy van, ahogy rendjén van. Megmentették, és ezért hálás. Mindent megkapott, felebaráti szeretetből, jóságból, önzetlen önfeláldozásból, megérdemeletlenül, mintha csak egy akármilyen normális holland kislány lett volna. Nem volt miért panaszkodni. Ha nem tetszik, akár vissza is mehetsz Magyarországra. Sok ezren szívesen cserélnének veled. Nem kell nekünk hálásnak lenned,

de egy kicsit azért lehetnél elégedettebb. És viselkedj normálisan. Az éppen elég furcsa.

— Hey you — mondta Margit amerikai hangsúllyal. — Ennyire megvisel? Csak nem fogod elbőgni magad?

Megrázta a fejét. — Attól ne félj.

A lány a terem hátsó falán csillogó faliórára nézett.

— Ha két óra múlva itt leszel, lefeküdhetsz velem — mondta. — Előszök be kell ugranom a könyvtárba.

— Ezt, hogy érted? — Kérdezte, fél másodperccel mielőtt felfogta volna a lány szavait.

— Könyveket kértem ki. Nagyon szigorúak a könyvtárosok. Ha most nem hozom el, megint hetekig kell majd várnom. Várakozásteljesen nézett rá.

— Na mi van? Mégsem akard? Idegenvezetést nem kértél. A tanulás meg sokba kerül.

— Pénzért? — Kérdezte.

— Walkmanom már van — válaszolta. — De a Váci utcában láttam egy szép pár csizmát. Azt is megveheted nekem, ha a pénzzel magával van bajod. — Ferdén tartotta a fejét, és megint várt egy kicsit. Az a kis rángás a szeme alatt.

Csizma. Nejlonharisnya. Csokoládé.

— Szerintem nem érted — kezdte mondani.

A lány mereven rászegezte tekintetét, és kiitta poharát.

— Nem — mondta, — te nem érted. Te mindent magától értetődőnek tartasz. Ami az utadba akad, azt kérdés nélkül elveszed, és ha adsz valamit cserébe, az neked semmibe sem kerül. Ideutazol, de azt sem tudod mit keresel. Talán csak körülnézni jöttél, hátha találsz valamit, amit majd fel tudsz használni, valami jópofát, amivel aztán otthon felvágatsz. És amivel kapcsolatban majd mesélhatsz arról a furcsa országról és lakóiról, akik sehova sem tartoznak.

Felállt és kihúzta magát.

— Fogalmad sincs arról, hogy milyen magyarnak lenni.

A hősök csillogó szemű leánya. Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar!

— Nem akartalak megsérteni — mondta.

— Fizesd ki az italokat. Akkor kvittek vagyunk. — Az ajtóhoz sétált és intett neki.

— Jó hazautat!

A számlát kérte, de aztán meggondolta magát, és inkább rendelt még egy pohárral. Itt nem volt otthon. Még soha nem érezte magát ennyire magyarnak.

Anyanyelv

Valahol mélyen a fejedben talán ott
szunnyadnak még anyád beszédének foszlányai,

hiszen alhat a nyelv is emlékezni próbálsz
arra, hogy mit álmodtál, s közben az álom maga
ismét alámerül az egyre sűrűsödő homályba, még
mielőtt szavakat találnál rá

ha az „anyanyelv” szót hallom, régi fényképet látok
magam előtt: homályos hálószoba, az ágyban
fiatal asszony, karjában újszülött
gyermek — anyám és én

anyám elgondolkodva néz, olyan az arca,
mintha azon tűnődne, vajon ki vagyok,
engem keres, és keresi rám a szavakat,

sem mire nem emlékszem abból, amit mondott,
de talán éppen ez az anyanyelv:
a fejedben szunnyadó hangok.

Rutger **KOPLAND**

Apám kabátja

Nem sokkal azután, hogy
apám, J. meghalt, anyám, A.
óvatosan leemelte esőkabátját
a fogasról. Próbáld fel,
mondta, apád olyan büszkén viselte.

Ott álltam hát, s ahogy gondosan
gombolni kezdtem, a kabátujj
hirtelen megérezte velem, mennyire
halott az apám és mennyire messze
van a gyerekkorom. Megöregszem,
elgyengülök, ilyen bő redőkben
csüng majd a bőr a csontjaimon.

Mi a boldogság?

Mivel a boldogság nem más, mint emlék,
a boldogság azért létezik,
mert ugyanakkor a fordítottja is igaz,

vagyis: mivel a boldogság
a boldogságra emlékeztet bennünket,
követ minket, úgyhogy menekülünk előle,

és fordítva, vagyis: azért
keressük a boldogságot, mert
emlékeinkben rejtőzik, és

fordítva, vagyis: a boldogságnak
valahol és valamikor léteznie kell, mivel
emlékszünk rá, és emlékszik ránk.

Daróczy Anikó fordításai

Elfie **TROMP**

Sarjadj!

Hatéves unokahúgom
teste nem ismer szégyent

álmodja, hogy él,
valójában virágzik

fejem termékeny talaj
gondolatai
magvak

unokahúgom tehát ül
előttem a fűben és mondja
csukd be szemed, és én megteszem

most szemek nélkül
nézzük egymást

most, mondja
most látjuk egymást igazán

*Az ELTE Néderlandisztika Tanszékén
készült kollektív fordítás. A fordítók:
Berg Lexa Lora, Budai Petronella, Gracza
Krisztina, Kozi Kinga, Lányi Anna, Reczai
Bettina, Somogyi Brigitta, Szilágyi
Veronika, Sziszkosz Teodóra, Varga Kata,
Réthelyi Orsolya*

Sziget

Vettél egy evezőpadot,
majd eltűntél

Tenger duzzadt halántékod mentén
a szőnyeg eltűnt agyad korallzátonyán
hullámok verték az ablakot és
keretét hínár nőtte be

felvontam a zászlót
amint megjött az étel
hajókürtöt formáltam
kezemből

egyre később értél haza
a hónod alatt kagylókra letem
a füledhez szorítottam őket
saját morajod lenyűgözött

bár nem volt nálad láda, térkép vagy kereszt
egyre távolodtál
azt hittem kalandra vágysz

most már tudom
a szigetek nem hajóznak
elsodródnak

Hanny **MICHAELIS**

Ahogy telnek az évek,
sok mindent ki kell dobnunk.
Azt az elképzelést is például,
hogy a boldogság szelíd és tartós,
mint a déli éghajlat,
nem pedig villámcsapás,
amelynek hegeit
egy életen át dédelgetheted.

Tóth Dóra fordítása

Ott, ahol most vagy,
melegebb van, mint itt,
és egy órával később is van. Néha
szinte látom, ahogy egy számomra
ismeretlen tengerparton sétálsz.
Talán engem dédelgetnek a gondolataid,
ahogy valaha a tested is tette.
De valószínű, hogy nem: nálad
egy órával később van,
mint nálam.

Kassai Viktória fordítása

Tjitske **JANSEN**

Kedvesem,

Ezen a heringszürke napon levelet írok neked fúj benne a szél
sirályokat hordoz a hátán lomhán köröznek a kikötő fölött
kötelek vas fa és kék meg fehér betűk és hálók tonnányi műanyag
zacskó oszlopok konténerek számomra érthetetlen szerkezetek árbócok
zászlók ablakok mindenholnan érkező mindenhova tartó hajók és semmit
nem kell kérnem. Minden itt van már

és te ismered a tengert hajózol rajta és harcolsz vele és elveszed tőle azt
amit nélkülözni tud — a kikötőben álló minden egyes hajón jártál már és
láttál már minden egyes itt keringő sirályt és azt hiszem
szeretlek őszintén szólva biztosan tudom hogy szeretlek de úgy örülök hogy
már van szerelmed mert minden itt van már és én úgy szeretek vágyakozni
és annyira szeretek egyedül lenni és úgy szeretem azt gondolni
hogy lehetne ha lehetséges volna.

Krasznai Kármén fordítása

Rodaan **AL GALIDI** **N**incs tartozásom

Nincs tartozásom, így állok a szellem bankja előtt.
Szívemet a lelkiismeret automatájába helyezem,
beütöm a kódot, felveszek pár csillagot.
A világ nyelveinek bárjában
forró verset rendelek.
Megiszom és kérem a számlát.
„Két és fél csillag”, mondja a nyár.
Három csillagot teszek le a pultra, nem kérek visszajárót,
hogy ne kelljen kettétörni egyetlen csillagot sem.
Esténként az eget nézem,
látom a csillagokat,
s ráébredek, milyen gazdag vagyok.

Krasznai Kármén fordítása

A fordítások a KRE Néderlandisztika Tanszékének Műfordítói műhelyében készültek

Esther Naomi **PERQUIN**

Kérdőív

Szeretne napközben pihenni és este boldoggá tenni egy férfit?
Levertnek érzi magát a levendula gondolatától?
Képzelt már el szállodát?

Húzza át: nem vagyok nő / buta nő vagyok.
Az elmúlt években legalább hatszor
éreztem megbánást. Ujjbegyemre leginkább
a következők ragadnak: aranyfüst, festék, paradicsomlé.

Ön befér egy bőröndbe. Amennyiben mégsem férne bele,
hogyan jellemezné magát? Régóta
zavarja, hogy túlsúlyos? És milyen gyakran?

Tegyük fel, hogy Ön épp leveti magát egy hídról. Még megpróbálna:
A) rámutatni magára egy térképen
B) minél messzebbre sodródni
C) félúton visszafordulni

Most képzelje el, hogy a betegsége egy állat. Abban az esetben, ha Ön egészséges,
ez a válasz duplán számít. Leginkább melyik állat *nem* az Ön betegsége?
Vigyázat: a rossz napokat is vegye figyelembe.

Jobban fél most a teszt eredményétől, mint a kitöltése előtt?
Ön szerint ki teszi fel a kérdéseket? A választ írja fel egy papírlapra.

Szegő Márton fordítása

A fordítás a KRE Néderlandisztika Tanszékének Műfordítói műhelyében készült

Maarten **van der GRAAFF**

Szerződés férfi és fiú között

jelen szerződés felei nevezetesen én a továbbiakban a fiú bántalmazóm a továbbiakban a férfi a szerződés tárgya nevezetesen szexuális bántalmazás ténye a továbbiakban bántalmazás a szerződésben foglaltak helye nevezetesen egy francia táj kilátással a Mont Saint-Michelre a továbbiakban játéktér figyelembe véve hogy a férfi kijelenti hogy még mindig vannak emlékei az alulírott fiúról valamint a fiú kijelenti hogy fel tudja idézni a férfit valamint a fiú kijelenti hogy hajlandó azért árat fizetni hogy írásba foglalja a férfivel fennálló köteléket

a férfi és a fiú megállapítják hogy a játéktér rendelkezik a bántalmazáshoz szükséges feltételekkel mely feltételek a férfi által felállított kritériumok alapján kerültek meghatározásra nevezetesen fekvés a fű magassága kényelem

a fiú a következő különleges tulajdonságok alapján került kiválasztásra érdeklődés a művészet iránt napbarnított bőr a férfiba vetett bizalom

a férfi vállalja hogy a fiú szülei számára ürügyet szolgált a férfi és a fiú játéktérre való áthelyezésére a továbbiakban szeretet a rajz és festés iránt a továbbiakban az alábbi megfogalmazásban lerajzoljuk együtt a Mont Saint-Michel?

a férfi kötelezi magát a fiú felé hogy gondoskodik a fiú iránt tanúsított illendő és megfelelő bánásmódról amennyiben a felek nem értenek egyet a kérdésben hogy a fiú a fent megnevezett bánásmódban részesül-e akkor ezt a kérdést egy a fiú által kijelölt felnőtt elé terjesztik ha a fiú elmulasztja ezen kérdést egy az általa kijelölt felnőtt elé terjeszteni akkor a vádak homályos emlékekké módosulnak

a bántalmazás kockázatát a férfi viseli a bántalmazástól kezdődő időszakban a férfi haláláig

a fiú sértetlen állapotban kerül átadásra a férfinak azaz anélkül hogy az erőszakot megelőzően a fiút megcsókolták vagy megérintették volna oly módon mint ahogy a férfi akarja a fiút megérinteni és megcsókolni

a férfi vállalja hogy vágyát hogy megérintse a fiút és hogy a fiú megérintse őt hogy megcsókolja a fiút és a fiú megcsókolja őt úgy értelmezi mint sóvárgást és vágyakozást a meghittség iránt

a férfi vállalja hogy szexuálisan bántalmazza a fiút

a férfi vállalja hogy a fiú engedékenységét zavarodottság félelem érdeklődés és ragaszkodás kombinációjaként értelmezi még akkor is ha a fiú a törvény szerint nem alkalmas rá hogy a történetbe beleegyezzen

a fiú vállalja hogy saját engedékenységét bűnrészességgként értelmezi még akkor is ha a fiú a törvény szerint nem alkalmas rá hogy a történetbe beleegyezzen

a fiú vállalja hogy a bántalmazás során felkel a fűből és a játékeret rohanva elhagyja

a férfi vállalja hogy a fiú egy eltitkolt részévé válik ahogy a fiú a férfi büntettének tárgya lesz

Az ELTE Néderlandisztika Tanszékén készült kollektív fordítás. A fordítók: Ács Petra, Almássy Bernadett, Gracza Krisztina, Illés Márton, Erős Levente, Smajda Fanni, Tóth Abigél, Tóth Sára, Zimán Irina, Réthelyi Orsolya

a fiú vállalja hogy a történeteket esetleges beszélgetésekben vagy általa írt szövegben a bántalmazás szóval illeti a fiú vállalja hogy a bántalmazást összefüggésbe hozza elfojtott szexualitással nőikkel szembeni agresszióval és a queerektől való félelemmel de soha nem használja kifogásként arra hogy mit érez vagy mit tesz

a fiú vállalja hogy a történeteket többek közt az arc a száj és a nyak megcsókolását a has a láb és a haj simogatását a fiú péniszének és herezacskójának cirógatását a férfi péniszének megérintését mindig tényként fogja kezelni még akkor is amikor a történetek irodalmi feldolgozásáról van szó

a fiú vállalja hogy ágyát otthonát és városát soha nem hasonlítja össze a játéktérrel a fiú vállalja hogy kiegyensúlyozott marad városában otthonában és ágyában a fiú vállalja hogy egészséges lesz eltekintve attól amit ír nevezetesen szöveg a továbbiakban a fiú második játéktére

férfi aláírása .....

fiú aláírása .....

M. **VASALIS**

Főnix I.

A háborúban egy háborús álom:
fentről egy farepülő érkezett.
A magas fűbe száll billegő szárnyon,
és hallok nyögést, sóhajt, éneket.

Mint rossz bárkából, sebesült vadak
vonszolódnak ki, minden fajból egy,
várja őket egy sátorboltozat
melyet fűvel és éggel ékíttek.

Középen asztal, hosszú, hófehér,
szürke madár ül rajta, égető
kék feje kék láng, tüze körbeér:
vele lüktet az esti dombtető.

Sebzett vajon? Én gondoskodjam róla?
Ujjamra ül, karma bőrömbe kap,
leszáll az éj, telik sok néma óra,
míg végül lassan felvirrad a nap.

És látom: ujjam, ahogy szorít, kék lett,
s az asztallapon ott van a nyoma:
verset ír, míg a tüzes madár éget,
és felpillant, mintha megáldana.

Főnix II.

Ma este ott ültem baráti körben,
beszéd zsongott, virág felett a méhek,
s belőlem akkor hirtelen kiröppent,
odahagyva a réti menedéket,

a szárnyas vágy — mint nyíl vágott az égbe,
úgy sívított, félttem, mindenki hallja.
És megértettem, hogy kinek a fészke
volt égő testem, s ki szállt a magasba.

Ó, kis főnix, kié alig voltam,
most is látom szeme kék világát,
a könnyű testet érzem a karomban,
és hallom szálló szárnya muzsikáját.

Lassan, ó kéz. Ne sírás legyen: ének.
Írjál, amíg az ujjaid elégnek.

Gyermekek

Arca felett langy meleg lebegett,
mint esti földből párolog a nap.
Mint szél a függönyt, könnyű lehelet
fodrozgatta a puha ajkakat.

Maga az élet, ahogy betelik,
s nem más, csak élet, tisztán átömölve,
árnytalanul és csordultig betöltve
a finom kelyhet, pont a peremig.

A kapu nyitva volt: áradt, apadt
a lét, ahogy a küszöbön megállt.
Mily szép-szelíden várt. A halállal
a csendes parton egyedül maradt.

Szabó T. Anna fordításai

Claudia **KÜSSEL**

Hans van der Meer *Apró rejtélyei*

Hans van der Meer (Leimuiden, 1955) nemzedékének legjellegzetesebb holland dokumentarista fotográfusai közé tartozik: képekkel és szavakkal mesél. Szemléletmódja kutató tekinteten és éles megfigyelőképességen alapul, ahol kéz a kézben jár az empátia, a társadalmi szerepvállalás, az erős humorérzék és az abszurdítás. Ezek a szálak végigkísérik a teljes életművét. *Apró rejtélyek* című kiállítása, amely a budapesti Capa Központban tavaly szeptembertől decemberig volt megtekinthető, az 1985–86-ban Budapesten készített sorozatán kívül, a későbbi projektekből is megmutat olyan kiemelkedő pillanatokat, melyek gyökerei Van der Meer magyarországi munkásságának időszakába nyúlnak vissza, vagy erre az időszakra utalnak.

A Budapest-sorozat betekintést nyújt mindabba, ami Van der Meer fiatal, kíváncsi kívülállóként lenyűgözte egy olyan országban, amely első látásra idegennek és távolinak tűnt, de ahol hamar rátalált a saját útjára. Semmit sem tervezett el előre, hogy csak az intuíciója vezesse. Úgy járta az utcákat, mint egy rendező, aki jeleneteket gyűjt a forgatókönyvéhez. Ennek köszönhetően csodálatos, játékos, olykor tragikomikus helyzetekbe botlott bele. Alkalmi jeleneteket fotózott az utcán, az emberek testbeszédére, egy-egy póz vagy tekintet kifejező erejére összpontosítva, melyben megtalálta a mélyebb jelentést. Fotóival felnagyította ezeket a helyzeteket, néha egészen abszurd arányokig. Vagy éppen ellenkezőleg, megőrizte azok kis léptékét, az emberi viselkedés vagy a finom gesztusok iránti vonzódással, amelyekben meghatározó részletek nyilvánulnak meg. Mint kis fordulatok egy nagyobb történetben. Visszatekintve, a sorozat olyan, mint egy átmeneti korszak emlékműve. Egy olyan korszaké, amely a végéhez közeledett egy olyan városban, Európa szívében, amely leharcoltnak tűnt, nyögött, recsegett és ropogott a történelem súlya alatt, de ahol végre remény volt valami újra.

Fiatal korához képest feltűnően érett érzékenységgel képes egyensúlyban tartani a fájdalmas egzisztenciális valóságot humorral, eleganciával és könnyedséggel. Ez a képessége a későbbi munkássága során is biztos alapként szolgált. A társadalmi témák iránti elköteleződését mindig a másik iránti őszinte érdeklődés jellemezte. Ez a holland közterületek tervezéséről szóló, a hollandiai szarvasmarhatartás kritikus helyzetével foglalkozó vagy az amatőr futballt bemutató, később készült, nemzetközi hírnév sorozatairól ugyancsak elmondható.

Van der Meer erős történetmesélő képessége először állóképekben, majd szövegben és videóban mutatkozott meg. Nem véletlen, hogy a Budapestről készült fotói filmek állóképeire emlékeztetnek. A filmvígjátékok világának olyan fontos ikonjai inspirálták, mint Buster Keaton és Jacques Tati, de olyan kivételes filmrendezők is inspirálóan hatottak rá, mint Jiří Menzel és később Tarr Béla. Magyarországi tartózkodása során felfedezte Bohumil Hrabalt és más közép-európai írókat, akiknek jellegzetes hangulatú művei tökéletesen illenek Van der Meer ebben az időszakban készített fotóihoz.

Elhangzott a Capa Központban, Budapesten, a kiállítás 2022. szeptember 15-ei megnyitóján.

Hans van der MEER

APRÓ REJTÉLYEK

1981-ben csaknem félmillió ember tüntetett Amszterdamban a nukleáris fegyverkezési verseny ellen, miután a holland kormány hozzájárult, hogy a NATO cirkálórakétákat telepítsen az országba. A vasfüggöny mögötti országok — mind kommunista pártállam — a mi állítólagos ellenségeink voltak. Nyugat-Európában ugyanakkor egyre többen lettek kíváncsiak a kelet-európai átlagember életére. A keleti blokk lakóival ellentétben mi szabadon utazhattunk, vízumot igényelve valamelyik nagykövetségen a látogatáshoz.

1976-ban, huszonegy éves koromban elvégeztem egy hároméves műszaki fotográfiai tanulmányi programot. Ezután több különböző munkám volt: egy autójavítóban, egy kekszgyárban, illetve árultam fényképezőgépeket fotóüzletben, és alapszintű termékfotózással is foglalkoztam. Közben saját „szabad” munkákat is készítettem. A kor sok más fiatal fotósához hasonlóan engem is az emberi megközelítésükről híres, legendás fényképészek inspiráltak. Különösen André Kertész poétikussága, Robert Doisneau humora, valamint Henri Cartier-Bresson szürrealizmusa és érzékenysége. Néhány hónappal születésem előtt, 1955 januárjában a *Time Life* megjelentette Cartier-Bresson *The People of Russia* című híres fotóesszéjét. Ő volt az első nyugati fotóriporter, akinek engedélyt kapott rá, hogy a Szovjetunióban hétköznapi embereket fotózzon.

Magyarországon 1982 szeptemberében jártam először, egy hőhullám miatt csak néhány napra. Az a néhány kép, amit készítettem, mégsem hagyott nyugodni. Mintha azt mondták volna nekem, hogy itt az ideje kiderítenem, mit is akarok valójában csinálni — a fényképészetben és az életemben. Felmondtam a munkahelyeimen, jelentkeztem a Rijksakademie-ra, ahova 1983 augusztusában fel is vettem, és ahol kísérleteztem, illetve elmélyítettem a saját vizuális nyelvemet.

Októberben, Hágában volt egy második, még nagyobb tüntetés a nukleáris téboly ellen. Néhány hónappal később felhívtam a Kulturális Minisztériumot, hogy tanácsot kérjek: „Mit kell tennem, ha Magyarországon szeretnék fotósként dolgozni?” Kiderült, hogy van egy kulturális csereprogram, amelynek keretében a magyar minisztérium jóvoltából rövid látogatásra van lehetőség. 1984 májusának végén érkeztem az országba, ahol jó szívvel fogadtak: kedves emlékeim vannak erről a két hétről. Kulturális programot szerveztek nekem, és találkozókat fiatal magyar fotósokkal. A hosszabb tartózkodásnak sem volt akadálya. Szeptemberben tehát visszatértem Budapestre, lakást béreltem a Bartók Béla úton, majd fogtam a Leica M3-asomat és az 50 mm-es Summicron objektívemet, és némileg véletlenszerűen elkezdtem az utcákat járni.

A képeim eleinte a testbeszéddel foglalkoztak mindenféle, gyakran rejtélyes helyzetekben: emberek hajladoznak (cipőfűző? elejtett kulcs?); gödrökből másznak elő; ablakrácsokon lógnak;

elgörbült lámpaoszlopok mellett fordulnak el; öreg mosógépet tolnak kínlódva a járdán, és így tovább. Folyamatosan mozgásban voltam. Gyorsan reagáltam, néha anélkül, hogy a keresőbe néztem volna: ezek a képekké desztillált helyzetek még rejtélyesebbek lettek. A rejtély felnagyítása olyan módszernek tűnt, amely teret nyit a képzelet előtt. Mindig is vonzott a fotográfia képessége titokzatosságra. Drámaiatlan stílust keresve azon voltam, hogy minden szürke tónust megtartsak, és ennek megfelelően dolgoztam a sötétkamarában is.

Negyven évvel azután, hogy Sztálin, Churchill és Roosevelt felosztotta Európát, a keleti blokk más népeihez hasonlóan a magyarok is olyan körülmények között éltek, amelyekről őket nem kérdezték meg. A történelem menetét az Európa keleti felén élő emberek gyakran végzetszerűnek élik meg, sokkal inkább, mint nyugaton. Meghatott az emberek életének mindennapi valósága. Szomorú volt látni időseket, akik néhány forintért kartondobozt gyűjtöttek, akiket a kormány aprócska nyugdíjjal hagyott magukra. Ezek a képek nem tunként véletlenszerűnek. Az a kérdés derengett fel mögöttük, hogy ezek az apró rejtélyek hogyan utalnak egy nagyobb képre?

Időnként ellátogattam kisebb városokba is, de időm nagy részét a fővárosban töltöttem, amelynek számos kerületét felfedeztem. A pesti oldalon épp elég embert találtam (nem túl sokat — az nem az én világom volt), éppen elég életet a felfedezéshez.

A fotózás mellett barátokat szereztem, jobban megismertem az országot és — megszakításokkal — majdnem egy évig maradtam. 1986 júniusában, a kommunizmus utolsó szakaszában a reformer szovjet vezető, Mihail Gorbacsov Magyarországra látogatott. Én ugyanebben a hónapban készítettem az utolsó fotóimat. E munkáim első kiállítására „Utcaépek” címmel három hónappal később került sor Budapesten, a Váci utcai Fotóművészeti Galériában egy hollandiai kulturális fesztivál részeként, nyomtatásban pedig a képek nem sokkal ezután, a *Quirk of Fate* (A sors fintora) című könyvemben jelentek meg. A sorozat abban az évben díjat nyert a World Press Photo „Mindennapi élet” kategóriájában. „Az iránytalan kavargás megtestesülése” — ez a cím állt a *Vrij Nederland* című holland hetilap egyik kritikája fölött 1987-ben, amikor a *Quirk of Fate* megjelent. Az *Apró rejtélyek* új szerkesztés, amely átfogóbb képet nyújt arról, hogyan játszottam a fotográfiának azzal a képességével, hogy az életről beszéljen, a hírek világától távol.

Visszatekintve mindez egy bizonyos idő és hely, egy összetéveszthetetlen valóság rögzítésének tekinthető. A gyönyörű tizenkilencedik századi épületek lerobbantak, a Trabantok még járnak. Egyetemesen szinten azonban embereket látunk az utcán, mindennapi ügyeik után járó vagy éppen azok alatt görnyedező embereket. Tulajdonképpen én is közéjük tartoztam. Hiszen mindannyian ezt csináljuk, függetlenül attól, hol élünk és kik vagyunk.

Az angol nyelvű szöveg az „Apró rejtélyek” című kiállításához készült, amely a Capa Központban volt megtekinthető 2022. szeptember 15. és december 23. között. Körizs Imre fordítása

Aeneas az Europa Hotelben

Kánon és nosztalgia
Ilja Leonard Pfeijffer
Aeneis-olvasatában

(Ilja Leonard Pfeijffer: *Grand Hotel Europa*.
Fordította Bérczes Tibor és Fenyves Miklós. Gondolat, 2021.)

Aligha kell hosszan bizonygatni, hogy Vergilius *Aeneis*e ma nem tölti be annak a központi klasszikusnak a szerepét, amelyet T. S. Eliot 1944-ben, *Mi az, hogy klasszikus?* című nevezetes esszéjében¹ még neki tulajdonított.² Ilja Leonard Pfeijffer regénye, miközben narratív és diskurzív szinten is megkérdőjelezhetetlennek mutatja a római eposz kanonikus helyét,³ alapvető kétélyeket fogalmaz meg a kulturális hagyományok szerepét illetően. A *Grand Hotel Europa*⁴ klasszika-filológus szerző könyve, aki Pindaroszból doktorált, költőként kezdte a szépírói pályát, és mára lényegében minden irodalmi műfajban alkot. Hogy az antik motívumok fontosak szépírói munkásságában, mutatja, hogy 2023 tavaszán *Alkibiades* címen adott közre regényt.

A 2018-ban megjelent esszéregény középpontjában a cím-beli hotel nevét is adó Európa áll. A regény fő kérdése, van-e jövője Európának, amely hagyományainak megfelelően folyamatosan a múltba tekint. A több síkból felépülő regény főhőse egy Ilja Leonard Pfeijffer nevű író, aki nemcsak a neve révén mutat azonosságot a könyv szerzőjével: például neki is van egy *La Superba* című, sikeres könyve, mint amannak. A *Grand Hotel Európában* meghatározó tehát az önéletrajzi kód működtetése. A regénybeli Pfeijffer visszavonul egy meghatározatlan európai helyen lévő, patinás hotelbe, hogy az írásnak szentelje az idejét, és feldolgozza zátonyra futott szerelmi kapcsolatát, mely a művészettörténész Clióhoz kötötte. Az első sík a hotelben töltött idő, ahol az író megismerkedik az intézmény állandó lakóival, így a francia költőnővel, a gögög mágnással, és Patelskivel, aki nem árulja el, melyik európai országból származik, de azt megtudjuk róla, hogy megközelíti az *uomo universale* eszményét. Meghatározó alakja a hotelnek a maiordomus, Montebello úr, és a fiatal londoner, a menekültként Európába érkezett Abdul.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával, valamint a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

KRUPP József

A második sík a Clió-szerelemé. Pfeijffer egy véletlennek köszönhetően ismerkedik meg a fiatal nővel Genovában, Clió munkája miatt Velencébe költöznek, és egy elveszett Caravaggio-kép nyomában felkeresik Európa több országát is. A viharos kapcsolatnak az vet véget, hogy az olasz akadémiai állásítségétől szenvedő Clió, akinek Velencében csak határozott idejű szerződése van, állást kap Abu Dhabiban, az ottani Louvre-ban.

A *Grand Hotel Europa* polifonikus regény hosszú esszéisztikus futamokkal. Ezeknek hol egy-egy művészi alkotás vagy kulturális jelenség a tárgya, hol a 2010-es évek Európájának aktuális társadalmi kérdései. Egyik központi témája a tömegturizmus és a városok helyzete. A másik a menekültválság és ezzel összefüggésben a migráció kérdései, s végül a mindvégig jelen levő nagy téma, Európa helye a globalizált világban. Az ezekről a kérdésekről szóló hosszú eszmefuttatások tükrében az esszéregény sok ponton publicisztikus regénynek mutatkozik.⁵ A könyv jelentős kulturális anyagot mozgat, sok mindent meg lehet belőle tudni például Caravaggióról vagy éppen George Steiner Európa-felfogásáról. Edukatív jellegéhez nemcsak az irodalmi, filozófiai és

¹ A *What is a Classic?* Göncz Árpád fordításában a ma némileg terjedősnek ható *Mit jelent az, hogy klasszikus?* címet viseli.

² Az *Aeneis* befogadástörténetének könyvtárnyi szakirodalmából egy fontos új darab: Philip HARDIE: *The Last Trojan Hero. A Cultural History of Virgil's Aeneid*, Tauris, London–New York, 2014.

³ A magyar irodalomban ellenpélda erre Szabó Magda *A pillanat* című regénye (1990), mely rámutat „a kánon csúcán lévő *Aeneis* szerepének megingathatóságára”. KÁRPÁTI Bernadett: *Az Aeneis görbe tükré. A mimikri kérdése Szabó Magda A pillanat című regényében = Szabó Magda száz éve*, szerk.: V. GILBERT Edit – Soltrész Márton, Széphalom Könyvműhely – Orpheusz Kiadó, Budapest, 2019, 171–184, itt 180.

⁴ Ilja Leonard PFEIJFFER: *Grand Hotel Europa*, De Arbeiderspers Amsterdam–Antwerpen, 2018. A regényt a magyar fordítás alapján idézem. Néhány helyen hivatkozom a holland eredetire, digitális kiadásból, oldalszámok nélkül.

⁵ Balogh Tamás találon fogalmaz kritikájában: „Ilja Leonard Pfeijffer az a fajta író, aki úgy érzi, hozzá kell szólnia a világ dolgaihoz.” Balogh szerint az esszéisztikus eszmefuttatásokat nem sikerült regényesíteni. BALOGH Tamás: „*Multa tuli*”. Ilja Leonard Pfeijffer: *Grand Hotel Europa*, 1749.hu, 2022. 01. 11., <https://1749.hu/fuggo/kritika/multa-tuli-ilja-leonard-pfeijffer-grand-hotel-europa.html>.

művészettörténeti ismeretek előtárása vagy a pazar városleírások tartoznak hozzá, hanem a közéleti diskurzusok kihangsúlyozása is, nem mindig a korrektség jegyében. A mű egyik fő teorémája Európa jövőtlenségét a nosztalgiával hozza kapcsolatba, s ennek kifejtésére Velence mint helyszín éppúgy tökéletes hátteret jelent, mint a meghatározatlan helyen fekvő, hatalmas múltra visszatekintő, ma már kevés, bár válogatott látogatót vonzó hotel, ahol egykor királyok és hercegek adtak egymásnak találkozót.

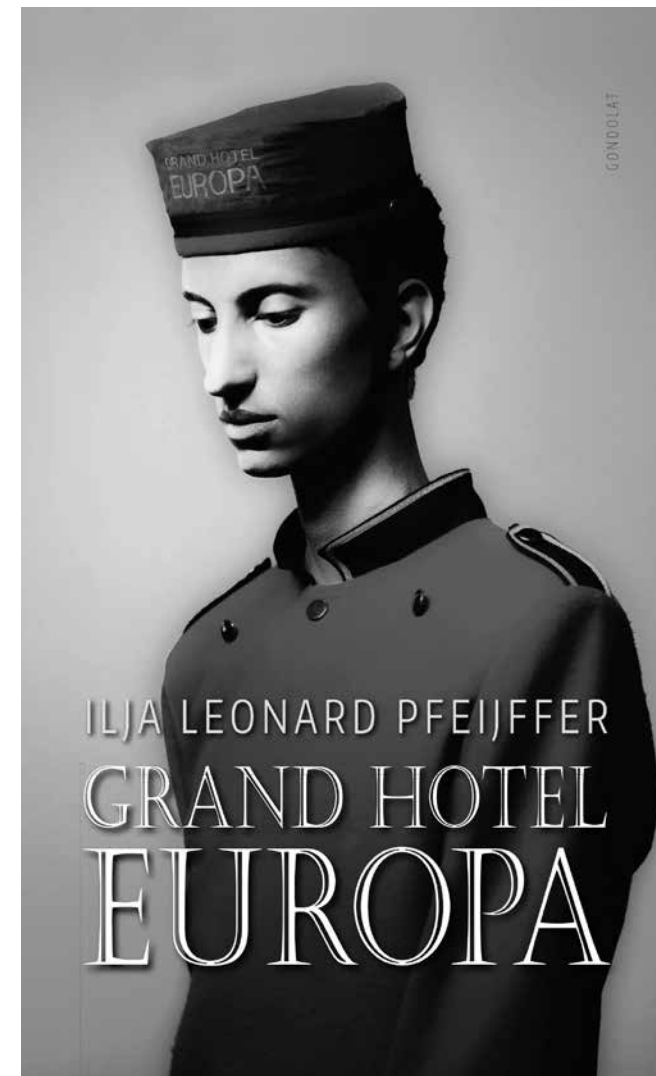
Szövegközöttiségek

Pfeijffer főhőse nagyon tudatosan a kultúra közegében él, a kulturális hagyományon keresztül tekint a világra és önmagára. Ennek parodisztikus színrevitele, amikor egy válságos pillanatban, nem tudván elaludni, hajnalban elhagyja szállodai szobáját, majd a hotelhez vezető fasoron elindulva behatol az annak végén nyíló erdőbe: „Letértem az útról, és elindultam a fák között a laza földön. *Procul, o procul este, profani, totoque absistite luco. Tuque invade viam vaginaque eripe ferrum. Nunc animis opus, nunc pectore firmo*. Megértettem, mire gondolt Memphis, amikor azt mondta, meg akar tanítani valamire. [...] Engem annyira megfertőzött és eltorzított az európai kultúra, hogy még egy erdőben sem tudtam úgy sétálni, hogy előtte ne kezdjek el azon gondolkodni, vajon igazolja-e azt a hagyomány” (283).

Az idézett sorok az *Aeneis* hatodik énekéből valók (258–261. sorok). Sibylla szájából hangzanak el, amikor áldozatot bemutatva először az „avatatlanokat” szólítja fel, hogy hagyják el a helyszínt, majd pedig az Alvilágba leszállni készülő Aeneasnak ad utasítást, és emlékezteti arra, hogy nagy lélekjelenlétre lesz szüksége. Lakatos István fordításában: „Arrább, avatatlanok, arrább / — harsog a látnok —, sőt tisztuljatok innen egészen! / S indulj már te is, Aeneas, kard kézbe kivonva, / most van szükség hős lélekre s a szívben erélyre!”

Pfeijffer elbeszélője két elemet hagy ki Vergilius szövegéből. A *profani* („avatatlanok”) után a latin szövegben az áll, „conclamat vates”, amit Lakatos a „harsog a látnok” fordulattal adott vissza. Ez meghatározza, hogy kitől származik a megnyilatkozás. A „nunc animis opus” („most van szükség hős lélekre”) után pedig az *Aenea* megszólítás jelzi, hogy kihez intézi szavait a Sibylla. Azáltal, hogy Pfeijffer elhagyja ezt a két részletet, a szöveghelyet úgy mutatja fel, mint amelyet a klasszikus hagyományban élő figura szabadon, könnyen alkalmazhat a saját helyzetére. A regénynek ezen a pontján még nincs „leleplezve” az *Aeneis*-szál, amivel összhangban áll a név elhagyása. Elbeszéléstechnikai szempontból pedig feltűnő, hogy a szöveg nem teszi világossá, a latin idézetet a regénybeli regényíró éjszakai sétája során felidézi, esetleg hallja, magában dűnnyögi vagy elszavalja — ez ellen szól, hogy a csonka idézés miatt két sorban is megsérül a kívülről tudást segítő és a materiális értelemben vett idézést meghatározó hexameter rendje —, vagy pedig emlékeinek lejegyzése közben, utólag vonja be elmékedésébe.

Vergilius megidézése összekapcsolódik Dantéval és az életút felének toposzával. Főhősünk szeretne eltévedni az erdőben, de

ez csak annyiban sikerül neki, hogy szándéka ellenére piknikezőhelyre jut, hogy megállapíthassa, Patelskinek igaza van azt illetően, hogy Európa egyik jellegzetessége a domesztikált természet. „Amikor megláttam egy erdőt, én Homéroszra és Dantéra akartam gondolni, és nem egy erdőre, mert a hagyomány olyan jelentést kölcsönöz a fáknak, amelyet azok az ostoba fák, hiába sűrű a lombzatuk, soha nem találnának ki maguknak. Szerettem a jelentést. Szent Ágostonként a jelképek erdejében akarok bolyongani. A történetek adnak értelmet az életnek, és ezt az értelmet más történetekből merítik” (285).

A kulturális hagyományokhoz való viszony szempontjából a regénybeli Pfeijffer ellenpontja a szálloda londonere, Abdul. A tizenéves fiú nem nevelődött bele ebbe a hagyományba, de szeretné megismerni és a hagyományközösség részesévé válni. Az íróval rövid cigarettaszünetekben beszélget, s ilyenkor Pfeijffernek mindent az alapoktól kell elmagyaráznia — amikor például azt mondja a fiúnak, Velence olyan, mint egy nagy múzeum, ma-

gyarázatra szorul a múzeum szó (29). Pfeijffer kíváncsi a fiúra, aki viszont nem szívesen beszél magáról. Arra a kérdésre, hogy milyen helyet mondhatott otthonának, mielőtt a hotelben dolgozott, azt feleli, a sivatagot, „de Montebello úr gondoskodott róla, hogy elfelejts[e]” (9). Abdul nem szívesen beszél a múltról, mert az „rossz hely”, a jövőn viszont, ahogy mondja, még lehet változtatni (29).

A fiú végül kötélnek áll, és több részletben elmeséli történetét, így hozva létre egy újabb belső elbeszélői szintet a regényben. „Ha ön ragaszkodik hozzá, hogy meghallgassa, hogyan kerültem ide, természetesen a szolgálatára állok, és igyekszem minél jobban elmesélni, amire emlékszem belőle, bár nem lesz könnyű hideg szavakat találni arra, ami a szívemben ég. A kígyóval kezdődött, és azután láttam egy álmot. Félelem költözött a faluba, mert a kígyó megmarta a szent emberünket. Ő belehalt a méregbe, és az asszonyok a hajukat tépték. Előjelet láttak benne, úgy érezték, valami nagy baj közeleg. Ez volt a kígyó története” (30). Ez a „történet” önmagában nem adna okot arra, hogy az antik irodalomban keressük intertextuális háttérét, de a folytatás tükrében nem nehéz felismerni a „szent emberben” a Poszeidón-pap Laokoón (Vergiliusnál Laocoon) alakját. Őt két gyermekével együtt szintén kígyó öli meg, és bár halálára nem a hajtépésben megnyilatkozó gyász az elsődleges reflexió, a trójaiak baljósátúnak tekintik: mintha büntetésből történt volna, amiért a pap a falónak dobta a dárdáját.

A kígyó utalásszerűen felvázolt története után Abdul elmeséli, hogy még azon az éjszakán álmában megjelent neki az évek óta halott bátyja, homok- és porlepetten, véres hajjal és szakállal, és figyelmeztette, hogy meneküljön a lángok elől a tengeren keresztül. Ebből már gyanítani lehet, hogy Abdul elbeszélésében meghatározók lesznek az *Aeneis* cselekményének elemei; igaz, Aeneasnak nem a bátyja, hanem a halott Hektór jelenik meg nevezetes álmában (*Aen.* 2. 289–295). A szüksézávú történetmondásban formualértékkel bír az „ez volt a ... története” kifejezés, a következő szekvencia végén például ezt olvassuk: „Ez volt a falum és az apám története” (31). Abdul apja meghal a támadásban, amelyet fegyveresek intéznek a faluja ellen, és Abdulnak nincs fia — tehát családi viszonyai másként írhatók le, mint trójai előképe, Aeneas esetében, aki beteg apjával és kislívával kezdi meg a nagy utat, amely majd Itália földjére vezet.

Mielőtt Abdul a sivatagba menekül, látja, hogy faluja porig ég. A sivatagban esik meg a következő esemény: „Négy nap múlva történt valami, amitől eléggé megijedtem. Találtam egy bogáncsbokrot, és letéptem róla egy ágat, hogy kiszívjam belőle a nedvet, ahogy apámtól tanultam. De nedv helyett vért izleltem az ajkamon. A vér a kezemből jött, ami szétnyílt, és én észre sem vettem. Azt gondoltam, a bokor vérzik. És aztán megláttam egy ember csontjait. Ez volt a bogáncsbokor története” (69). Ez a jelenet az *Aeneis* Polydorus-történetére emlékeztet, csak mintha annak racionalizált változata lenne, hiszen Vergiliusnál arról van szó, hogy látszólag a bokor vérzik, valójában azonban a trójai uralkodó, Priamosz meggyilkolt fiának, Polüdórosznak (latinul:

Polydorus) vére hull (*Aen.* 3. 22–68). A római eposzból ismerős elemeket fedezhetünk fel abban is, amikor Abdul egy Achai nevű emberrel találkozik, akit a csempészek társaival együtt az Egyszemű vadászterületén hagytak, s a többieket már mind elfogta a pick-upjaival és fegyvereseivel portyázó Egyszemű (70). Ennek a történetnek az Achaemenides-epizód a mintája (*Aen.* 3. 588–691), az Egyszeműben pedig nem nehéz felismerni a Polyphemus (Polüphemosz) nevű küklópszot.

A regénybeli író rendre kéri a folytatást. „Abdul, tudom, hogy kérésem úgy hangzik, mintha az volna a szándékom, hogy újfent fájdalmat okozzak neked” (209), mondja, ami felidézi az *Aeneis* híres sorait a második könyv elejéről, ahol Aeneas neki-kezd Trója pusztulásáról és a városból való meneküléséről szóló elbeszélésének: „Szörnyű sebet kívánsz ismét feltépni, királynő. / Azt akarod, nyomorunk érezzem ujólag, amelyben / volt részem nagyon is, mit láthattam” (*Aen.* 2. 3–6).⁶ Ez a meta-megjegyzés az eposzsal ellentétben nem az én-elbeszélő Abdul, hanem az effajta reflexióra inkább fogékony hallgatója szájából hangzik el. De a regénybeli Pfeijffer nemcsak befogadóként utal erre az *Aeneis*-helyre, hanem saját története összefüggésében, „szerzőként” is: „Le kellett hát írnom mindent, noha azzal is tisztában voltam, hogy az elbeszélés kényszere, mint Aeneas mondja Didónak, feltépi a régi sebet” (15).

A nevelődési regények toposzrendszerét idézi meg az a gyors és eredményes folyamat, amely során a rendkívül tanulékony Abdult a szálloda előkelő lakója bevezeti a fogalmi világba is. Így többek között elmagyarázza neki, hogy azért van szükség történetmesélésre, mert enélkül szétmállana az empátia és összeomlana a társadalom, és posztapokaliptikus antiutópia szereplőivé válnának. Abdul ezt a kifejezést is elmagyaráztatja magának, és felismeri benne a saját történetének egy szakaszát, az emberek országában eltöltött időszakot, melyet posztapokaliptikus antiutópiának nevez (210). Rabszolgaság, erőszak és kínzások a meghatározó tapasztalatai ennek az antiutópiának, de Abdul hangsúlyozza, nem meséli el, pontosan mi történt ezen a helyen (211).

A történet vége sejtethető: csónakban való átkelés a tengeren, melynek során vihar támad, ezt tizenhét utas közül öten élik túl. Abdul Szicíliából kerül a Grand Hotel Európába. Jelentősége van az utolsó szekvenciát záró formulának: „Ez [volt] az én történetem.”⁷ Mást már nem tudok mesélni” (213). A fiú tudja, hogy a Pfeijffer nevű szereplő leírja, amit elmesél neki, ennek pedig fontos funkciót tulajdonít: „ha leírja a történetemet, akkor legalább elfelejthetem” (214). Az élet transzponálása az irodalomba, az emlékek megszövegezése, a saját tudat archívumából a Pfeijffer által lejegyzett szövegbe helyezése az, amit Abdul az irodalom működéséből megragad.

Felejtés és irodalom másik összefüggésben is felmerül az ifjú londiner horizontján. Megtudjuk, hogy van egy könyv, melyet

⁶ Lakatos István fordítása egy rész áthelyezésével megváltoztatja a sorok rendjét, ezért felel meg kevesebb mint három sor a latin eredeti három és fél sorának.

⁷ A magyar fordítás ezen a helyen eltér az eredetitől („Dit was mijn verhaal.”), amennyiben nem szerepel benne a múlt idejű létige, így elmarad az Abdul elbeszélésének koherenciája szempontjából fontos „ez volt a ... története” fordulat.

már hatszor olvasott, de a szerzőjét és a címét mindig elfelejti (170). Egy nap rendőrfelügyelő jelenik meg a szállodában, s Pfeijffer azt hiszi, arról a szexuális kapcsolatról van szó, melyet a feltehetőleg kiskorú Memphiszel létesített. A felügyelő azonban Abdulról szeretne beszélni vele, aki menedékkérő státuszban van, politikai menekültnek mondja magát, és nagyon jók az esélyei, hogy elismerjék. A rendőr elkéri az írótól Abdul történetét, melyet az úgy jegyzett le, hogy nem regényesítette, és nem igazította irodalmi normákhoz (321).

Kiderül, hogy ez tartalmi szempontból mindenben azonos azzal a változattal, amelyet Abdul Európába érkezése után mondott el egy hivatalnoknak; csupán annyi a különbség, hogy a hivatalnok kevesebb stílusérzékkel jegyezte le a fiú beszámolóját. Ez az egyezés Abdul történetének hitelessége mellett szól. De egy másik történettel való párhuzamosság a gyanú árnyékát vetíti rá. Ami nem tűnt fel a regénybeli Pfeijffernek, az feltűnt a felügyelőnek, aki komparatív filológiai munkával felfedi a hasonlóságokat Abdul és Aeneas története között. „Abdul és Aeneas egy a városban kívüli magányos házban laknak, felriadnak, mert csödület támad, felmásznak a tetőre, és a távolban lángokat látnak, mire elrohannak a városba, hogy segítséget kérjenek. Útközben mindketten találkoznak egy ismerőssel, Aeneas Panthousszal, Abdul Jasszerrel. Még azt a hasonlatot is, amelyet Abdul az ön változatában használ, hogy úgy futott, mint egy farkas a sötétben, még azt is Vergiliustól kölcsönözte. Megmutatom önnek. Itt van ni, a második ének 355. sorától kezdődően. »Egy reménységem maradt, hogy már nem remélek semmit« — mondja Abdul az ön beszámolójában. Ugyanezt a 354. vers[sor] így adja vissza: *una salus victis nullam sperare salutem*” (323).

A regényben is klasszikus-filológus végzettségű Pfeijffernek nem tűnt fel az eposz és Abdul vallomása közötti hasonlóság, noha voltak árulkodó jelek, például a fehér ábrázatokkal szinte embernek tűnő, rendkívüli büzt árasztó madarak leírása (69), mely a hárpia vergiliusi rajzát idézi meg (a teljes epizód: *Aen.* 3. 209–269), és amely antropomorfizáló mozzanataival felvethetné a realitás-irrealitás kérdését. Abdul elbeszélése hitelesnek tűnt, akkor is, amikor a hatóság képviselőjének, és akkor is, amikor a szálloda lakójának adta elő. Kis híján vesztét okozta, hogy egy kolléganője tudta, a könyv, amelyet a fiú gyakran olvas, szintén menekültről szól — és értesítette a rendőrséget (329).

Hitelesség, eredetiség és szövegközöttség háromszögében Abdul elbeszélését illetően két eltérő megközelítés fogalmazódik meg. Az egyik álláspont a felügyelő: „egy olyan meneküléstörténet, amelyet egy európai mesterműből kölcsönöztek, nem tekinthető hiteles meneküléstörténetnek. Abdultól nem azt kérjük, hogy egy irodalmi hagyomány alapján alkosson egy szép és meghatározó történetet, hanem azt, hogy mondja el az igazságnak megfelelően, ami vele történt” (326). Amikor a felügyelő és az író kicserélődik, Abdul igenlő választ ad arra a kérdésre, hogy a kedvenc könyvéből vette-e át a történetet, egyszersmind tiltakozik, amikor a felügyelő ebből azt a következtetést vonja le, hogy nem azt mesélte el, ami valójában történt. A kihallgatás során a

fiú rámutat: érti, hogy a történet és az igazság közötti különbséget akarják megértetni vele, ugyanakkor azt állítja, azért lett olyan kedves számára Vergilius műve, mert az ő történetét meséli el: „csak sokkal jobban, sokkal szebb szavakkal, mint ahogy azt én magam el tudnám mesélni”. Vagyis ő csupán kölcsönvette a könyv szavait, „hogy a lehető legjobban mesélj[e] el az igazságot” (327). Abdul nem tudta társa nevét, akit Achaemenides után Achainak nevezett el. Moralizáló szöveget pendít meg a könyv, amikor a fiú kifejti, Achai névtelenül veszett a tengerbe, így azonban legalább van neve (328). Pfeijffer ezek után könnyen meggyőzi a felügyelőt, és a hitelességet és a szövegközötti értelemben vett másodlagosságot összebékíthetőnek mondja. Hogy Abdul olyan alapvető irodalmi technikával élt, melyet már Vergilius is használt, vagyis az intertextualitással, szerinte azt mutatja, hogy „jobban beilleszkedett az európai kultúrába”, mint sokan azok közül, akik itt születtek (328).

Figyelemreméltó a kettősség, amely Abdul és az író intertextuális tudatosságát illeti. Abdul a „rég, nehéz” könyvekből nem ért meg mindent, mégis próbálja átrágni magát rajtuk, kedvenc könyvét pedig többször is elolvassa, az önmegértés médiumaként használja az irodalmat, egzisztenciális jelentőséget tulajdonít neki, és azt állítja, a címet és a szerző nevét nem tudja megjegyezni (170). Az irodalomnak ezek az alaptényezői, melyeket filológiai-irodalomtörténeti vonatkozásoknak is lehet nevezni, nem játszanak szerepet az ő befogadásmódjában. Jó érzékkel mondja a felügyelő, hogy nem a plágium kérdése felől van relevanciája a fiú Vergilius-követésének (326). Abdul az eposz kreatív felhasználója. A regénybeli Pfeijffer, aki latinul idézi az *Aeneis*-t, nagyon közeli kapcsolatban áll tehát a szöveggel, nem ismeri fel annak nyomait Abdul elbeszélésében. A nyomolvasó felügyelővel szemben ő vak a vergiliusi mintázat felismerésére. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy a fiú előszóban mondja el történetét, így a történetmondó hangja és fizikai jelenléte hitelesíti az elmondottakat, és ez nem a gyanakvás és a filológiai munka irányába tereli a befogadót. A másik ok paradox módon az lehet, hogy „Pfeijffer” túlságosan jól ismeri Vergilius művét. Éppen ő, aki fejből idézi az eredetit, átalakított formájában nem ismer rá. Talán azért nem, mert olyannyira ismerős neki ez a klasszikus menekülésnarratíva, hogy Abdul applikációs tevékenysége zökkenőmentesen mehet végbe, az ő története észrevétlenül illeszkedhet az ókori műből ismert cselekményelemekhez.

Míg Abdul történetelemek egész sorát veszi át az eposzból a Trójából való meneküléstől az Itáliába való megérkezésig, addig a klasszika-filológus végzettségű írófigura pontszerűen és részben szó szerint idézi az *Aeneis*-t. A regény elejére, közepére és végére is jut egy-egy konkrét utalás. Fentebb idéztem a „mint Aeneas mondja Didónak” fordulattal kommentált, elbeszélői önreflexióként alkalmazott allúziót és az Alvilágba való leszállással kapcsolatos idézetet. A mű végén, miután a hotel újdonsült tulajdonosa, Wang elbocsájtja Montebello urat, az író a tettek mezejére lép. „De ahogy Aeneas mondja a róla szóló hősköltemény végén lezajló sorsdöntő párharc előtt: »Mert magad álcázd bár, szedd

össze erőd, meg az összes cselet, mi telik tőled», gondoltam, csak beszéltem kellene a kínaival, és jobb, ha azt nyomban meg is teszem, mielőtt még időm lenne rá, hogy érveket keressek, miért nincs esélye e tervnek” (495). Az *Aeneis* tizenkettedik énekéből (891–892. sorok) származó idézet⁸ eredeti összefüggéséhez képest új funkciót kap. Vergiliusnál Aeneasnak ellenfeléhez, a rutulus törzsbeli Turnushoz intézett, annak megfélemlítését célzó szavai között hangzik el ez a mondat. A trójai azzal vádolja ellenségét, hogy halogatja a végső összecsapást, „Pfeijffer” pedig saját magát biztatja azzal, hogy tegyen valamit a hotel végleg elpusztulni készülő hagyományai érdekében.

Nosztalgia és áthelyeződések

Az esszéregény egyik fő tézise szerint az európai kultúrát alapvetően áthatja a nosztalgia. Már a regény első mondatában is megjelenik ez a fogalom, amikor az énelbeszlő Abdul „a londonerek nosztalgikus piros egyenruhájában” (7) írja le. Az öreg kontinensre a „másodkézből való nosztalgia” (58) jellemző, mert már azokban a korokban is a múltba vágytak, amelyek iránt a regény jelenidejével egykorú emberek sóvárognak (lásd pl. 122, 144). Pfeijffer rámutat a jelen problémáival még nem szembesülő, és ezért jobbnak gondolt korok iránti nosztalgiaik politikai kihasználására is (93).

„Velence városa olyan, mint Aeneas Trójája: valaha létezett, most pedig hovatovább mítosszá válik” — állapítja meg a regény egyik gondolatfutama (75). Velence a nosztalgjáról szóló diskurzusok fontos toposza.⁹ De mi a helyzet Trójával? Több teoretikus is Odüsszeuszban látja az első nosztalgikus alakot, ő pedig éppenséggel nem Trójába, hanem Ithakába vágyik visszatérni. Barbara Cassin, aki a meggyökerezés és a gyökerektől való elszakadás kettősségét a nosztalgia meghatározó alakzatának tekinti, összehasonlítja az *Odüsszeiát* és az *Aeneist*: amikor nincs remény arra, hogy a gyökerektől való elszakadást a visszatérés kövesse, akkor a főhős emigránsná válik, Odüsszeuszból Aeneasszá lesz. A két eposz között Cassin szerint megfigyelhető a nosztalgia és az *exsilium* közötti váltás, hiszen az *Odüsszeia* kulcsszavai a bolyongás és a visszatérés, az *Aeneis*é a menekülés és az *exsilium* (számkivetés, idegen földön való tartózkodás). A cselekmény célpontja Vergilius művében nem a visszatérés, hanem az alapítás.¹⁰ Glenn W. Most az *Aeneisen* belüli változásról beszél: Aeneas az eposzban változáson megy át, amennyiben a nosztalgia felváltja nála a felejtés, mely lehetővé teszi a jövőre koncentrálni cselekvést. A Trója elvesztésének traumájával összefüggő nosztalgikus múltban-élés véget ér, hogy megnyíljon az út, mely majd az alapításhoz vezet.¹¹

Abdul, ahogy fentebb idéztem, „rossz helynek” tartja a múltat, nem köti nosztalgia, hanem a jövőbe tekint, és „Pfeijffer” szerint ő az, akinek az európai kultúrát felesleges poggyászként cipelő őshonosokkal szemben van jövője. Abdul elmenekült a maga Trójájából, és a történelmi-irodalmi Trójáról szeretne ismereteket szerezni, mert ahogy mondja, „szeretnék idetartozni” (170). A múlt ismeretét ő összhangban látja saját jövőjével.

A regény egyik fontos kérdése a kulturális áthelyeződésekre irányul, arra, hogyan viselkednek a kultúra tárgyai, ha új összefüggésekbe kerülnek. Áthelyeződés figyelhető meg az emberek vonatkozásában is, így például abban, hogy Abdul Európában képzelet el a jövőjét. Abdul a sivatagból menekül, Pfeijffer és Clio viszont a sivatag felé tart. Miután látogatást tesz leendő munkahelyén, a Louvre-ban, Abu-Dhabiban, Clio a következőkről számol be: „A múzeum átka a homok. Az a gyönyörű, fotogén kupola az ezernyi csillag alakú ablakával belül látványos fénybemutatót produkál, és olyan, mint egy hullócsillagokból álló zuhany. A festmények szempontjából persze ez lehetetlen megvilágítás, de nem érdemes minden apróságon fennakadni. Az viszont súlyosabb probléma, hogy a kupola azzal a rengeteg üveggel úgy működik, mint egy melegház. Ezért van az, hogy minden egyes ablakot szenzorokkal és automatikus záróberendezéssel láttak el, amely akkor lép működésbe, amikor a napfény közvetlenül esik be. Nagyon futurisztikus az egész. Csakhogy mindez nem működik, mert homok került a gépezetbe, azaz a mozgó alkatrészekbe” (518–519). A legmagasabb rendű technika és a lényegében korlátlan pénzügyi lehetőségek ellenére nemcsak kulturális, hanem anyagi akadály van annak, hogy a Louvre egy részének transzponálása kifogástalanul megvalósulhasson. A képek befogadása szempontjából, esztétikailag sem megfelelő múzeumi tér a szó szerint vett sivatagi homok miatt metaforikus értelemben a gépezet homokszem általi megakasztásához vezet.

A regény ironikus zárlata is a sivatag képzetéhez kapcsolódik. Pfeijffer, jó európaiként, a múlt foglya marad. Nem tud elszakadni Cliótól, és a Grand Hotel Európában töltött időszaknak úgy vet véget, hogy a nő után utazik. A regény utolsó sorai ezt ilyen összefüggésben mesélik el: „Nézze el, kérem, ha nem tudok parancsolni a kíváncsiságomnak — mondta —, de szabad megkérdezni, hová megy? | — Abu Dhabiba — mondtam. | — Abu Dhabiba? És ott mi van? | — Sivatag” (537).

Sajátos khiasztikus átrendeződés jön létre a sivatagon keresztül Európába menekülő, az európai kultúrába beletanuló Abdul és a Grand Hotel Európából a sivatagba távozó olasz művészettörténész és holland író között.

⁸ Az eredetiben csonka idézetet („Trek het gelaat strak en bal samen wat je waard bent”), a magyar fordító kiegészítette a Lakatos-féle fordításból.

⁹ Vö. DARIDA Veronika: *A nosztalgia művészete / A művészet nosztalgiaja*, Kijárati Kiadó, Budapest, 2016, ahol is a nosztalgia paradigmája *Az eltűnt idő nyomában* Velence-fejezete.

¹⁰ Barbara CASSIN: *La nostalgie. Quand donc est-on chez soi?* Autrement, Paris, 2013. Az *Aeneis* és a nosztalgia kérdéséhez lásd: KRUPP József: *A fájdalom visszatérése. Az Aeneis, a nosztalgia és a filológia*, Ókor, 2017/1, 41–51.

¹¹ Glenn W. MOST: *Memory and Forgetting in the Aeneid*, Vergilius, 2001, 148–170, itt 164. Szabó Magda *A pillanat* című *Aeneis*-regényének végén a férje, Aeneas szerepét eljátszó Creusa visszatér Trójába. Szabó változatában tehát győzedelmeskedik a nosztalgia. Ld. erről KÁRPÁTI Bernadett: *Ellen-Aeneis?: Az átírás lehetőségei és korlátai Szabó Magda A pillanat című regényében*, Ókor, 2017/4, 69–81, itt 76–78.

KÖRIZS Imre

Az irodalom narancssárga árnyalata

(A holland nyelvű irodalom története. Szerk.: Gera Judit, Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya, Daróczi Anikó, Osiris, 2022.)

A tavaly megjelent első magyar holland irodalomtörténet uralkodó színe — a címlapon és a belévek kísérő színeként — a szélesebb közönség előtt az elsősorban talán a holland futballválogatott mezéről ismert narancssárga: ez a királyi család, az Orániai–Nassaui-ház színe. Vilmos herceg volt az, aki megszervezte a spanyolok elleni felkelést, kirobantva a nyolcvanéves háborút (1566–1609), amellyel Hollandia elindult a függetlenedés útján. Ő, akinek az édesapja még Nassau grófia volt, örökölte meg 1544-ben nagybátyjától a dél-franciaországi Orániai Hercegséget: ez a narancstermő francia tartomány adta tehát a holland himnuszban is megénekelt Vilmosnak a történelemben ismertté vált másik nevét.

Ilyen könyvre mondják — és írja a *Bevezető* is, teljes joggal —, hogy hiánypótló. Holland nyelvű szerzőt ugyanis, ellentétben például a külön fejezetben tárgyalt skandinávokkal, még az Akadémiai Kiadó 2005-ben megjelent *Világirodalom* című átfogó kézikönyve is csak alig említ. Az ELTE, a Debreceni Egyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem néderlandistáinak együttműködésében létrejött új kötet célja, hogy átfogó képet nyújtson a holland nyelvű irodalom történetéről, beleértve a mai Belgium flamand területein, illetve a korábbi gyarmatokon létrejött ilyen irodalmi műveket is; az ugyanott más nyelveken, például latinul, franciául vagy frízül írott műveket — kitérőként céljának megfelelően — a kötet csak érintőleg vagy egyáltalán nem tárgyalja.

A szerkesztők rögtön a könyv első oldalain tisztázzák, hogy a Belgiumban beszélt flamand nem külön nyelv, hanem a standard holland változata. (Személyes emlékeim szerint feltűnő különbség, hogy a holland beszédben meghatározó kemény g hang — mint a magyar *achát* szóban, csak nagyobb ellenállással ejtve — Belgiumban lágyabban szól.) A könyvnek már pusztán a belgiumi, flamand területek irodalmának számba vétele is nagy erénye: mivel az irodalom bemutatása mindig történeti kontextusban történik, rendkívül érdekes a határokon átnyúló, vagy sokáig épp azok által meghatározott társadalmi folyamatok, vallási megosztottságok, kulturális és gazdasági különbségek, elmaradottságok és fejlettségek igencsak dinamikus, az idők során akár oda-vissza változó folyamatát megismerni. A könyv az olyan nem néderlandista olvasóknak is tanulságos olvasmány, mint például e sorok írója, akinek a holland kultúra iránti ro-

konszenvét, ha nem is mindjárt mélyreható ismeretét, egyetemista korában egy fél éves amszterdami ösztöndíj alapozta meg.

A könyv a holland nyelvű irodalom kilencedik századtól napjainkig bemutatott történetét nyolc fejezetben dolgozza fel, amelyeket a szerkesztők írtak. Az utolsó fejezet a tartalomjegyzék szerint A. Agnes Sneller társszerzőségével született: alighanem arról van szó, hogy a 2019-ben elhunyt tudós munkáját Gera Judit fejezte be.

A könyvnek fontos részét jelentik az úgynevezett medálok. Ezek az egyes fejezetekbe külön, rendszerint két oldalnyi terjedelemben beillesztett, kisebb részben más, felkért szakértők által írt, magyar vonatkozású *fun fact*-ek, amelyekből összesen negyvennégy található a könyvben. Olyan érdekesek, hogy külön kötetbe rendezve, esetleg továbbiakkal kiegészítve, alighanem hollandul is érdemes lenne megjelentetni őket. A medálok sorát a *Halewijn úrról szerzett ének* és a magyar *Molnár Anna* című ballada összefüggéseiről szóló írás nyitja, az egyik utolsó pedig Márai hollandiai fogadtatását mutatja be. (*A gyertyák csonkig égnék* kétszázötvenezer eladott példánya, egy huszonhárommillió nyelvterületen!) A *Prins & Herceg a darálóban* című legutolsó medál pedig a *Meseország mindenkié* című kötetéről szól. Ebben szerepel Csehy Zoltán *Házasodik a herceg* című verse, amely egy holland gyermekkönyv, Linda de Haan és Stern Nijland *Konink & Konink* (Király & Király) című műve alapján íródott. És a magyar mesekönyvnek nem ez az egyetlen holland vonatkozása: a költő által cseh fordításban megismert holland prózai mű alapján írt magyar verset ugyanis hollandra is lefordították, amikor a rossz emléké darálónak áldozatul esett kötet — számos egyéb nyelv mellett — *Sprookjesland is voor iedereen* címmel hollandul is megjelent.

Ez a példa is jól szemlélteti a szerzőknek azt a különleges, az olvasó által mégis teljesen természetesen érzékelt figyelmét, amelyet a kisebbségek iránt tanúsítanak — végül is napjainkban, valamilyen egyáltalán nem irreleváns vetületben, szinte mindenki kisebbségi. E téren a magyar irodalomtörténeti kézikönyvek íróinak is komoly tanulságokat tartogat a kötet. Nem hiszem ugyanis, hogy létezik átfogó magyar kézikönyv, amely olyan érdeklődéssel fordulna például a női írók felé, mint a *holland nyelvű irodalom története*, pedig nehezen lehet megmagyarázni, hogy amikor Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő tankönyvi tétel, akkor

hol marad például a náluk semmiképpen sem jelentéktlenebb Czöbel Minka, vagy hogy Jászai Mari nagyszerű önéletírása még mindig miért csak a színész szakma belügye.

Persze a maguk korában a holland nőírók sem részesültek a férfi kritikusok osztatlan elismerésében. Nem lehet például megütközés nélkül olvasni a tekintélyes Edgar Du Perron (1899–1940) szavait: „Az embernek mindig az az érzése [...], hogy [a női szerzők] csak az idejüket pocskolják, amit tényleg más hasznosabb dologra is fordíthatnának”, Martinus Nijhoffnak (1894–1953) Jo van Ammers-Küller *De opstandigen* című (magyarul *A Coornvelt-ház asszonyai* címmel 1944-ben a Révai Kiadónál megjelent) regényével kapcsolatban megfogalmazott ízetlenségéről már nem is beszélve: egy ilyen könyv „nem fog hiányozni senkinek [...] mert ha eljár felettük az idő, és kimennek a divatból — mert csakis ennek köszönhetik gyors sikereiket és még gyorsabb halálukat ezek a női ízek —, a kutya sem ugat majd utánuk.” Akadémiai berkekben jó ideje zajlanak az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv előkészületei: a munkálatok sorába bizonyára érdemes beilleszteni az olyan külföldi munkák tanulságainak módszeres bevonását is, mint a jelen kötet.

A szerzők egyébként nem erőltetik az irodalomelméletek eleinte mindig inspiráló, de az új megközelítések tükrében — a folyamatos fejlődésben lévő tudomány természetével egyébként tökéletes összhangban — idővel nemes közhelyekké egyszerűsödő felismeréseinek iskolás rekapitulálását. Tisztában vannak vele, hogy az irodalom történetét minden kor a maga fogalmi szerint meséli el, éppen ezért — nem pedig: de — nem térnek ki a feladat elől. A kötet kultúratudományos megközelítése magától értetődik, a képzőművészeti, iparművészeti és építészeti vonatkozások érdekesek és megvilágító erejűek, amikor pedig a posztkoloniális, feminista vagy mediális olvasat ígérkezik gyümölcsözőnek, akkor a szerzők ahhoz folyamodnak. Ugyanígy remek látni, ahogy teljes természetességgel tárgyalnak olyan periférikusnak számító területeket, mint a népszerű (*middlebrow*), a gyermek- vagy az utazási irodalom. Ez ugyancsak nem tanulságok nélkül való, mert a magyar irodalomtörténet az utazási vagy idegenben játszódó tényirodalommal többnyire csak régi korszakokat tárgyalva foglalkozik, szinte csak jobb híján fanyalodva erre, pedig szemlélete szélesítésével helyén kezelhetné például Pulszky Ferenc *Életem és korom* című nagyszerű önéletírását, Kuncz Aladár remekművét, *A fekete kolostort* vagy Lénárt Sándor *Római történetek* című könyvét is.

A kötet magyar olvasóinak a fejében a hollanddal párhuzamosan alighanem ott fut a magyar irodalom időgyenese is. Érdekes látni, hogy a formatív különbségeken túl melyek voltak a miénkhez hasonló csomópontok a holland nyelvű irodalom történetében, hogy a világirodalmi hatásoktól — amelyek egyes esetekben, mint például az angol és német fordítások révén híressé vált középkori moralitás, az *Elckerlijc* (*Akárki*) esetében fordított irányúak voltak — sosem függetlenül hogyan fejlődtek a különböző műfajok, hogy melyek voltak az irodalmi alkotás és

az olvasás társadalmi feltételei. Ki gondolta volna például, hogy a középkorra jellemző retorikai kamarák nem változatlan formában ugyan, de még ötszáz év után is fontos tényezők voltak?

Irodalomtörténetek esetében mindig kényes kérdés az idézeteké: a világirodalom sok fontos szövegéről becsületszóra kell elhinnünk, hogy kiemelkedő irodalmi alkotás, mert olykor nyilvánvalóan épp a lényeg — bármi legyen is az — vész el a magyar fordításban. A kötetben számos verset, illetve versrészletet olvashatunk Jékely Zoltántól Orbán Ottón át Szabó T. Annáig sok ismert, már-már klasszikus magyar költő — feltehetőleg nyersfordításból készült — tolmácsolásában, de Kócsvay Margit néhány fordítása ezek között is a meglepetés erejével hat: a Csokonainál valamivel idősebb Willem Bilderdijktől (1756–1831) *A rózsza* magyarul is teljes értékű remekmű, amit már az első versszak is kellőképpen szemléltet: „Virult csodaszépen / a hajnali fényben / most hullik a szirma, s a porba konyult, / hogy szél vigye félre, / hogy féreg eméssze, / hogy szegyen a kertnek, ahol kivirult.” (Más versek is megérdemelték volna a költői fordítást, mert amikor az adott fejezet szerzője egyben az idézett vers fordítója is, nem mindig jönnek ki a szótagszámok, és — egyébként könnyen orvosolható — ügytelenségre vall a hímrím, illetve nőrím közti különbségtétel elhanyagolása is. Itt lényegében arról van szó, hogy egy szóra csak

olyan szó rímelhet, amelynek az utolsó előtti szótagja ugyanolyan — ugyanúgy rövid vagy hosszú —, mint a hívórim szaváé; mondjuk tehát arra, hogy „alma”, nem jó rím az, hogy „ama”.)

Az irodalomtörténet adatgazdag műfaj, de a könyvet különösen olvashatóvá teszik az olyan alkalmi közlések, amelyek nem feltétlenül irodalmi természetűek. Ezek úgy működnek a szövegben, mint a mazsolák a kalácsban, és néha igencsak sűrű az eloszlásuk: helyenként szinte oldalanként értesülünk olyasmiről, mint hogy a lányok neveléséhez a 16–17. században hozzátartozott az úszásoktatás (123), hogy az első egyetemistalánynak az 1600-as években függöny mögül kellett hallgatnia az előadásokat (124), hogy reptető berendezéseivel, emelőszerkezeteivel, bonyolult, mozgatható díszleteivel, tüzi- és vízi játék bemutatására alkalmas technikai megoldásaival az 1665-ben átépített amszterdami Schouwburg Észak-Európa egyik legmodernebb színháza lett (132), vagy hogy 1686–87-ben Buda visszafoglalásáról három holland nyelvű színdarabot is írtak (135).

A szerzők stílusa olvasható, olykor kesernyés visszafogottsággal árnyalva: „A német hatóságok minden egyes bujkáló zsidó feladásáért hét guldent és ötven centet fizettek a besúgónak. Úgy tűnik, ez elegendő motiváció volt” (268). Gerrit Achterberggel (1905–1962) kapcsolatban ezt olvashatjuk (329): „Egy életrajzi momentum — 1937-ben lelőtte szerelmét, és annak lányát is megsebesítette, majd feladta magát, és 1941-ig pszichiátriai kezelés alatt állt — megnehezítette költészetének elfogulatlan értékelését”, a nőírók értékelésével kapcsolatban pedig ezt: „Kissé furcsa, hogy ezt az írónőről kialakult egyoldalú és előítéletes képet éppen egy irodalomkritikus és irodalomtörténész író [..] foglalta össze és erősítette meg” (284).

Óvatos kritika gyanánt a magamfajta érdeklődő részéről csak apróságok fogalmazhatók meg, például hogy a névmutatót, képjegyzéket és szinte teljességre törekvő bibliográfiát tartalmazó könyvben elkelt volna egy rövid kiejtési útmutató is. Mert ahogy Arjaan van Nimwegen *Hongritude*-jének jelen számunkban olvasható részletében a magyar származású, de hollandiai születésű szereplő nézi a magyar szövegben „az ékezeteket és az ípszilonokat”, úgy a magyar átlagolvasó sincs könnyű helyzetben, ha mindenféle egyéb nyelvismeretbe kapaszkodva próbálna kiolvasni az olyan neveket, mint például Ruusbroec, Mijnheer Amurath és Jan Schoonhoven, vagy a *Groot lied-boeck* könyvcímet. Az a 253. oldalon olvasható megállapítás, hogy „az antik tragédiákban is öt felvonás volt”, egyszerű tévedés. Olykor előfordulnak ismétlések a könyvben, az embléma műfaját például a 93. és a 134. oldal is részletesen elmagyarázza. Másol éppen több információra lenne szükség: amikor például a tizenkilencedik századi útirajzokról szóló részben (218) azt olvassuk, hogy „gondoljunk csak Jan Ackersdijk 1823-as magyarországi útinaplójára”, akkor, mivel a műről egyetlen további szó sem esik, kissé elveszthetnek érezhetjük magunkat.

Természetesen többféle hangsúllyal és érzékenységgel lehet elmesélni egy-egy irodalom történetét, de a hazai néderlandisztikának ez a jeles vállalkozása történeti vetületben és a minőségérzék szempontjából is meggyőző — talán fölösleges is hozzátenni, hogy itt és most. Hiszen ahogy a kötet utolsó — egyébként a magyar származású Rogi Wieg költészetéről szóló — szavai mondják: „A jelentésben semmi sem végleges. Az életben csak a halál.” Én mindenesetre addig is jó néhány holland könyv magyar kiadását megrendeltem.

FÖLDÉNYI F. László

a 21. századból rácsodálkozva

Könyvritkaságok fekszenek előttem a könyvtári asztalon. Középen a *Felhők* 1846-os kiadása, balra *A helység kalapácsának* 1844-es, jobbra az *Összes költemények* 1848-as kiadása. E két utóbbit szinte ronggyá olvasták. A *Felhők* viszont mintha most jött volna ki a nyomdából. 177 év alatt kevesen vehették kézbe, szinte újnak látszik. Még a sötétkék vékony könyvjelző is érintetlennek tűnik, bár nem tudom eldönteni, hogy az utólagos kötés során tették-e bele, vagy az eredeti kötéshez tartozik. De még ez a könyvjelző is erősíti azt a benyomást, hogy egy ízig-vérig mai könyv fekszik előttem az asztalon. És az információk hiánya is kiemeli a maga korából. Nincsen tartalomjegyzék, a verseknek nincsen címe, mind a hatvanhat római számmal van jelölve. Ráadásul Petőfi — a későbbi kötetekben megjelentetésüktől eltérően — az első kiadásban még a versek keletkezésének helyszínét (Szalk-Szentmárton) sem közli a költemények végén. És valamennyi új oldalra van nyomtatva. Még a legrövidebb kétsorosok is. Mindegyik egy megbonthatatlan egység benyomását kelti. Nem így a két évvel későbbi *Összes költemények* második kötetében. A hatvanhat vers itt a 235. és 275. oldal közé van betördelve, negyven oldalra, sok közülük átmege a következő lapra. De már az 1847-es egykötetes *Összes költemények* esetében is ez történt: ott a 442. és 470. oldal közé lett betördelve a hatvanhat vers, huszonnyolc oldalra. Ez azóta sem változott: a 2003-as kritikai kiadás negyedik kötetében mindössze huszonöt oldal terjedelmet kap a ciklus (a 110. a 135. oldalig). Ráadásul az 1847-es első gyűjteményes kiadástól kezdve mindegyik vers címet is kapott — gondolom, magától Petőfitől. Minden esetben az első sor lett a cím, többnyire négy ponttal.

Az 1846. április 23-án megjelent kötet, amelynek verseit Petőfi 1845. november 25. és 1846. március 10. között írta Szalkaszentmártonban, idegen testnek hat a magyar irodalomban. Azzal, hogy nincsenek címek és nincsen tartalomjegyzék, könyvészetileg is. De még tipográfiailag is, amit a későbbi, már a Petőfi életében megjelent kötetek szerkesztői is figyelmen kívül hagytak. A *Gyertyám homályosan lobog...* című versben például az első sor öt ponttal végződik, a második hattal, majd a többi is öttel. Az *Itt állok a rónaközépen...* c. versben a súlyos „köszörűli a kaszát” sor után öt pont áll. Az *Emlékezet...* öt ponttal és két gondolatjellel fejeződik be. És így tovább. Az 1847-es első összkiadástól kezdve azonban a pontok száma egységesen négy

lesz. Sajnos még a 2003-as kritikai kiadásban is, pedig annak szerkesztője, Kerényi Ferenc a pozitivistá aprólékosság egyik magyar bajnoka volt. Látszólag mellékes kérdésről van szó. Pedig nem az. Ahogyan nő az egyes sorok végén álló pontok száma, úgy lesz egyre nyitottabb a vers is. Minél több a pont, annál látványosabb az elhallgatás. A lezárhatatlanság ilyenkor az egyedül lehetséges lezárás. Érthető, hogy valamennyi vers önálló oldalt kapott. Védtelenül áll mindegyik egy önálló lapon, pontokkal, gondolatjelekkel, kérdőjelekkel meg pár felkiáltójellel telehintve. Megannyi torzó benyomását keltő tökéletes mű. A 19. század elején Heinrich von Kleist bánt hasonlóan körültekintően az írásjelekkel, a pontokkal és gondolatjelekkel (a későbbi szerkesztők őt is hasonlóképpen „kijavították”). Nála is a pontok mentén a szövegnek a szövete kezd szétfoslani. A *Felhők*ben hasonló a szerepük. Az elhallgatás általuk válik beszédessé, a versek a kimondhatatlanba nyílnak meg, lehetőleg minél több pont nyomán. Ahol pedig nincsenek pontok, ott megválaszolatlan kérdések torlódnak egymásra — mert a kötet legtöbb darabja kérdésből vagy kérdésekből áll, anélkül, hogy a költő választ adna rájuk.

*

Darabot mondok, nem verset, mert némelyik olyan, mintha nem is vers lenne, hanem prózaköltemény. Különösen, ha hangosan olvasom őket. Az európai irodalomban prózakölteményt először az 1841-ben elhunyt francia költő, Aloysius Bertrand írt *Gaspard de la Nuit* című kötetében, amely csak 1842-ben jelent meg, és amely később Baudelaire számára szolgált mintaként *A fűjő Párizs* című kötetéhez. De erről majd később. A *Felhők* némelyik darabja — a kortárs európai irodalomban is újszerű módon - kifejezetten prózavers hatását kelti. Már a legelső is (I. *Elvándorol a madár...*). Az első három sort Petőfi úgy írta meg, hogy érezhetően „prózaian” gondolkodott:

*Elvándorol a madár,
Ha őszre jár
Az idő.*

Ha hagyományos versben gondolkodott volna, akkor a második és harmadik sor is egy sor lenne (így 7–7 szótag lenne mindket-

tő). Viszont ezt semmi nem indokolja, ugyanis a negyedik sor 11 szótag lesz:

(Tavasszal azonban ismét visszajő.)

Ráadásul ezt a sort zárójelbe teszi, amitől végkép prózai kijelentés lesz. Mint aki helyesbíti magát, egy amúgy eléggé felesleges információval. Ma, a 21. században olvasva éppen ettől nem-költői-ségtől jó a költemény. Pulszky Ferenc, aki kíméletlenül ostromozta a kötetet, 1847-ben, a megjelenés után egy évvel „sületlenségnek” és „ízletlennek” nevezte ezt a verset. És persze a többit is. Petőfi az olvasót a versek elején „nemesebb érzelmekre” hevíti fel, írja, hogy azután „a dal végén a legmindennapiasabb prosaiság hideg vizével leöntessék”. A huszadik századi költészet felől nézve persze a versek nem prózaiak, hanem a próza felé megnyitva magának a költészetnek a határait tágítják ki. A nyitó verssel kapcsolatban a 2003-as kritikai kiadás fölveti egy korabeli szlovák népdallal való rokonítás lehetőségét. Ám a lényege éppen az, hogy nem népdal — annak ellenére nem, hogy rímek is vannak benne. Sőt nemcsak, hogy nem népdal, de még versnek is megszorítással nevezhető. Már amennyiben versen azt a típusú megszólalást értjük, amit pár hónappal korábban, 1845 augusztusában Garay János éppen Petőfi költészetére utalva „kancsó- és betyár-literatúrának” nevezett. Nem, ez a „legaljasb nézeteket” tartalmazó kötet (ezt Zerffi Gusztáv írta róla, szintén 1847-ben) a korabeli mércével mérve csak megszorítással mondható verseskötetnek. Hiszen, az előbbi versnél maradván, a zárójeles mondatot egy ilyen sor követi:

Száll.... száll.... száll.... viszi szárnya

Mint aki, miközben leírja az első szót, még nem tudja, mi legyen a következő, ezért inkább négy ponttal menti ki magát, majd jön megint négy pont, azután harmadjára is, hogy végül megtalálja „a szárnya” szót, amin egyékként nem kellene ennyit gondolkodni. Hogy miért kellett ezen mégis ennyit töprengeni? Mert írás közben Petőfi nem lírikusként gondolkodott. Pontosabban szólva nem dal- vagy versköltőként, hanem mint aki minden szabálytól szabadulni szeretne. A *Felhők* darabjaival egy időben írta az *Álmaim* és az *Álmos vagyok és mégsem alhatom* című költeményeket. Ezek gondolatvilága olyan, mint a *Felhők*é, mégsem kerültek be a kötetbe. Valószínűleg azért, mert túlságosan hagyományos versek.

Az *Álmaim* kapcsán egy korabeli kritikus a vers „feketevérű bosszús hangulatát” azzal utasította el, hogy „egyéni érzelmeket dalba önteni csak akkor szabad, ha azokban valamely (sic) általános költői eszme lappang”. Petőfi azonban ekkor éppen az *általánost* kerülte, minden vonatkozásban. A *Felhők*be azokat a verseket vette be, amelyekben mintha kifejezetten menekült volna a szabályos verseléstartól. Ezzel magyarázható, hogy olyan képek és jelenetek is fölkértékeldnek, amelyeknek az irodalomban addig nem nagyon volt helyük. 1846. július 9-én, alig három hónappal a *Felhők* megjelenése után Vachott Sándor egy levelében

azt írta Erdélyi Jánosnak, hogy Petőfi és Jókai „veszedelmesebbé tennék a költészetet magánál az életnél”, mivel, teszi hozzá, elmulasztják az „igazságszolgáltatás kötelességét”. Magyarán: az élet „gonoszságát” és „gaszágát” nem akarják szebbé tenni. Más szavakkal: az *általánost* feláldozzák az *egyedi*, az *esetleges* kedvéért. A költészet hirtelen fogékony lesz olyasmire is, ami addig zárva volt előtte. „Annyit sem ér az élet, / Mint egy eltört fazék, mit a konyhából / Kidobtak, s mellynek oldaláról / Vén koldús nyalja a rá-száradt ételt!”, hangzik a IV. vers (*Annyit sem ér az élet...*). Mintha bizony Petőfi olvasta volna a tíz évvel korábban keletkezett *Woyzecket* (persze nem olvasta), benne ezzel a sorral: „a föld se volt már más, mint egy felborult fazék”. E vers kapcsán Zerffi Gusztáv ezt írta: Petőfi „gyakran a legmindennapibb gondolatokat, a legaljasb nézeteket kényszeríti versekbe, mellyeket ép oly jól nevezhetnénk nem verseknek is. [...] Ez is *geniálitás?*” Zerffi jól látja, hogy ezek nem-versek, de azt már nem látja, hogy ez a modern költészet iránya. Petőfi „legcsekélyebb irkafirkáját is kiadásra érdemesnek tekinti”, írta a *Felhők* megjelenése után Pulszky Ferenc. A nem-költészet útja ez, amihez Petőfi egyébként korábban is vonzódott. Alig egy hónappal a *Felhők* korszak előtt, 1845 október 16-án jelent meg a Pesti Divatlapban a *Fresco-ritornell* című költeménye, amely így kezdődött:

*Mihelyt megkukkantottalak, menyecske,
Bordám alatt ez a kis húsdarab
Ugrálni kezdett, mint sziklán a kecske.*

Amikor később kötetben is megjelentette, Petőfi a „megkukkantottalak” szót sajnós „megpillantottalak”-ra cserélte, s azóta is így jelenik meg. Pedig mennyivel könnyedebb, játékosabb az eredeti változat — egy Csokonai is büszkén vállalta volna. Vers ez is a javából — még ha a korabeli mércével mérve nem is üti meg a „magas” irodalom szintjét. Nyilván ezért tett engedményt Petőfi a későbbi közlésekkor.

*

A *Felhők* a szabadulás dokumentuma és története. Felszabadulás, kiszabadulás, megszabadulás. Az elvárások alól, a verselés szabályai alól, a kötet szerkesztés szabályai alól. És még sok minden alól. Nagy kár, hogy ennyiben maradt, s Petőfi nem ment tovább a szabadságnak ezen az útján, hanem helyette a „szent világszabadság” útját választotta. Pedig ezzel a kötetel szinkronba került az európai irodalommal. Nemcsak Heinével vagy Béranger-val, de a náluk modernebb Poe-val vagy az ekkor már szintén aktív Baudelaire-rel is. A *Pesti Divatlap* kritikusa, Szeverin (Dobrossy István) az 1846. április 2-i számban úgy vélekedett, hogy „Petőfi az egész világ költőinek sorában, kitűnőleg jeles”. Hat nappal a *Felhők* megjelenése előtt írta ezt — de már annak a nyolc *Felhők*-versnek az ismeretében, amely éppen a *Pesti Divatlap*ban jelent meg. Egyike volt azon keveseknek, akik felismerték ezeknek a verseknek az úttörő jellegét.

A kötetnek már a címe is erős: *Felhők*. A korabeli olvasó, ismervé a költő addigi munkásságát, tájleíró, természeti költeményeket várhatott. Csalódnia kellett. A címen kívül csupán egyszer fordul elő a *felhő* szó, miként Petőfi másik kedvenc szava, a *felleg* is. Ha már természeti képekről van szó, akkor jóval hangsúlyosabb a sötétség, az éjszaka, a villám, a fénytelenesség stb. A „felhők” cím láttán az olvasó előbb elúszó gondolatokra asszociál, rendszertelen ötletekre, szeszélyekre — caprichos. Ennél azonban többről van szó. A *felhő* nem a lélek állapota. 1845 nyarán, mielőtt belekezdett volna a ciklusba, megírta *Arcképeimmel...* című versét, benne ezzel a sorral: „Lelkem felhő, egy haragvó felhő”. A *felhő* itt a *léleknek*, a *szívnek* a szinonimája, a belsőnek a megnyilvánulása. Ez a felhő akkor is beburkolja az embert, ha az ég egyébként ragyogóan kék vagy éppen szikrázóan csillagos. És milyen a szív, amely maga is felhő? Az ugyanekkor keletkezett *Az utósó ember* című költeményében ez áll: „... hideg már / A szív, e kis pokol...”. A felhő: mindannak megnyilvánulása, aminek az ember nem ura.

Az ilyesmit nevezték a korban fenségesnek. A művészet és a tudományos szemlélet éppen annak a kérdésnek a mentén vált szét, hogy megragadható-e a természet, vagy ellenkezőleg, megragadhatatlan. Amikor a 18–19. század fordulóján felgyorsult a felhők és általában a légköri jelenségek természettudományos kutatása, egyre többen a természet megsértését látták ebben. Ahogyan John Keats fogalmazott:

*Roppant szivárvány volt egyszer az égen
szövetét tudjuk, — számontartja régen
a mindennapi dolgok lajstroma.
Angyal-szárnyat lenyír a filozófia,
rejtélyt szabályba tör, s szellem-lakott
eget kifoszt és kincses gnóm-lakot —*

(Nemes Nagy Ágnes fordítása)

1803-ban az angol természettudós, Luke Howard közzétette a felhő-terminológiáját, majd 1818-20 között megjelentette *The Climate of London* című munkáját. Goethe kitüntetett figyelemmel kísérte az angol kutató munkásságát, Howard tiszteletére verset írt (*Howards Ehrengedächtnis*), majd 1820-ban tanulmányt (*Wolkengestalt nach Howard*). 1816 őszén azután fölkereste Caspar David Friedrichet, azzal a javaslatlall, hogy fesse meg a Howard által leírt felhőtípusokat. Friedrich azonban határozottan visszautasította a kérését. Nem mintha ne tudta volna a lehető legpontosabban megfesteni a felhőket. De még a gondolattól is irtózott, hogy ezeket a természettudományos kutatás szolgálatába állítsa. A természet a 18. században egyre nyilvánvalóbban a racionális szemlélődés és a tudományos kutatás tárgya lett, ami a természetnek a technikával történő legigázása előtt egyengette az utat. Ezt utasította el Friedrich. A felhőt és a ködöt nem egyszerűen elhelyezte a festményei világán belül, hanem ezt a világot eleve a felhő és a köd szűrőjén át látta. A felhő az érzéseinek, a belsőjének a kivetülése volt, úgy, mint

angol kortársa, Turner számára is, aki minden idők egyik legnagyobb felhő-festője volt. John Ruskin éppen azért tartotta nagy festőnek Turnert, mert számára — mint Friedrich számára is — a felhők nem légköri jelenségek, hanem a „rejtély” („*mystery*”) megnyilvánulásai.

Ez a fajta rejtély hatja át Petőfi kötetét is, megválaszolhatatlan kérdések és nyitva hagyott állítások formájában.

A *Felhők* egyik darabja (XXIV. — *Gyertyám homályosan lobog...*) ilyen értelemben mondható jellegzetesen felhő-versnek.

Gyertyám homályosan lobog,....
Magam vagyok,.....
Sétálok föl s alá szobámban.....
Szájamban füstölő pipám van.....
Multam jelenési lengenek körüllem.....
Sétálok, sétálok, s szemlélem
A füst árnyékát a falon,
És a barátságáról gondolkodom.

Bár semmilyen utalás nincsen konkrét felhőre, megjelenik benne mindaz, ami a korabeli festészetben a felhőhöz kapcsolódott: az elmosódottság, a kontúrok hiánya, a rögzíthetetlenlenség, a homály, a füst, a lebegés. Vagyis mindaz, ami a 19. századi modern személyiségre is egyre jellemzőbb lesz. Számomra akkor lenne hibátlan e vers, ha Petőfi az utolsó sort elhagyta volna. A bemutatott helyzethez képest erőszakolt lezárásnak hat; ahelyett, hogy az utolsó előtti sor végére tett négy ponttal befejezte volna, az elvárásoknak tett eleget. Végül is a vers központi gondolata a második sor végén álló öt pont által jelzett kimondatlanságban rejlik. „Magam vagyok...” — ezt felesleges túlmagyarázni.

*

Mi a személyiség biztosítéka, mitől mondható Énnek az Én? Ha korábban isteni garancia szavatolta a személyiség egységét, szilárdságát, akkor a felhő ennek a garanciának a szétporlását jelképezi. Baudelaire azt mondaná: vaporizálódását. Bárcsak jönne akkora fergeteg, amely meghasítaná az eget, olvasgatót az egyik versben (XVIII. — *Ha jőne olly nagy fergeteg...*), majd így fejeződik be:

*És e hasítékon át
A földgolyót behajítaná!*

A *semmi* léttapasztalatként hatja át a kötetet. Az egyik versben Petőfi eljátszik azzal a gondolattal, hogy talán álom minden. A szikla, a tenger, a napfény, az ember mind-mind a természet álma, s ha majd egyszer a természet a rémes álmaiból felébred,

*...ekkor a borzalom miatt
A semmiség feneketlen tengerébe
Fog ugrani.*

Fövényszem... harmatcsepp... e vers címe (LXIV). De akár ez is lehetne: *A semmi ágán ül szívem*. Nincs többé miben megkapaszkodni — ez a *Felhők* egyik alapélménye. Ahogyan majd Nietzsche mondja Isten halála kapcsán: nincsen fent és lent, előre és hátra, nincsen jobbra és balra, csak a végtelen semmi, az üres tér. Mihez mérje magát ebben a hideg éjszakában a személyiség? Ha nincs mibe fogódzkodnia, akkor minden esetlegesség, céltalanná válik. Nemcsak az, amire a tekintet irányul, hanem maga a tekintet is. A kötet számomra legkedvesebb verse valami ilyesmiről szól:

*Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor, merően.
A pusztát stri csend fődé el,
Mint elfödik a halottat szemfödéllel.
Nagymessze tölem egy ember kaszál;
Mostan megáll,
S köszörüli a kaszát....
Pengése hozzám nem hallatszik át,
Csak azt látom: mint mozg a kéz.
És most ide néz,
Engem bámul, de én szemem sem mozdítom....
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?
(XVI. — Itt állok a rónaközépen...)*

Ez nem a népdalok költőjének a hangja, nem a hazafé vagy a forradalmaré, nem is a szerelmesé. Mintha a huszadik század előhangja lenne. Vagy legalábbis Baudelaire-é. A *Felhők* legtöbb értelmezője hajlik arra, hogy a ciklus verseit tudatos gondolati képeknek tekintse. Gyulai Pál szerint Petőfi „valódivá erőltette” azt, amit elképzelt. Horváth János szerepjátszást lát az egészben („az egész Felhők-ciklust egy örült-genre lappangó szerepjátszásának nézem, valami erkölcsi felháborodáson alapuló tragikus dúltság szerepjátékának”), és „gondolati költészetnek” nevezi a ciklust. Illyés szerint a fájdalmait a költő „egy zsonglőr ügyességével kapja el és mutatja fel őket”. Mégis, mindegyikőjük élettrajzi elemekkel indokolja a *Felhők* pesszimizmusát — kritikusok rosszindulata, csalódás a barátokban, politikai illúzióvesztés, szerelmi kudarcok stb. —, és az akkori olvasmányélményei felől magyarázza a versek újszerű jellegét (Shakespeare, Shelley, Byron, Heine). Mindez igaz. De kimondatlanul is egyfajta kisiklást értelmézik a *Felhőket*.

Pedig a kötetet a jövő felől érdemes olvasni. Mert még a gyengén sikerült darabok is előre mutatnak, amennyiben Petőfi az öröklött költői formákat tördeli szét, és keres egy olyan költői nyelvet, amelynek — legalábbis magyar nyelven — még nem jött el az ideje. Úgy, ahogyan a korabeli festészetben is vannak, akik legszívesebben úgy festenek, mint Kandinszkij vagy Malevics, csak éppen még nincsenek meg rá a festői eszközök. A *Felhők*-ben Petőfi mintegy megelőzte önmagát és a magyar költészetet. Különösen jól megmutatkozik ez az *Itt állok a rónaközépen...* esetében. E vers kapcsán Horváth János ezt írta: „a jelentéktelen,

sőt önmagában üresnek látszó gondolatba tartalmat kényszerít belevinnünk”. Ám hogy mi ez a „tartalom”, arra már nem tér ki. Pedig éppen ez a lehető legújszerűbb. Nézem, hogy néznek — s közben megpróbálom a lehetetlent, hogy a másik szemével lássam magam. A látás látásának problémája ez. Önmagam számára Én vagyok, de a másik számára Te — és fordítva. Amiből következően az Én soha nem azonos teljesen önmagával, s ennek egyik leghétköznapi és mégis katartikus megnyilvánulása az, hogy önmagamot soha nem látom olyannak, amilyennek mások látnak engem. Más szavakkal: az, akinek mások látnak, a saját Én-tudatomhoz képest egy idegen. Én vagyok ez az idegen. Rimbaud ezt majd így mondja: „Én — az mindig valaki más”. Az Én mindig Te is. Ám ahhoz, hogy ez a Te látható legyen számomra, az Énemből ki kellene lépnem, Münchhausenként kellene kívülről közeledni magamhoz. Úgy vész el az Én, hogy megkettőződik, ami képtelenség ugyan, de bizonyos helyzetekben mégis elemi élmény tud lenni. A Júlia-szerelem kezdetén, 1846 októberében írta Petőfi az *Egypár rövid nap...* című költeményt, s ebben ez olvasható:

*Erőtlen szemmel nézek szereszéjjel,
Mint aki köhöz vágta homlokát,
Aztán föleszmél félig, s két alakban
Lát mindent, s tisztán még semmit se lát.*

*

A róna — a határtalanság — közepén állva valami ilyesmit tapasztalt a költő. Távolban egy ember, egy Másik. Ő is úgy gondolja, hogy a róna közepén áll. Ugyanazok, és mégsem. A költő — az Én — nézi a Másikat; a Másik pedig nézi a költőt, aki — szobor. Éppoly elevenek, amilyen élettelenek. Aki a kaszát köszörüli (a sor végén 5 ponttal!) — az is a költő, megkettőződve. S ha a pusztát halotti szemfödél borítja, akkor ez a kaszás lenne a halál is?

1842-ben a 19 éves Petőfi eljátszik a gondolattal, hogy felhagy a költészettel és prózát fog írni. Hamarosan ír is három elbeszélést, *A párbajt*, *A bajazzót* és *A szökevényeket*. Ha nem ő írta volna, senki nem emlékezne rájuk. Feltűnő azonban, mennyire hiányzik belőlük a romantika dagályos stílusa. Rövid mondatok, élesen tömör megszólalások mentén megy előre a történet, ami akkoriban újdonságnak számított. Petőfi-monográfiájában Kerényi Ferenc idézi Pulszky Ferencet, aki nyugat-európai útjáról beszámolva 1839-ben arról írt, hogy a francia irodalomban a „vagdalt stílus” (styl coupé) a divat és a francia próza tele „hegyesített rövid mondalmakkal”. A *Honderű* korabeli kritikusa szerint *A szökevények* stílusát kifejezetten „francia gyártmányi modor” jellemzi, s ez az egész generációra jellemző volt. „Valamennyien franciák voltunk — mondta 1898-ban Jókai —. Nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Louis Blancot, Sue-t, Victor Hugót, Bérangert”. Hasonló megoldásokat találni a regényében, *A bóbér kötelében* is, amin éppen 1846 januárjában, a *Felhők* ver-

seinek megírása közben kezdett dolgozni. Ugyancsak feltűnőek a rövid, éles megszólalások a *Tigris és hiéna* című drámájában, amelyet szintén a *Felhőkkel* egy időben, 1845 decemberében írt. „Hm, te karddal nyelvel egyaránt vágysz”, mondja a dráma egyik szereplője, Borics a fel nem ismert testvérének, Saulnak, mire ez így vág vissza: „Megtanultam a vagdalkozást a sorstól, mely engem már összevissza aprított.” Sem a regény, sem a dráma nem remekmű; de mindkettőben látni, hogy Petőfi milyen tudatosan törekszik egy jellegzetes stílus kidolgozására. A *Felhők* verseit sem a „természet vadvirágaként” írja, hanem reflektáló szerzőként, aki résen van, mérleget, kiszámítja a hatást. A mondataival, a szavaival szabályosan „odaszúr”, és közben figyeli a hatást. A korábbi vagy későbbi verseitől eltérően feltűnően ritkán alkalmaz jelzőket: szabadverseket írva nem törekszik „lírai” hangra, nem akar „költeményeket” írni. Amit később tárgyias líráként tartanak számon, az Petőfinél 1845–1846 fordulóján nagyon is jelen van. A reflektáló, önmagától távolságot tartó modern látásmódot próbálgatja a prózában és a drámájában. Vérbeli lírikusként pedig a *Felhők* verseiben kamatoztatja, méghozzá európai színvonalon. Petőfi itt szinkronban van Leopardival, Heinével, a versíró Emily Brontë-val (aki éppen ekkor írja az 1847-ben megjelent *Üvöltő szeleket*). Vagy éppen Baudelaire-rel, akinek a verseire egyelőre még várni kell.

Ferenczi Zoltán több mint ezer oldalas Petőfi életrajzában (1896) Baudelaire neve éppúgy nem szerepel, mint Horváth János Petőfi-könyvében (1922) vagy Kerényi Petőfi-monográfiájában (2008). A francia költészetben amúgy otthonosan mozgó Illyés Gyula is csak egyszer említi a francia költőt (1936), de akkor sem, mint lehetséges rokont. Tudomásom szerint egyedül Bori Imre vetette fel Baudelaire és Petőfi rokoníthatóságának kérdését. Mert van rokonság. Ha a *prózaíró* Baudelaire olvasta volna a *Felhők* verseit, már a nyelvezet miatt éppúgy „vérrokonára” ismert volna Petőfiben, ahogyan később Kafka is „vérrokonának” nevezte Kleistet annak korát megelőző stílusa miatt.

*

- *Kit szeretsz te legjobban, mondd, titokzatos ember? Apádat, anyádat, bátyádat, vagy a húgodat?*
- *Se apám nincs, se anyám, se bátyám, se húgom.*
- *Barátaidat?*
- *A szónak, melyet használsz, mindmáig ismeretlen maradt előttem a jelentése.*
- *Hazádat?*
- *Nem tudom, melyik szélességi fokon fekszik.*
- *A szépséget?*
- *Szívesen szeretném, csak lenne istennő és halhatatlan.*
- *Az aranyat?*
- *Gyűlölöm, ahogyan te Istent gyűlölöd.*
- *Mit szeretsz hát, különös idegen?*
- *Szeretem a felhőket... a vonuló felhőket... ott, messze... a csodálatos felhőket.*

Másfél évtizeddel Petőfi *Felhők*-je után írta ezt a rövid szöveget Baudelaire. Nyomtatásban 1862. augusztus 26-án jelent meg a *La Presse* c. napilap címlapján, más rövid prózadarabok kíséretében. Ugyanezen az oldalon egyéb politikai hírek mellett az újság Garibaldi felhívását is közölte, amelyet egy hónappal korábban intézett Palermóból a magyarokhoz, „Árpád fiaihoz”, remélve, hogy segítségükkel destabilizálni tudja az osztrákok hatalmát. Kizárt, hogy Baudelaire ne olvasta volna e felhívást — 1848 emléke még elevenen élt benne. És az sem elképzelhetetlen, hogy olvasás közben ne jutott volna eszébe Petőfi, akinek neve nem volt ismertelen a franciák előtt. 1856-ban Párizsban megjelent a verseiből egy válogatás Paul Durivage fordításában, aki mögött az 1849-ben Párizsba emigrált író, Jámbor Pál rejtőzött. 1860-ban pedig egy 360 oldal terjedelmű életrajz (*Le poète de la révolution hongroise. Alexander Petoefi*) látott napvilágot. Szerzője a huszonkilenc éves Charles Louis Chassin volt, aki kapcsolatban állt Garibaldival, Kossuth Lajossal, Irányi Dániellel (az ő közreműködésével 1856-ban Magyarország történetét is megírta), és a Petőfi-könyvét Jules Kergomard-nak, Garibaldi önkéntesének ajánlotta. Chassin a kötetben több tucatnyi vers fordításával illusztrálta Petőfi pályafutását. Az életrajznak az a fejezete, amelyben a *Felhők*-ből is szerepel két vers, már a címével felkelthette Baudelaire figyelmét: *A neve-tő embergyűlölő*. Ugyancsak 1860-ban a tekintélyes *Revue des deux mondes*-ban Saint-René Taillandier írt terjedelmes ismertetést Petőfiről. Baudelaire akár ezt is olvashatta, hiszen öt évvel korábban, 1855 júniusában éppen ebben a folyóiratban jelent meg tizennyolc verse — első ízelítőként a későbbi kötetéből (*A romlás virágai*). Kizárt, hogy ne kísérté volna nyomon a folyóirat minden számát, amely vállalta a közvélemény előtt botrányosnak számító versei közlését.

Baudelaire rövid írásának nem *Felhők* a címe, hanem ugyanaz, mint majd nyolcvan évvel később Camus regényének: *Az idegen* — *L'Étranger*. A titokzatos ember, akit a szerző megszólít, és aki a felhők szerelmese: „homme énigmatique”. Amikor Baudelaire rövid prózadarabjai *A fájó Párizs* címmel kötetben megjelentek — már a szerző halála után, 1869-ben -, *Az idegen* lett a nyitó darab. *Le Spleen de Paris* — ez a kötet eredeti címe. *Spleen* lehetne Petőfi *Felhők*-jének is a címe. Még akkor is, ha kettejük spleenje, bár egykorúak — Baudelaire csak két évvel idősebb Petőfinél —, eltérő. Baudelaire spleenje egyfelől az elvesztett illúziók eredménye: mégoly lelkes volt is az 1848-as forradalomért, utólag alapvetően légvárépítésnek tartotta az egészet. Másfelől pedig abból a világvárosi életérzésből táplálkozik, amit Petőfinek nem volt módja megtapasztalni. Igaz, egy hónappal a *Felhők* megjelenése után ezt írja:

*A pesti utcák holt hideg kővén,
Hosszú, sötét árnyként vonult utánam
A csüggedés, az életunalom.
(Levél Várady Antalhoz)*

És *Az apostol* (1848 június–szeptember) ugyancsak baudelaire-i képpel indul:

Sötét a város, ráfeküdt az éj.

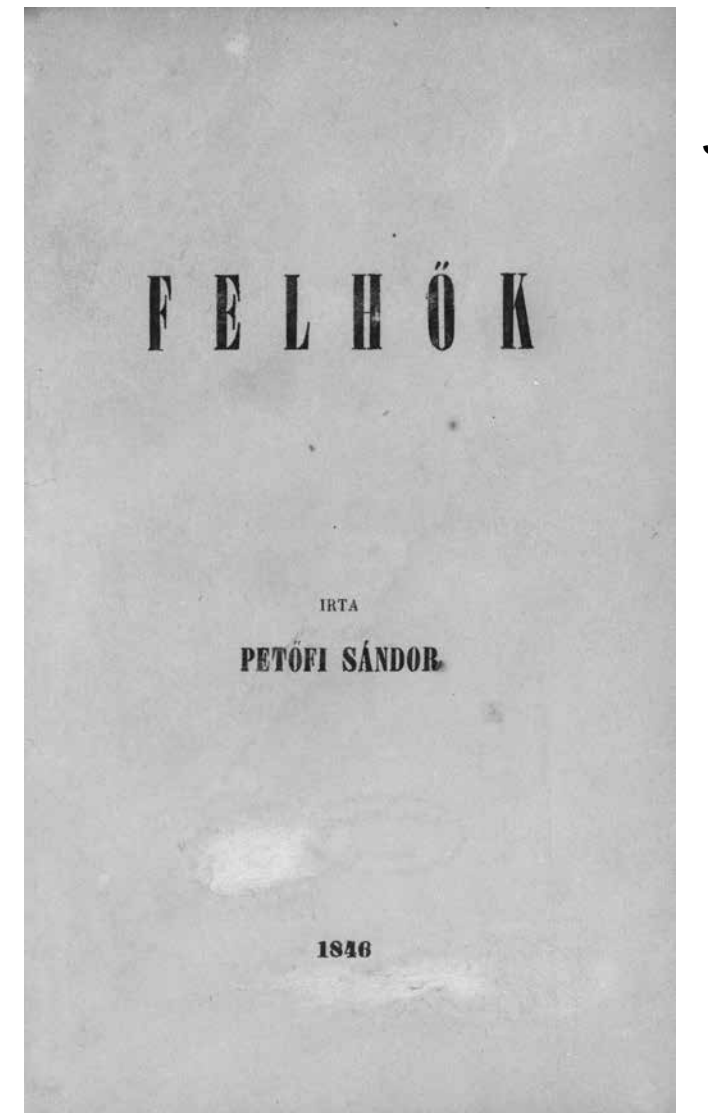
Ezzel együtt Pest nem Párizs. Pest és Buda lakossága 1845-ben 121 ezer, Párizsé egymillió. Az egyik Európa peremén van, a másik nemcsak Európának, hanem a 19. századnak is a fővárosa. Petőfi *Felhők*-je ráadásul egy olyan forradalom előtt született, amely minden nagyszerűsége mellett is összeurópai perspektívából nézve valahol távol, a határokon játszódtott le, a provincián, s csak kevesen érzékelték, mint Széchenyi, hogy a perifériából soha nem lesz centrum. Sor került volna március 15-re, ha március 13-án Bécsben nincsen felkelés? És sor került volna a bécsi felkelésre, ha március 3-án Kossuth Pozsonyban nem mondja el a híres beszédét, amelyben Magyarország elmaradottságának okát a birodalmi kormány „bureaucraticus mozdulatlanságában” látta, s a bécsi rendszer „csont kamarájának” felszámolását sürgette? És erre a beszédre sor került volna-e, ha február 22-én nem tör ki a forradalom Párizsban, amely egész Európát megrengette, és amelynek barikádjai Baudelaire is ott állt, puskával a kezében? Elbukott az is; de Baudelaire mégiscsak Párizsban talált rá a saját hangjára, amely, bukás ide vagy oda, Európa centrumának számított és ahonnan a forradalmak Európára kiterjedő dominó effektusa elindult.

Petőfi — mint Széchenyi is — lelke egyik részével érzi, hogy bármit tegyen is, mindig Európa peremén van, s ebből következően előre érzi a reménytelenséget. Pest nem Párizs. Szalkaszentmárton még kevésbé. Politikáról és közállapotokról egy szó nem esik a *Felhők*-ben; mégis, amikor 1846. április 23-án önálló kötetként megjelent, Széchenyi igazolva érezhette magát. Egy héttel később, április 30-án ezt írja *Naplójában*: „Szorongó érzéssel... el!... Reználtam vagyok...! Hamarost nem reménylek többé semmit...” Ekkor még nem biztos, hogy olvasta a *Felhőket*; de később, 1851. március 14-én ezt írta titkárnak, Tasner Antalnak: „Petőfy — aki a fiam..., a 'Felhőkben' pontosan megrajzolta a portrémat!” A depressziótól szenvedő magánembert és az illúziótlan politikust nem lehet szétválasztani. Petőfi a *Felhők* után fél évvel megírja *A magyar nemzet* című versét, benne ezekkel az agyonidézett sorokkal: „Ha a föld isten kalapja, / Hazánk a bokréta rajta!”. Ám a *Felhők*-ben ábrázolt élettapasztalat birtokában korántsem áltatja magát azzal, hogy „a sírt, hol nemzet sülyed el, / Népek veszik körül”. Ellenkezőleg, ha kipusztulna ez a nemzet, írja ugyanebben a versében, a világtörténet könyvében „Ott sem lennénk följegyezve!”. A *Felhők* nemcsak a barátok hiányának, a kritikusok miatti keserűségnek vagy a szerelemben való csalódásnak a dokumentuma, hanem az egzisztenciális magányé is, amihez az ország állapota szintén hozzátartozik. A kötet kísérlet, hogyan lehet berendezkedni az „örökké tartó jelenben” (V. darab), amely nem ismer múltat, jövőt, transzcendenciát, és amely ezért váteszekkel, megváltókkal, zászlóvivőkkel, hamis prófétákkal sem tud mit kezdeni. Ez nem a XIX. század költőinek és a *Nemzeti dal*-nak, hanem Baudelaire-nek vagy Nietzsche-nek a hangja, aki Petőfinek néhány versét

megzenésítette. Rettégést árasztó költeményei nem idegenek Kierkegaard filozófiájától sem, aki éppen 1844-ben írta *A szorongás fogalma* című művét.

Az, hogy a *Felhők*-nek nem lett folytatása, és a mai napig a magyar irodalom furcsa zárványaként olvassuk, a „zsákutcás magyar történelem” ékes bizonyítéka. Nehéz modern, európai, sőt avantgárd költészetet művelni egy olyan országban, ahol a polgárság mindig is tojáshej vékonyságú rétege volt a társadalomnak.

A Petőfi Irodalmi Múzeum Gyűjteményéből

„Van szemünk, húsunk, szánk”

Nádas Péter színháza

(Dömötör Andrással, Gergye Krisztiánnal
és Jákfalvi Magdolnával beszélget Bazsányi Sándor*)

Bazsányi Sándor: Nádas Péter színházi tevékenységéről beszélgetünk. Ami valamikor a hetvenes években kezdődött, amikor a Rónay György által vezetett *Vigiliában* színházkritikusként rendszeresen elmondta, hogy mi a baja a magyar színházzal, illetve milyen színházra vágyik. Azután megírta három nevezetes drámáját: a *Takarítást*, a *Találkozást* és a *Temetést*. És akkor következtek egy gyors recepció. Fodor Géza 1983-ban, *Szín — tér nélkül* című elemzésében: „Ezek a darabok a magyar drámai-rodalom legszínyszerűbb művei. Nem olvasásra valók, megvalósulásuk igazi közegeként színpad után kiáltanak. A *Takarítás* bemutatóját nem követte normális kritikai visszhang. A *Színház* és a *Mozgó Világ* kivételével egyetlen lapban sem olvashattunk róla. A mű fogadtatása rögtön, s így abnormálisan, szakszerűvé vált. Az első megközelítés nem annyira egészségesen harcolni, mint inkább patológiusan túlkompenzálni kényszerült és jócskán előre szaladt, szinte a végső helykijelölésig.” Ennek leglátványosabb példája Balassa Péter könyvméretű értelmezése. Tarján Tamás 1994-ben, az RS9-ben bemutatott *Temetés* kapcsán: „Még soha, sehol, semmilyen színpadon nem pattant ki igazán egyetlen Nádas-dráma titka sem, s ettől csak még szilárdabban van okunk hinni e művek titkaiban.” Ez az utópisztikus derű jellemezte Tarját, amit viszont nem igazoltak vissza a konkrét színházi fejlemények. Ungváry Rudolf a *Találkozás* a Pesti Színház 1985-ös *Találkozás*-előadásáról, *Egy sikertelenség tanulmányai* című gondolatmenetében: „Nádas Péter darabját egy mai magyar színházban úgy látszik, nem lehet eljátszani, hiányzanak hozzá a színészek. Hiányzik hozzá a múlttal való szembefordulás elszántsága. Nádas Péter darabját jól ma csak az amatőrök, a dilettánsok, és a hülyék képesek eljátszani. Legalábbis addig, amíg nem akad egy rendező, aki szabad.” Radnóti Zsuzsa kétezres évek elején írott visszatekintésében: „Nádas Péter színpadi szövegeihez sem akkor, sem később nem találtak kulcsot a magyar színházcsinálók.” Többek között Füst Milán esetére hivatkozik, akit jól elfeledtek, mígnem Székely Gábor Szolnokon és a budapesti Katona József Színházban életre csiholta például a *Boldogtalanokat*. Van-e a Nádas-szindaraboknak Székely Gáborra? Radnóti Zsuzsa gondolata már abban az időben fogalmazódott meg, amikor, Krisztián, te színházcsinálóként belépnél a Nádas-történetbe. A Bárka Színházban, 2009-ben, a *Temetéssel*.

Gergye Krisztián: Nem lettem Székely Gábor.

BS: Radnóti Zsuzsa ezt még annak előtte írta, hogy láthatta volna a te előadásaidat a Bárkában. Vagy akár később a *Szirénének* bemutatóját a Katona Kamrában, amit Dömötör András rendezett.

Jákfalvi Magdolna: 1980-tól elképesztő előadásokban van jelen közöttünk Nádas Péter. Lehet, hogy ezeket az előadásokat kevésszer játsszák, legtöbbször egyszer-kétszer, mint például Gaál Erzsébet 1989-es, korszakos *Temetés*-rendezését. De ez nem azt jelenti, hogy Nádas ne lenne köztünk, hanem azt, hogy egy olyan kicsi ország kicsi nyelvének kicsi színházi világában élünk, ahol ezek alapján a bemutatók alapján kell beszélgetni. Nádas abszolút jelen van, nézzük csak a *Találkozás* játéktörténetét, melyet nyolc kiváló előadás rak össze. Az első, 1985-ös Pesti Színház-beli Valló Péter-rendezésből, ahol a két szereplőn kívül három-négy közreműködőt sorolhatunk fel, eljutunk Török Marcell Katonás online bemutatójáiig, ahol a videóművésztől az installatorig, a koreográfustól a segédszínészig már tizenöt résztvevője van az előadásnak. Vagyis a dráma megtalálja a saját formanyelvét. Ma sokkal erősebben látszik Nádas színháza Európából. Te is tétlén rá utalást, hogy a *Szirénének* már Európában keletkezett. Formailag ez teljesen igaz, de hát a hetvenes évek végén megírt és a nyolcvanas években színpadra kerülő Nádas-szövegek gondolatilag is, történetfilozófiailag is egyidejűek a késői, már visszavonuló Grotowski színházi műhelygyakorlataival, Tadeusz Kantor halott színházával, s sokszor előkerül a párhuzam Gertrud Stein tájképszínházával Robert Wilson rendezésében. Szóval elég erős kapcsolódást, ihletettséget fedezhetünk fel, akár látta Nádas Péter ezeket a színházi előadásokat, akár nem. Olyan szövegeket tesz élénk, hogy vélelmezhetjük: hús, harminc, ötven vagy nyolcvan év múlva jön majd az a Pártos Géza, aki megtalálja. Rengeteg kortárs dráma esetében meg abban lehetünk biztosak, hogy nincs mit megtalálni bennük.

* Elhangzott a *DIA-beszélgetések* sorozatában, a PIM és a Három Holló által szervezett *Nádas Péter 80* című ünnepnapok keretein belül, 2022. október 20-án, a Három Holló Kávéházban. (Ugyanitt került előadásra 2022. október 21-én és 22-én Dömötör András rendezésében a *Saját halál* című felolvasószínházi előadás és Gergye Krisztián rendezésében az „és persze a körtefa” című videó-installáció-koreográfia és előadás.) Az eseményen Dömötör András nem tudott személyesen részt venni, így hozzászólásait utólag fűzte hozzá a beszélgetéshez.

Gergye Krisztián, Jákfalvi Magdolna, Bazsányi Sándor (Fotó: Birtalan Zsolt)

GK: Idézted, hogy színházért kiáltanak a Nádas-művek. Én inkább azt mondom, hogy színházigazgatóért kiáltanak. Mert valahogy mintha esetleges lenne az, hogy na jó, megengedjük, hogy létrejöjjön egy Nádas-előadás egy-egy színházban, de valahogy nem tudnak vagy nem akarnak ezek az intézmények vagy intézményvezetők mögé állni ezeknek a műveknek. Vagy mert túl nehéznek gondolják, vagy mert magát Nádas gondolkodását nehéznek. Az igazgató vagy a színház alakító emberek keresgélnek a nézők igényeit. Azt gondolom, hogy a Nádas-művek esetében teljesen nevelés a feltételezés, hogy a nézőknek úgymond kell, hogy tessék az előadás. Az én Nádas-rendezéseimnek is valahogyan ez volt a rákfeneje. Hogy valahogyan nem volt mersz. Megcsinálni még volt mersz, de repertoáron tartani már nem. A repertoáron tarthatóság mindig is egy ilyen kérdőjel volt a Nádas-műveknél, és úgy érzem, hogy ettől a gondolattól valahogyan túl is kanonizálódott az összes Nádas-mű. Rátelepedett egy ilyen borzasztó súly, hogy hű, ne merd megcsinálni, hozzá ne merj nyúlni, nehogy éljen. Mindenki félt hozzányúlni ezekhez a művekhez és valahogy nem volt, vagy nem lett kitartás abban, hogy kialakuljon egy folyamat. A repertoáron belül, akármilyen népszerűsítő is az a repertoár, lehetne annak helye, amit egy Nádas-mű tud. Nagyon jól meg tudná őrizni a színészeknek a lelkét, a művészetnek a központi magját. Hiszem, hogy ezek az előadások ilyen mágnéses erővel bírótörténetek. 2009-ben táncosként voltam olyan pofátlan, hogy akkor nekiállok. Ráadásul nem is egynek, hanem kettőnek. Próbáltam ürügyeket keresni, és

azért volt trilógiatanulmány, hogy én akkor csak tanulmányozom. De mint táncost és színházi alkotót iszonyúan megszólítottak ezek a művek, mind az agyamat, mind a testemet. Azt gondoltam — voltam annyira önző —, hogy ezt nem fogom kihagyni, hogy ebben most elmerülök. Az nagyon vicces vagy szomorú, hogy éppen megnyertünk vele egy díjat, a legjobb alternatív színházi előadás díját, és azután már soha többé nem játszottuk. Valamiért ilyen terhelt, mondhatni átkozott művek ezek. Mintha átoktól sújtottak lennének. 2009-ben azért eléggé erőteljesen rettegtem, hogy mégis hogyan képzelem, de aztán munka közben az ember nagyon felszabadul, nagyon elmélyül, nagyon boldog, nagyon szabad. Utána meg az történik, ami történik.

JM: Visszatérek arra kérdésre, hogy mi van a színházi kritikával, mert a legpéldamutatóbb kritikus maga Nádas Péter, ahogy, Sándor, kezdted mondani. Minden kurzusomon felszabadult könnyedséggel tanítom a régi kritikáit, mert a hetvenes évek végétől a Nádas-kritika egészen különös módon a színészek leírásával foglalkozott. Schol nem olvasható olyan Huszti Péter-játékleírás, ahogyan Nádas rögzíti ezt a Jago-alakítást, Ádám Ottó 1974-es Madách Színház-beli rendezése kapcsán. A kritikái a színészről szólnak, és ezt a magyar kritikátörténetben Nádas Péter tudta, és nem is folytatja senki a sort.

GK: Milyen szomorú.

JM: Kell hozzá írni tudni, és ez keveseknek van meg, és kell látni tudni. Nádas Pétert az egyik legkiválóbb magyar színkritikusnak is gondolom. Ami miatt Nádasnak elég stabil helye van a kortárs magyar színházi diskurzusban, az nem kizárólag a dramaturgikus szövegek bemutatásának, nem is a kiemelkedő előadások számának, hanem a próbanaplójának köszönhető. Tudjuk, hogy Nádas az 1980-as győri előadás előtt naplót vezetett, ami a JAK-füzetekben megjelent. Ennek a próbanaplónak az első pár oldala egy olyan színházfilozófiai alapmű, amelyet minden más, általam ismert nyelvi kultúrákban érettségi tételként kérnének számon. Nádas Péter ebben a naplósorozatában azzal indítja a gondolatait, hogy mi a színház, mire való, ki van benne. A színház a testé és az érzékeké, őt ezek érdeklik, ezeket próbálja mondatokká formázni, tehát nem sztorikat, nem történeteket akar megírni. Ezekből az érzetekből kipréselődhet majd valamilyen sztori, de őt az érzékek és érzéletek érdeklik. Az a színész, aki ebbe belemegy, nem a sztorikkal kommunikál, hanem saját testével van elsődlegesen jelen az előadásban. Az a színész — miképpen megtudjuk a próbanaplóból is — nagyon sokat szenved.

GK: Ez abszolút így van. Kevés színészt talál meg a Nádas-ajánlat, viszont akit megtalál, mert hagyja, hogy megtalálja, az meg valahogy egy életre szóló pecsétet kap, ide a lelkébe. A mai napig azt érzem a Nádas-rendezéseimben részt vevő színészekkel együtt, hogy van egy olyan érintettségünk, van egy olyan közös dolgunk, ami úgymond a színházcsinálás, az alkotás, a színészet és a színpadi jelenlét legmélyére tudott befűrödni. Ezt visszük. Ez a fajta érintettség egy kicsit ilyen, lehet, hogy beképzelt hangzik, de ilyen kivételezett állapot, vagy inkább nevezük kiemelt állapotnak. Amikor csinálhattuk ezeket az előadásokat, akkor úgy is éreztük, hogy valami kiemelt helyzetben vagyunk. Nem a helyzet a lényeg, hanem a kiemelődöttség, valahogy van egy ilyen fennkölt állapota a dolognak. Ez a fennköltétség viszont néha mintha meg is terhelné egy kicsit ezeket az előadásokat. Hogy hú, de jó, hogy ezt most csinálhatjuk, és akkor ezt most visszük. Fantasztikusan el vagyunk ájulva a dologtól. És ez például nagyon tudja gyilkolni Nádas elképesztő humorát. Ezekben az előadásokban azt éreztem, hogy nem jutottunk el arra a pontra, ahol maximálisan fel tudnánk szabadulni a nádas-humorban. Volt egy ilyen túlerheltsége a dolognak. 2009-ben rendkívül komolyan vettem magam, és rendkívül frusztrált és feszélyezett voltam, hogy én ezt hogyan is merem csinálni. Lehet, hogy ma már tudnék felszabadult lenni, vagy nem annyira megfelelni akarni valaminek, annak a kanonizáltságnak, amely körbeveszi Nádas, vagy ezeket a műveket. Ezt a humort, ami szerintem a legfontosabb, azt valahogy színpadra kellene helyezni. Remélem, lesz majd rá alkalmam vagy lehetőségem.

BS: Ha most felidézem a Bárka-beli előadásokat, és a humorról egy kicsit tágabb összefüggésben beszélünk, akkor azt mondanám, hogy az is egy érzéki minimum. Abban az értelemben, hogy az érzékiségnek van egy minimuma, amit illik, sőt kötelező

egy előadásnak produkálnia. Ez lehet a testi érzékiség, a humor, a zeneiség vagy a ritmika. A humorigényemet, a humorral kapcsolatos érzékiségigényemet megkaptam az előadás játékos ritmikájától. Meg egyébként is, tágabban, a drámai munkákon túlra tekintve, szerintem nagyon jó klímája van Nádas-szempontból az utóbbi éveknek. Végre elhalkultak azok a bénító közterek és egyszerűsítések, miszerint Nádasnak azért nincs humora meg játékosága, mert tragikusan látja a világot. Hiszen ha nem lenne humora meg játékos természete, akkor belepustulna a tragikus látásba. De visszatérve a színházhoz: a legendás győri *Takarítás*-előadás egyik szereplője, amikor elolvasta a művet, azt mondta, hogy akkor itt most vége van a színháznak, és hova tovább. Erre meg azt válaszolta Nádas, hogy nem, éppenhogy itt kezdődik el az a színház, amire ő gondol. Egy kérdésem volna, Krisztián: miért nem három, ha már kettő?

GK: Ezt mindig megkapom. Egyrészt nem fért bele az időbe egy harmadik is. Másrészt nem volt harmadik helyszín, mert ott az volt kitalálva, hogy a Bárka Színház és a MU Színház, és nem tudtam harmadik koprodukciós partnert találni. A viccet félretéve, azt éreztem, hogy az nekem nehéz volna. A kettőhöz tudtam valahogyan testileg, fizikálisan kapcsolódni, de a *Takarítás* egy kicsit kifogott rajtam. A valóságmímélés. Pont most elkezdtem olvasni a *Takarítást*. De hogy miért is nem csináltam meg tulajdonképpen, annak nem jutottam a végére. Az elején azt írja Nádas, hogy kizárólag biedermeier bútorok lehetnek. Én most ezen röhögök. Tehát lehet, hogy akkor azon gondolkodtam, hogy honnan szerzünk biedermeier bútorokat. Valami ilyesmi mocoroghatott bennem, és lehet, hogy ez is lesokkolt. Látom benne a humort, hogy csinál egy ilyen kitélt, és odateszi az asztalra. Ebben rendkívül sok humor is van szerintem. Bár lehet, hogy akkor komolyan gondolta. Tökmindegy, hogy mit gondolt. Azt gondolom, hogy most már sokkal felszabadultabbak lehetünk, lehetnénk.

BS: Viszont a *Temetést* megcsináltad. Nekem feledhetetlen volt az, ami ott történt. A *Találkozásban* szép volt, hogy egy korábbi nyíregyházi *Temetés*-előadás színészét, Varjú Olgát más összefüggésben tudtad megjeleníteni. Akkor azt érezhette az ember, hogy itt valamiféle folytonosság van a Nádas-színjátszás néhány évtizednyi történetében, és a folytonosságnak majd az is része lesz, hogy akkor megrendezed végre a harmadikat is, a *Takarítást*.

GK: A *Sziréné*neket előbb szeretném.

BS: Igen, ezt mesélted már. Erről majd beszéljünk is egy kicsit később. Jól tudom, Magdolna, hogy neked valami miatt nagyon fontos a *Temetés*?

JM: Fontos a szöveg esztétikai szépsége miatt, fontos a játéktörténeti helyzete miatt, de leginkább Gaál Erzsébet miatt tartom lényegesnek, hogy beszéljünk a *Temetés*ről. A *Temetés* bemutatója

1989-ben volt Nyíregyházán, Gaál ott rendezte a drámát, de az alternatív színházi történetekből követhetjük, hogy Gaál már tíz évvel korábban játszott a Nádas-szöveget a Székény Színházban, Székely B. Miklóssal. Akkor ők ketten a Stúdió K színészeiként, Fodor Tamás korai színházának a keretében vitték a vállukon az előadást, évekig. Lehet, hogy ebből következik, Gaál Erzsébet mindenestre ezt mondja, hogy nem volt olyan végigjátszása vagy -mondása a darabnak, amelyet Székely B.-vel ismétlésként éltek volna át. Tehát megjelent a magyar játéktörténetben egy olyan Nádas Péter, a maga elbeszélői státuszával, bizony már a nyolcvanas években, aki aktív szöveget tudott hozni a színházcsinálóknak. A *Temetés* sokféle réteget enged feltárni, kinek milyen szinten. Minden évben meglep, hány hallgató rendelkezik olyan színházi, színészi tapasztalattal, amely Nádas *Temetésére* épül rá. Amatőr, független társulatok és csoportok, sőt, drámaisoklák is használják Nádas szövegét bizonyos élethelyzetek kipróbálására és begyakorlására. Szép lassan értettem meg és fogadtam el a színészpédagógusok gyakorlatát, hogy egy végletesen nehéz ontológiai helyzet ábrázolásakor a burleszket megmutatni sokrétű és összetett feladat. Nádas minden szövege, de a *Temetés* különösen ilyen, felkínálja a színjátszóknak azt a lehetőséget, hogy kipróbálják a humort, a zenéhez való illeszkedést, a színpadi jelenlétben a másokra figyelést. tehát nem csak magukból, az átéltnek vélt érzelmek emléke után keresgélve játszhatnak. Nádas Péter színháza sokkal mélyebben van jelen a magyar színházi kultúrában, mint látnánk. Nagyvárosok, kisvárosok amatőr színházi mozgalmából jönnek minden évben a fiatalok, és a *Temetéssel* állnak a felvételi vizsgabizottság elé. Remélem, hogy ez sokáig így marad, akár van egyetemi színészképzés, akár nincs.

Dömötör András: Ez egy jó pont, hogy csatlakozzam az elhangzottakhoz. Amúgy én a gimnáziumi éveim alatt éppen színháznézőként találkoztam először Nádas Péter nevével, amikor a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház bemutatta a *Temetést*. Nagyon erősen emlékszem rá. De most inkább egy színésztechnikai megközelítést szeretnék behozni. Erről kellene beszélni. Hogyan lehet játszani Nádas — és egyáltalán nem a rendezői koncepciók felől vizsgálva a kérdést. (Itt azért sietve hozzáteszem, hogy ő is olyan szerző, akinek a művei azt követelik, hogy teljes univerzumot teremtsünk; egyfajta átfogó életismeretet követelnek.) A probléma ott kezdődik, hogy Nádas nem hisz a hagyományos Én-ben, ahogy azt a felvilágosodást követően az európai kultúra — mostanra egyébként a felvilágosodást is elárulva — elhitei velünk: világosan az individualizmus csódjéről beszél. Ezzel párhuzamosan, leegyszerűsítve persze, a modernnek tartott magyarországi színjátszás (és sajnos a színészképzés is) éppen erre az individualizmusra épül vagy épült. Mintha még mindig úgy akarnánk ábrázolni egy személyt, olyan zártan és olyan következetességgel, ahogyan például a reneszánsz portréfestők teszik — miközben éppen a kortárs képzőművészetben nagyon eklatáns, hogy esik szét, hogy fordul ki magából, hogy mosódik el az arc, hogy tárulnak fel a rejtett rétegei, hogy változnak meg

a naturalista arányokkal szemben a részletei. Nádas ilyen portrékat készít, a hasonlatnál maradva. Nála egy szerep nem egy körülhatárolt karakter, amely következetes, esetleg minimálisan, de mindenképpen megszelídítve ellentmondásos. Nem, nála egy karakter, ahogyan a *Világoló részletek*ben írja, hogy mi is az Én — ezt nagyon szeretem —: „tákolmány”. Rengeteg történet ér össze benne, adott esetben nem is a saját történetében van valaki, hanem a partner vagy egy ismeretlen őse vagy egy fiziológiai vagy éppen történelmi kényszer történetében. A színésznek tehát az a dolga, hogy szembesüljön a saját személyiségének törekenységével, és ezt a törekenységet használja, amikor ilyen töredékekből építi fel az ábrázolt karaktert, ahol talán már a karakter szó nem is jó fogalom. És ehhez jön a nyelv és a forma, ami egy még absztraktabb és bátrabb színpadi jelenlétet is követel: mintha ezek a szerepek a feltárulkozás, a rétegek bemozdulásának pillanatában lennének ábrázolva, ebben van a drámaiságuk, és valahogyan ezt a szerkezetet kell megmutatni a színésznek.

BS: Visszatérve egy példával Magdolna tanári emlékeihez: pár évvel ezelőtt, egy SZFE-s *Thelma és Louise* előadáson például az *Egy családregény vége* című Nádas-regényből emeltek be egy részletet. Élmény volt, hogy színházcsinálók így tágan értik — erre te is céloztál — a Nádas-életművet. És most egy kicsit hadd kanyarítsam ebbe az irányba a beszélgetést: András, Krisztián, ti mindketten úgy döntöttetek, hogy most nem drámai művet választotok. András, te a *Saját halál* című epikai művet, Krisztián, te meg a *Saját halál*ban szereplő vadkörtefa-fényképek világát. Meg egyáltalán, a színház, a színháziaság ott van az egész életműben. A színházi szempont Nádasnál sokkal átfogóbb, műnemi határokat átlépve ott működik az egész életműben. Nekem ezért is evidens és logikus, hogy nem drámai alkotást választottatok.

GK: Igen, a jelenlét mint olyan. Aki színpadon volt, színpadra lépett vagy színpadra vágyik, vagyis színházi alkotó, az feltétlenül tudja, hogy a figyelem és a jelenlét volna az a két legfontosabb fókusz — legalábbis nekem mint színházi embernek —, amelyek egy színházi előadásban benne vannak. Sokat töprengtem azon, mi az a kiemelt, kielezett helyzet, hogy a nézők nézik azt a jelenlétet, amit én produkálok a színpadon. Talán a nézők végett van ez az éles helyzet. Hogy úgy tudok figyelni a másokra és saját magamra, a saját jelenlétemre és a másik jelenlétére, a rezdülésére, ahogyan Nádas beszél az együttlélegzésről. Azt mondja, ez a színházi cél. Hogy van ez a nagyon kiemelt tapasztalás a jelenlétről, erről én sokat töprengök. Hogy ezt a fajta éles jelenlétet és éles figyelmet hogyan tudjuk vagy hogyan nem tudjuk kivitelezni a hétköznapi életben. Valóban lehetséges, hogy egy szeretkezésben megvalósul, vagyis egy elzárt helyzetben. De mintha nem lenne átjárás onnan ide. És közben meg azt gondolom, hogy az embernek az lenne a jó, ha folyton ebben a kiemelt jelenlétben tudna létezni, nemcsak a színpadon, hanem a hétköznapi életben is. Ha valóban valós figyelmet tudnánk elérni. Valóan

tudnánk figyelni egymás rezdüléseire, tudnánk együttlélegezni. És akkor azt hiszem, hogy sokkal jobban értenék egyrészt a színházhoz, egyrészt egymáshoz, meg saját magunkhoz is. Ez egy olyan ellentmondás, ami marhára nem ellentmondás.

DA: A *Saját halált* abszolút színpadi szövegnek érzem, konkrétan egy drámai monológnak. 2010-ben ezt ajánlottam a Katonának, már akkor azt gondoltam, hogy három hang kell hozzá. És ehelyett került elő, nagy örömmre, a *Sziráénének*, aminek akkor a létezéséről sem tudtam. Az, hogy ebben hármas csoportok vannak, kísérteties egybeesés volt.

JM: Köszönöm ezt az együttlélegzést. Nádas szerintem azon ritka drámaírók közé számít, akik a nézővel is foglalkoznak. Összélélegzésnek nevezi azt a folyamatot, amikor nem a sztoriban keletkező feszültségre, hanem a két vagy több színész közötti érzelmi állapotra kezd el figyelni a néző. És minden néző egyszerre, ugyanarra. Magasztos kifejezés.

GK: Bármilyen előadást is csinálók, mindig elmondom a benne szereplőknek, hogy ez *most* történik. Nem megtörtént, és nem a múltbeli eseményt próbáljuk meg rekonstruálni, nem az akkori érzeteket vagy az akkori röhögéseket és felhorkanásokat kell elvárni a nézőtől. Mert akkor megsértődünk, hogy miért nem nevetnek, miért nincsenek benne az adott történetben. Azt szoktam mondani, hogy ha éppen eselek, akkor elestem, akkor valami kihúzza alólam a szőnyeget, de akkor nekem azzal a tapasztalattal kell szembesülnöm, hogy most ez a pillanat van, most ez van. Ilyen szempontból minden egyes előadásnak talán az a tétje, hogy egyszeri és megismételhetetlen legyen. Nádasnál viszont az nagyon érdekes, hogy annyira pontosan van megírva, hogy engem például mérhetetlenül idegesít minden egyes szótevéstés. Ha csak egy „csak” nincs ott, akkor valahogyan elkezd kongani az előadott darab, mintha nem lenne a helyén, vagy nem tudom, és akkor ezek csak a kis kibillenések. Nem tudom, hogyan csinálja, de nála minden egyes betű, minden egyes szünet, minden egyes szünetre, csöndre való felszólítás, tehát minden tüpontosan a helyén van. Igen. De ettől függetlenül ma már el lehet azért rugaszkodni bizonyos dolgoktól. Azt gondolom, hogy most már lehet idézni Nádas, kiemelni tőle különböző szövegeket, és beemelni vendégszövegeként egy-egy előadásba. Korábban én is mérhetetlenül meg voltam sértődve, még saját magamra is, hogy hogyan képzelem, hogy csak úgy beemelek valahova egy-egy Nádas-szöveget. Csináltam egy táncelőadást, ahol csak Nádas Péter-címeiket írogattam fel a falra, és hosszan gondolkodtam, hogy most ezt szabad vagy nem szabad. De szabad, miért ne szabadna. Azt gondolom, hogy ezek a mondatok annyira erősek, és annyira sokat tudnak, hogy abszolút megvédi saját magát még akár egy hülye kontextusban is.

BS: Hadd olvassak fel egy vadonatúj Nádas-szöveget Károlyi Csaba *Egy teljes év* című beszélgetéskönyvéből: „Drámáim nagy

szeretkezesek. Ha jól adták volna őket elő, akkor nagy kéjekben részestültünk volna, így csak részlegesen részestültünk kéjekben.” Aztán kicsit később ezt mondja Nádas: „Ezeket a provokatív darabokat tehát bizonyos időben, bizonyos helyszínen, bizonyos körülmények között írtam, s ha ezek nem hangoztak el, nem történtek meg, akkor nem lesz reprizük. Ha elhangoztak volna, akkor egy előadási tradíciót teremtenek, így viszont nem teremtettek tradíciót, mert egyszer sem adták őket elő tisztességesen.” Még jó, hogy nem csak egyetlen igazság van, amit az alkotó mond, hanem nagyon sok, például amit ti is mondtatok. És akkor térjünk át a *Ruhr 2010 Fesztivál* felkérésére írt *Sziráénénekre*. Először nagyszínpadon adták elő Németországban. Magyarországon viszont már nem kapott nagyszínpadot. Ezzel együtt nagyszerűen sikerült András rendezése a Katona Kamrában. De hogyan lehet kisszínpadon megjeleníteni ezt a nagyszabású víziót? A beszélgetéskönyvben mondja Nádas: „A *Sziráénéneket* nem lehet a spájzban játszani. A spájzban is van világvége, de az másként néz ki.” De ha már spájzban muszáj megjeleníteni a világvégét, akkor mik lehetnek azok a műfogások — ez is Nádas egyik gyakran alkalmazott szava —, amelyekkel valamilyen világvége pótlékot vagy vigaszt kínálhatunk a nézőknek. Beszéljünk tehát erről a darabról, hiszen több szempontból is nagyon más, mint a hetvenes évek végén írott három.

JM: Nem tudom, hogy lehet-e mondani az ünneplés közepette, hogy nem értek egyet Nádas Péter interjúmondataival.

BS: Ez a legméltóbb Nádas-ünneplés, hogy nem értesz vele egyet ebben.

JM: Nagy szeretettel nem értek vele egyet. Legfőképpen azután, hogy 2011-ben már szavakba öntöttem a *Sziráénének* iránti rajongó csodálatomat a *Jelenkorban*. Amikor András megcsinálta az előadást, akkor úgy éreztem, hogy rendben van, a spájzban is lehet Nádas rendezni. A nagyszínpad fontos lenne, de amikor lefele megyünk a Kamrába, óhatatlanul elének tolakodik a gondolat: Nádas Péter minden drámája a halálról szól és a halálból indul. Ez a dráma Hadész birodalmában játszódik, és ha jól emlékszem, a nyitószöveg is Perszeponéé. Ez a leereszkedés a Kamra lépcsőin a játéktérbe eleve megteremtette azt a fizikai, testi élményt, amely mindig is hozzájárult Nádas Péter előadásihoz. Ebben a kicsi Kamrában, éppen a zsúfoltsága miatt, rendkívül zsigeri volt az élmény. S igen, most 2022-ben vagyunk, és nagyon nem tudom elválasztani az egykori emlékeimet a mostani tapasztalatomtól, és 2011-ben feltehetően nem a menekültek sorsának vizuális megjelenítését éreztem az előadásban. Bár hadd tegyem hozzá, hogy akkor is biztos voltam benne, hogy Nádas Péter és Dömötör András — benne lévén az európai színházi kulturális kontextusban — vitték Ariane Mnouchkine *Az utolsó karavánszeráj* című előadását, amelyik 2006-ban arról beszél nyolc órán keresztül, hogy Európa menekülteket fogad be, és ezek a menekültek olyan történeteket hoznak elének, amelyeket

muszáj a színháznak elmesélnie. 2011-ben biztos voltam benne, hogy Nádas Péter is úgy érzi, beszélnie kell azokról, akik különböző menekülések során elérnek Hadész birodalmáig. Amikor Dömötör András ezt az előadást a Kamrába levitte (három sárga gumicsónakkal, kapucnis kísérővel, fantasztikus Szirtes Ágival Perszeponéként), és nem is tudom, hány órán keresztül ontja ránk a saját európai kultúránkat, akkor azt gondoltam, hogy Nádasnak itt, a Kamrának nevezett spájzban is megvan a helye. Aztán persze tizenegy éve nem látok több *Sziráénéneket*, amit fájdalmasnak talállok.

DA: Örülök a meglátásnak, mert ténylegesen játszottunk azzal, hogy hol vagyunk valósan. A Kamra lenti bejáratát nyitva hagytuk, és egy hatalmas Hadész-torzó állt ott (deréktól felfelé már nem látszott): tulajdonképpen elállta az utat, a fogságában voltunk. Nádas maga is nagyon ellenezte a Kamrát, és egyet is értek vele, akkor is ezt gondoltam, ezzel együtt ez el volt döntve, ez volt adott. Nekem ez volt ott az első rendezésem, és evidens volt, hogy hol dolgozzam — miközben az is világos volt, hogy talán éppen nekem való ez az anyag; Máté Gábor tudta, hogy Nádas-rajongó vagyok és ismerem az életművet. És akkor jött, hogy meg kellett győzni Pétert, hogy ez működhet — azt hiszem, soha nem volt ilyen méretű produkció egyébként a Kamrában: tizennyolcan voltak a színpadon, és egy zongorista, nem volt elég öltöző az épületben ennyi embernek. Péter kötélnek állt, szerencsére. Én leginkább az előadás utóéletéről szeretnék beszélni. Fájdalmas volt. Fájdalmas volt, hogy a kritikák nagyrészt nem tudtak vele mit kezdeni (sok volt, amelyben tárgyi tévedések is voltak), és nem lett az előadásnak valódi élete. És abban a pillanatban, hogy a nézettség nem volt százszázalékos, kábé harminc előadás után, nem harcolt érte senki — nem lett ügy, nem lett kultusza. Szeretném kihangsúlyozni, hogy nem a saját munkám miatt mondom ezeket, hanem azért, mert Nádas Péter hosszú idő után írt egy darabot, és ezt egy budapesti művész-színház és színházi közeg ennyire tudta megbecsülni. Meg még egy dolgot hozzátennék: sokan kikérték maguknak, hogy Nádas Péter ironikusan, viccesen szólal meg. Holott ez világos volt, én csak elolvastam a műfaji megjelölést: „szatírájáték”. Hogy lehetne ennek a világnak a végét komolyan venni? A szemébe ragadva, a történelmi tapasztalatokból nem tanulva de továbbra is vakon bízva magunkban: ez maga a vicc.

BS: Ezekben az években, Krisztián, te a Nemzeti Színházban voltál, ahol, ha jól tudom, van egy nagyobbacska színpad.

GK: Nem tudtam, hogy ez ekkora felelősség.

BS: Kacérkodtál-e a *Sziráénének* megrendezésének gondolatával?

GK: Felmerült egy pillanatra, de aztán nem történt meg.

BS: Nem hangzott ki belőled elég hangosan ez az óhaj?

GK: De, az kihangzott, és nem is talált süket fülekre, csak túl közel volt a *Találkozás*, a *Temetés*, amit csináltam a Bárkában is. Meg hát az Andris is megelőzött.

BS: Ebben az értelemben nem. Mert ez két különböző feladat: spájz és nagyszínpad. Azt mondtad néhány évvel ezelőtt, hogy csak nagyszínpadon tudnál foglalkozni vele.

GK: Olyan monumentális, annyira monumentális gyönyörűség. Elképesztő, hogy az akkori fejemmel azt gondoltam, hogy ezt csak örületesen nagy, nagyon nagy büdzséből lehet megcsinálni (bár akkoriban azért a Nemzeti Színháznál már nagyon kis büdzséből készültek produkciók). De aztán az, hogy ez a Kamrában elkészült, az csodálatos. Igen, én most azt gondolom, hogy ez majdnem olyan, mint az *Ünnepi színjáték*, ami ugye a drámakötetben van benne. Hogy ez Nádasról azért nem újdonság, ez a monumentalitás. Ott is olyan lehetetlen színházi helyzeteket, olyan utópiát ír meg, hogy az, úgy gondolom, tényleg a színháznak a maximuma. És ha ez, akármilyen miniben is, meg tudna szólalni, az összes lehetetlenségével együtt... És most már azért vannak annyira szabad formák a színházban, hogy ezeket a műveket, mondhatni, kutya kötelességünk valamilyen módon a színpadra lehetetleníteni, úgymond.

JM: Nagyon jó, hogy mondtad az *Ünnepi színjátékot*. Elevenítsük most fel, egy percben csak, jó? Veszprémben Vándorfi László és Lőrincz Kata megcsinálta az *Ünnepi színjátékot*, és a Veszprémi Színház gyönyörűséges egész tere volt a játéktér. Rituálisan hosszú, négy órás előadás volt, frenetikus élményeim vannak, csirkecombevés is volt és borívás papírpohárból. Minden rituális mozzanatot végigvitt az előadás. Lehet, hogy csak egyszer? Nem lehetett repertoárra tenni. Viszont egészen biztos vagyok abban, hogy Nádas olyan szövegeket tud színpadra írni, amelyek inspirálják a nagyterekben dolgozókat. A nyolcvanadik születésnapot a Nemzeti Színházban kellene ünnepelnünk a *Sziráénénekkel*, ezt a legkomolyabban mondom. Nádas Pétert, a világ egyik legismertebb, Nobel-esélyes íróját a magyar Nemzeti Színháznak új dráma írására kellene felkérni.

GK: Abszolút egyetérték.

JM: Nádas Péter nemzeti drámaírónk.

BS: Vannak ilyen poétikus fordulatok, hogy „másik Magyarország”, meg hogy „haza a magasban”. Ott ez a nagyszínpadi előadás megtörtént. Itt is így kellett volna, így dukált volna.

JM: A nagyszínpadi álmódosítás miatt elfelejtettünk beszélni Vidovszky Lászlóról, aki a legtöbb bemutató zeneszerzője volt. A Vidovszky-féle zene kihívóan ellenpontos és néhol lágyan harmonizál, Nádas egész színpadi jelenlétének vonzó hangzatot ad. Majdnem az összes Nádas-bemutatót láttam élőben, kivéve pont

Krisztiánét, és mindegyikre rátapadt Vidovszky zenéje. Néha az volt az érzésem, hogy Nádás és Vidovszky két jó barát, akik jól működnek együtt, és nagyon-nagyon vártam, hogy végre valaki Vidovszky zsenialitása nélkül hozzon létre előadást.

GK: Én Vidovszky nélkül csináltam.

JM: Így van.

GK: Valamiért nem mertem. Egyszerűen rettegtem, hogy nekem ott még egy entitást követnem kell, és elnézését kérek szegény Vidovszkytól, de ezt a terhet már nem bírtam úgymond elvinni a hátamon. Úgyhogy Philipp György zenei szerkesztővel dolgoztam együtt, és Górecki-művekből vett idézetekkel dolgoztunk, és így teremtettünk egy másfajta hangzást. Nem merem a Vidovszky-féléhez hozzámérni, vagy nem is akarom. Akkor és ott úgy éreztem, hogy így vagyunk kerek egész.

BS: Ezek azért nem feltétlenül előírások, inkább értelmezendő kijelentések. Azt gondolom, egy autonóm színházcsináló nem parancsként értelmez egy ilyen — szó szerint — instrukciónak nevezett megjegyzést.

GK: Hát, azért ott, 2009-ben terhelve volt az ember. De most már nem érzem annyira. Elnézést kérek Vidovszkytól.

JM: A Vidovszky–Nádás-páros felől nézve zenepedagógiailag inspiráló, ahogy a *Szirénének*nél hallható Sárny-féle módszertan beúszik a Katonába, hiszen ez a Katona egyik zenei anyanyelve.

DA: Három zeneszerzőnk volt. Ami különös és véletlen tükröződése a darabban lévő hármaskörös kórusoknak. Sárny László ott volt a Katonában, mivel tanított is, jól ismertem a világát. És szükségem volt egy másik hangra is, ezért kértem fel Zombola Pétert. Aki viszont egyedül nem akarta elvállalni, ezért harmadiknak jött Kákonyi Árpád. A zenében is az eklektikát kerestem.

BS: Hát, az előadások minden sokféleségével és eklektikusságával együtt, hogy is mondjam, azért van egy Nádás-állandó mindvégig. Ennek megvan a maga színházi vagy teatrális eleme, műfajtól vagy művészeti közegtől függetlenül. Egyébként a hetvenes években írt rövidebb szövegeivel és drámáival kapcsolatban volt egy ilyen makacs népi hiedelem, hogy ezek alárendelődnek a pálya nagyepikai folyamatainak. Hogy csak afféle előmunkálatok volnának az igazán komoly nagyregényhez, az *Emlékiratok könyvéhez*. Ami igaz is, meg nem is. És most mintha fordított volna a helyzet. Merthogy én bizonyos értelemben, a 2005-ben megjelent *Párhuzamos történetek* után öt évvel úgy érzékelttem a szatírájátéknak nevezett *Szirénének*et, hogy ez egy szatírájátékszerű appendix volna a drámai súlyú, ráadásul háromkötetes regényhez. Mint az antik dráma-versenyeken. Időmértékbe szedve, versszerű sorokba tördelve, átmozgatva, átbillentve a

regény világát egy másik akusztikai térbe. Ebben a műnem-, sőt művészetközi térben meg Krisztián mihez nyúl a hatvan éve tartó alkotói pálya megünneplésekor...

GK: A körtefára gondolsz?

BS: Így van, így van.

GK: Azt gondoltam, amikor lehetőség adódott, hogy legyen valamilyen helyzet Nádás Péter nyolcvanadik születésnapja kapcsán, hogy én egy elképesztő monumentális dologra vállalkoznék. És akkor vissza lehet kapcsolni a *Szirénének* megvalósíthatóságához, vagy megvalósíthatatlanságához. Egy elképesztően monumentális színházat gondoltam, mert arra vágytam, hogy Nádás Péter körtefáját lehetőség szerint életnagyságban vetítsük egy tűzfalra vagy egy fára, hogy a valóságában hagyjuk létezni Nádás Péter körtefáját. Itt nyilván nem utazunk Gombosszegre mindannyian, nézők és színházcsinálók, és hatolunk be az ő intim terébe, hanem a körtefát próbáljuk valamiként kiemelni, beemelni. Az a fajta személyesség a lényeges, amit ez a körtefa tud vagy tudhat, vagy tudhatunk mi, akik néztük a könyvben a képeket és olvastunk is róla, mert beszélt róla sokat Nádás. Hogy tehát a lehető legszemélyesebb viszony alakulhasson ki egy ilyen életfával, úgymond. Azt gondoltam, hogy ez egy elég méltó ünneplés lehet, megvalósítani ezt a fát. Nem valósult meg monumentális formában. Azt gondoltam, az volt az eredeti elképzelés, hogy egy olyan jelenlétszínházat hoznánk létre, ahol egy bűdös szó nem hangzik el, sem Nádás Pétertől, sem senkitől. Hanem csak jelenjenek meg különböző alakok, üljenek le a kerti asztalhoz, szívjanak el egy cigarettát a körtefa árnyékában — ugye egy vetített körtefában, amelynek nincs árnyéka, de mégis. Szóval egy ilyen szép nagy, rendkívül sokba kerülő projektet találtam ki, és akkor ebből maradt az, ami. Akkor elkezdtem foglalkozni Nádás körtefájával. Hogy hogyan is lehet egy ilyen élő installációt csinálni. Mert az volt a terv, hogy az évszakról-évszakra változó formát, az egy év alatt végigfotózott polaroidokat egy ilyen videószerűségben gyakorlatilag bemozdítjuk, úgymond, egy ilyen *timelapse* videószerűségben, ahol lehullanak a levelek stb. Azt gondoltam ki, hogy ez egy elég méltó helyzet lenne. És hogy a fa alatt akár a Nádás-életműből kiragadott karakterekre is emlékezhetünk, de nem szájbarátságosan. Hanem hogy ebben az időmúlásban, ebben a megállított időben ezek az emberek, ezek a párhuzamos létezők, ezek így üljenek le egy kicsit, hogy találkozhassanak egymással. A kerti székekre vagy leülnek, vagy nem. Felrakják az asztalra a kerti székeket, vagy nem. Ebből lett végül annyi, hogy az nagyon éteri helyzet volt, hogy a Margitszigeten valósult meg. A margitszigeti zenélő szökőkút színes, szagos, borzalmas környezetében. Queen volt talán, vagy Mick Jagger, semmi baj nincsen velük. Mick Jagger után szabadon...

BS: *Guns N' Roses* volt.

GK: Igen, szerencsére nem délután volt, mert akkor a Vuk is lett volna, ami szintén csodálatos. De azért az mégiscsak egy csodálatos pillanat volt, hogy tíz percen keresztül a szökőkút vízpárájára mégiscsak sikerült odavetíteni Nádás Péter körtefáját. Tíz perc, azt gondoltuk, hogy az rengeteg, az borzasztó hosszú lesz, azt nem lehet kibírni. Három napon keresztül vetítettük, és nagyon érdekes volt, hogy a turisták, meg akik nézőként jöttek, mind értetlenül álltak, hogy most akkor ennek vége van, ennek a tíz percnak. Valahogy kicslezte az idejét a dolognak. Úgyhogy ez egy nagy élmény volt, meg számomra egy nagyon nagy ajándék, hogy a Péterrel együtt nézhettük a szökőkúton ezt a vetítést. Ez történt, azután ebből készült egy ilyen kis installáció, kismag, attól függ, milyen méretben vetítjük. Ebből lesz egy installáció, kerti székekkel és kisebb méretű körtefával. Ez ide is átemelhető. Ide viszont már hívtam embereket is: Bánfalvi Eszter, Barabás Anita, Rétfalvi Tamás és jómagam fogunk Zombola Péter zenéjére létezni ebben az installációban. Meg azért szöveg is lesz, az *Ünnepi színjáték*ból. És egy kevés a *Temetés*ből... Remélem, hogy méltó színházi helyzet lesz, jelenlétszínház.

BS: Magdolna, valamire céloztál az előbb.

JM: Szerintem annyira szép volt ez a lezárás, hogy legszívesebben itt hagynám abba, de most már nem lehet, mert kaptunk egy utolsó kört.

GK: Nevezzük ráadáskörnek.

JM: Vagy zárójelenetnek.

BS: Legyen ez a beszélgetésünk szatírájátéka.

JM: Akkor emeljük tekintetünket Nádás színházi helyzeteire — úgy általánosságban. Radnóti Zsuzsától, Morcsányi Gézától, Radnai Annamartól is tudjuk, hogy Nádás drámáit minden dramaturg megszenvedi. A korai műveket azért, mert ott, ahogy Krisztián is mondta, minden szónak, minden betűnek, minden sóhajtásnak, minden ütemnek van egy saját zeneisége. A korai szövegek olyanok, mint Beckett késői drámái, repetitív, nagyon egyszerű töredékmondatok, melyeken nem lehet változtatni, mert akkor már mások lesznek a helyzetek, a sóhajtások, a világok. A késői művek, a *Szirénének* és az *Ünnepi színjáték* pedig annyira stabilan konstruált nádasi írás, amibe a belenyúlások rövidítéseké válnak, nehéz, ballasztal lehúzott eseményekké. Amikor hiányzik a szöveg megteremtette és igényelte nagyszínpadi tér, a nagy játékidőt elvárók türelme, és (gondolom) a nagy pénz, akkor a belenyúlás átírás, nem játék. Ha ez az utolsó kör, akkor zárjuk azzal, hogy Nádás Péter ugyan nem az a drámaíró, aki a magyar dráma történetének a népszínműre alapozott, azután Molnár Ferencsel jól megcsinált színjáték-szerkezetében a társalgási színmű rendjét vinné tovább. Nádás olyan író, aki a színházi formanyelvet inspiratív ötletekkel piszkálja, átalakulás-

ra, mozgásra, alkotásra készíti. Most az alkotókon lenne a sor, hogy valahogy fel is vegyék a nádasi fonalat, a kulturális finanszírozáson, hogy nemzeti kötelességét teljesítse, a nézőkön, hogy elmenjenek és beszéljenek róla. Jó lenne minden nemzedéknek tudni, milyen találkozni régi szerelmünk fiával.

Gerge Krisztián, Jákfalvi Magdolna (Fotó: Birtalan Zsolt)

Kötelezők röviden

— kéthangú kritika —

MELHARDT Gergő – SZEMES Botond

(Károlyi Csaba: Egy teljes év. Beszélgetések Nádassal. Jelenkor Kiadó, 2022)

SzB: Előző beszélgetésünkben, amikor Nádassal közéleti esszéinek gyűjteményéről beszélgettünk („*Nem érdemes úgy tenni, mintha nem értenék*”). Nádassal: *Leni sír*, Műút 2022/2.), azt mondtad, hogy az esszékben képviselt modernista, liberális humanista, magát a felvilágosodástól eredeztető nézetrendszer már nemigen fenntartható. „Megették”, mondtad. Az interjúkötetet olvasva megakadt egy helyen a szemem, ahol a *Világló* részletek borítóján szereplő megfeneklett hajóról van szó: „A megfelelésnek [...] van egy nagyon tárgyias jelentése is, s minden bizonnyal az egész baloldali, liberális és demokratikus világra vonatkozik, arra az ántivilágra, melyet a felvilágosodás alapozott meg, és társadalomszervezési elv lett belőle, a keresésre, a kutatásra, az egzakt tudományokra épített, a személy önrendelkezési jogára, azaz a politikai szabadságra. Ez a világ immár az esetlegesre és tetszőlegesre épített posztmodern politikai ideákon megfeneklett. Úgy látom, hogy most aztán tényleg korszakhatárra értünk vele. Modernnek és posztmodernnek hirtelen egy populista világ kellős közepén találták magukat.” (359) Az interjú, ami eredetileg nem ebbe a kötetbe készült 2017-ben, a múltkor tárgyalt esszék után született. Mit gondolsz, ez az idézet vagy annak fényében a teljes könyv igazít valamit azon, amit a Nádassal-féle értelmiségi szerepről mondtál? Megcselekszi-e a szembenézést, aminek a hiányát emlegettük, a szembenézést azzal, hogy a világ megváltozott, és a Nádassal politikai esszéiben képviselt és propagált nézetrendszer már nem tűnik érvényesnek?

MG: Szerintem nincs szembenézés. Nádassal ugyanazt gondolta 2017-ben is, amit mindig. Amennyire az írásaiból ezt meg lehet állapítani, ő nagyon csökönyös ember. Hihetetlen erővel ragaszkodik az elveihez, akkor is, ha ezzel akár — az én szemzőgemből — magának vagy másoknak árt. Érdemes különválasztani két dolgot: az ideológiát, vagyis az ember elveit, és a közéleti szerepét, azaz ideológiájának a nyilvános térben történő képviselését. Másként működik az önreflexió a két területen. Nádassal a rendszerváltáskor is tudta, erről az esszéi is beszámolnak, hogy az általa képviselt politikai elvek nem mindenki által osztottak, nem a legnépszerűbbek, és hogy nem feltétlenül azokra alapult a Harmadik Magyar Köztársaság. Nézetének „megfeneklését” például *A dolgok állása* című esszéjében is megírta már, ami 2010 utáni. A megfeneklés metaforája viszont azért

érdekes, mert nem azt mondja vele, hogy csőd vagy kudarctörténet, nem mondja, hogy vége lenne bárminek: hiszen lehet, hogy keresztbeáll a Szezei-csatornán a világ legnagyobb hajója, mert megfeneklik, de aztán kikotorják a homokot, és újra úszik, és a globális kapitalizmus mosolygó hullámain szállítja az árut az elégedett polgároknak. Szóval semmi, ami történik, nem végleges. Ami az ideológia képviselését, az értelmiségi szerepfelfogást illeti, szerintem saját magával nem tud szembenézni ez a pozíció. Nem tudja kritizálni a saját politikafilozófiáját, mert annyira ez a nézetrendszer a magja mindennek, amit csinál, hogy ha csak egy elemét is kivenné vagy kicserélné valami másra, nem működne. Talán nem is tudná mire kicserélni. Ebben az idézetben regisztrálja, hogy az ő elképzelése ma nem működőképes alternatívája a fennállónak, de azt sem itt, sem máshol nem mondja, hogy változtatni kellene vagy lehetne ezeken az elképzeléseken. Így értettem, hogy csökönyös: bármi jó, ragaszkodik az elveihez. Ezt lehet tisztelni és lehet felnézni rá, de azt is lehet mondani, hogy számárság. (Persze csak abban az értelemben, hogy csökönyös, mint a számár.) Én egyszerre mindkettőt átélem, amikor Nádassal szövegeivel találkozom, és ez a maga nemében igen izgalmas intellektuális élmény.

— Én is így érzem. Másrészt néha azt is kimondja, hogy *már* nem annyira érzékeny a változásokra, *már* nem érzi dolgának a világ változásaival foglalkozni. Nem tűnik ilyen módon kicsit megkésettnek ez a nagy párbeszédkötet 2022-ben?

— Hogy érted, hogy megkésett?

— Igazából az a kérdésem, hogy mi adja az aktualitását, a gondolatok érvényét ennek a frissen megjelent könyvnek. Egy helyen például a nők szörfeljárásáról és a tetoválásról beszélgetnek Károlyi Csabával. Nádassal elkezd értelmezni a jelenséget, de végül arra jut, hogy „[e]zek rettenetesen érdekes és fontos folyamatok egy társadalomban. De én már ezeken a kulturális változásokon kívül élek, szerelmi vonatkozásai pedig semmilyen formában nem érintenek.” (281)

— Itt nem arra gondol, hogy ő 1968 óta mondhatni a civilizáción kívül él?

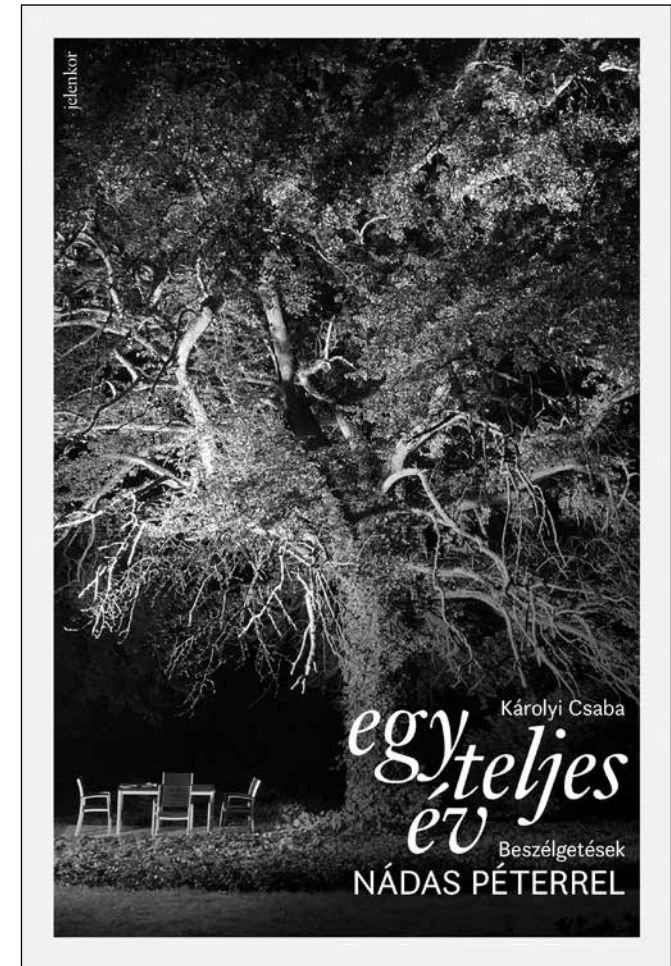
— Csakhogy mit kezdhetünk egy ilyen pozícióval, ami ennyire *kívül* van? Mondok még egy példát. A könyvben az első két beszélgetés a hazai és nemzetközi elődökről, hatásokról, Nádassal az irodalomról alkotott véleményéről szól. A nemzetközi irodalmi tájékozódása legnagyobb részben a francia és a német irodalomra korlátozódik, maga is mondja, hogy ezek a kultúrák határozzák meg leginkább őt, ezeken a nyelveken olvas; de a német irodalom iránti elköteleződését azzal is indokolja, hogy nem tudott nem kezdeni valamit a német kultúrával a második világháború és a holokauszt után. Úgy érezte, dolga van vele. Én pedig azt érzem, hogy ma ugyanez elmondható lenne a hegemon angolszász kultúrára: nem tehetjük meg, hogy nem veszünk róla tudomást. Nádassal pedig annyira könnyen félresöpri ezt, mondván, az amerikai regények mindig ugyanolyan egyszerűek, mint a hollywoodi filmek. Szerintem viszont ma nem lehet nem kezdeni valamit az amerikai kultúrával, mert ugyanannyira erős és ugyanannyira problematikus kulturális hatása van, mint annak, amit ő a német kultúráról és az ahhoz való kötődéséről leír.

— Van egy másik hely, ahol azt mondja, „[p]op-rockot nem bírok hallgatni.” (173.) És ugyanazt elmondja, amit a szörfeljárásról és a tetoválásról korábban. „Ezek a zenék [...] egy mágikus regresszió termékei. Mindenki bocsásson meg nekem, de a mágiát én már jócskán magam mögött tudom”. Tegyük félre az evolucionista előfeltevéseket, amikről külön beszélgethetnénk, maradjunk a zenénél: látszik, hogy nemigen van ismerete az elmúlt hetven év könnyűzenei kultúrájáról, ami pedig emberek millióinak az identitását alapvetően meghatározza. Nagyon erősen elutasítja, olyan gesztusokkal, mintha önvédelmet gyakorolna. Holott az irodalomnak vagy a komolyzenének is vannak olyan megnyilvánulásai, amik az általa mágikusnak nevezett regiszterben lehetnek csak érvényesek. És feltehetően sok korábbi, ma klasszikusnak tartott és elismert műalkotásról, irányzatról elmondható lenne, hogy mágikus regresszió eredményei valami korábbi, értékesebb dologhoz képest.

— És miért ennyire elutasító szerinted?

— Hárítását és leegyszerűsítését szerintem egész egyszerűen az életkora és az abból fakadó tartás is magyarázhatja: elfogadom, sőt, tiszteltem, ha egy nyolcvanéves azt tudja mondani, hogy én ezzel meg azzal nem foglalkozom. Az én nagyszüleim, akik kicsivel idősebbek Nádassal, tizenöt éve mondták, hogy soha nem fognak internetezni, mert nem akarnak ezzel foglalkozni, és kész. Nádassal nem akar foglalkozni a könnyűzenével, és kész. Más kérdés, hogy mégis beszél róla, úgy, mintha valamennyire ismerné, noha látszik, hogy egyáltalán nem ismeri — vagy félre ismeri — ezt a művészeti ágat.

— Nádassal nagyon kritikusak vagyunk. Tudom, ezeket a fenntartásokat implikáltam az első kérdésben. Viszont ugyanennyire gondolom azt is, hogy példaértékű és üdítő egy olyan gondolko-

dót olvasni, aki szinte tüntetőleg nem akar korszerű lenni. Nem megy bele a korszak zsákutcaiba — és ennyiben korszerűtlensége érték.

— Igen, mondjuk el, hogy tulajdonképpen jó olvasni ezt a könyvet. És hát vitára ingerel. De milyen zsákutcákra gondolsz?

— A legtömörebben akkor fogalmaz, amikor „az erkölcsös-szök” és „az identitárius mozgalmárok” téveszméiről beszél. (269) Távol áll tőle a mai szellemi, kulturális, társadalmi *mainstream* (vagy *mainstream*?) általában nem az egyik pozícióból kritizál egy másikat, hanem egyszerre mindkettőt — ennyiben pedig a *kívülisége* is nagyon megnyerő) — és már pusztán azzal szembehelyezkedik vele, hogy köti az ebet a karóhoz, és folyton a megfeneklett humanista eszményeihez nyúl vissza. Jó érzés látni egy figurát, aki nem ül fel az erkölcsös-szök és identitárius mozgalmárok szövegére. Ha a hallgatása a kortárs jelenségekkel kapcsolatban tudatosnak látszik. Ha azt érezné, hogy borzasztóan izgalmas szellemi áramlatok lennének bárhol a világban... Lehet olyan olvasatunk is, hogy nincs olyan horderejű szellemi válto-

zás, ami kikényszeríthetné a gondolkodása módosítását. Nincs olyan meggyőző gondolatrendszer vagy generációs fellépés, ami számára is jogosan tudná kritizálni az ő ideológiáját.

— Ebben van valami. Nagyszerű író és fontos gondolkodó, ez nem vitás — bármikor szívesen olvasok vele készített interjúkat. De azért nem teljesen mindegy, milyeneket. Ez a két részlet például, a tetoválásról és a könnyűzenéről szóló passzusok, azok közé tartoznak, ahol hihetetlenül erősen éreztem, hogy a kérdező helyében úgy belemennék még ebbe a témába, úgy visszakérdéznék, provokálnám Nádast, gerjesztenék vitát.

— Nekem tulajdonképpen az egész könyv ilyen volt. Ismerjük el, hogy nagyon nehéz a vállalása, mert mintha a tizenkét interjú és a kitérők mindenre kiterjedő nagy összegzést akarnának nyújtani. Sokat akarása miatt aztán éppen a valódi párbeszéd lehetetlenül el, a valódi párbeszédet úgy értve, hogy abban két egyenrangú fél társalog, adott esetben a kérdező megáll, visszakérdéz, a felek tisztázzák a pozíciójukat és így tovább. Néha itt is megtörténik ez, de általában nagyon élesek a váltások a kérdések között, ami egyszerre több dolgot eredményez. Egyrészt a kérdező nem megy bele a lehetséges vitahelyzetekbe, mert végig akar menni az adott téma legtöbb aspektusán. Másrészt Nádás válaszai nagyon kompaktnak, és amit hosszan kifejtene egy esszében vagy egy szépirodalmi műben, azt itt rövidre zárva mondja el. Ráadásul a gondolatok nagy részét már máshol olvashattuk tőle. Az életmű ismeretében nekem nagyon redundáns volt az egész könyv. Persze biztosan jó arra, hogy izgalmas módon megismertessen valakit Nádás témáival és gondolkodásával, aki még nem olvasott tőle semmit, vagy keveset. Nem is tudom, nem egyértelmű, milyen közönségnek szól ez a kiadvány. *Nádás Péter — röviden.*

— Ami pedig új, az sokszor igencsak felszínesen van elmondva, legalábbis sokkal jobban ki lehetett volna bontani.

— Az persze nem lenne interjú, ha Nádás Péter négy oldalon át bontaná ki nézeteit, ezért is mondom, hogy maga a vállalkozás nehéz. Így viszont néha egyszerűen nem világos, hogy miről beszél. És ez furcsa, mert Nádásnál soha nem volt még ilyen érzésem. Elkezdtek zavarni azok a mondatok, amelyek olyan szavakat tartalmaztak, hogy „bizonyos”, „valamiféle”, vagy hogy „más minőségű” egy dolog, esetleg „más foka” van valaminek. Milyen, miféle, mit jelent ez pontosan? A válaszok szükségszerű tömörsége felszínességet eredményez. Nádásnak éppen azt a képességét, írásmódjának azt a magával ragadó erejét tartom nagyra — erről tavaly is beszélünk —, ahogy a dolgok közti apró összefüggéseket végigkövetve tesz világossá jelenségeket; úgy, hogy közben azok komplexitását is extenzív módon mutatja be. Ebben a könyvben az ilyen gondolatmanetek általában megmaradnak a homályos utalások szintjén.

— Egyetértek. Károlyi Csaba furcsa pozíciót vett fel kérdezőként. Nem érdeklődik, vagy nem veszi észre, amikor valamiből igazán érdekes dolgot lehetne kihámozni? Nem tudom. Végig azt a benyomást keltette, mintha vizsgázna Nádás Péternél Nádás Péterből. Ugye jól tudom, hogy...? Mondd, erről mit gondolsz...? Hoztam két példát, két egészen megdöbbentő állítást, amikre egyszerűen nem értem, hogy akárkinék hogy a csudába nem az az első reakciója, hogy „micsoda?! hogy érted ezt, Péter?”. Egy helyen a *Párhuzamos történetekről* van szó, azt mondja Nádás: „Az életrajzom eleje [...] nem a születésem, és az életrajzom vége nem a halálom.” (217) A *Párhuzamos történetek* poétikájának kontextusában érteni vélem, mit jelent ez a mondat, de mégiscsak megdöbbentő, hiszen *magáról* mondja ezt Nádás — és Károlyi nem kérdez vissza. A másik tényleg egészen megdöbbentő. A könyv elején van, az apja öngyilkosságáról beszél Nádás: „Olyan, mintha tegnap történt volna. [...] megértem, miért tette, helyesen tette, amikor megtette.” (18) Helyesen tette az apja, hogy főbe lőtte magát? Mik is akkor ennek az állításnak az etikai dimenziói? Ki tudja, lehet, hogy ha visszakérdéz, valami olyat mondana Nádás, amit már máskor mondott vagy leírt, de valószínűleg nem. Óriási hiányérzetem volt több hasonló pontján a könyvnek.

— Kettőn áll a vásár. Ennek a beszélgetésnek, legalábbis ebben a szöveggé megszerkesztett formájában, olyan belső szabályrendszer van, aminek értelmében a kérdező nem kérdez vissza, hanem labdákat dob fel, hogy Nádás mondja el véleményét erről meg arról. Nádás pedig úgy viselkedik ebben a rendszerben, mint aki mindenről nagyon biztos véleménnyel rendelkezik, és semmiből nem lehet kibillenteni. Azt már mondtuk, hogy néha kicsit felszínes, néha kicsit homályos a szöveg, de tegyük hozzá, hogy emiatt azt a sokrétűségét is elveszíti a nádas nyelv, ami minden más írásában ott van. Ez az oka, hogy elveszíti a humorát is: a szándékos túlzásai nagyotmondásnak tűnnek. Vagy ha nem is veszíti el, nagyon nehéz érzékelni. Meglepett például, amikor Esterházy Péterről azt mondja hogy macsó, majd Károlyi Csaba a következő beszélgetésben visszakérdéz (mert lám, erre is van példa), hogy ezt mégis hogy értsük, mire Nádás: „Az csak játék volt, vicc. Esterházytól elég távol állt a macsóság.” (291) Játék, vicc: fel sem merült bennem, ahogy szemmel láthatólag a kérdezőben sem. Ez az interjúforma nem tud ezekkel a túlzásokkal mit kezdeni, nem tudja kijátszani az ezekben rejlő lehetőségeket. Mint a tavalyi könyvheti megnyitóbeszéd, a gilisztás, ez a fergegetesen zavarba ejtő, egyszerre nagyon szórakoztató, nagyon ironikus, nagyon szép, nagyon okos szöveg (*Könyvheti beszéd, Élet és Irodalom, 2022.06.10.*), amivel az égvilágon semmit nem tudott kezdeni az irodalmi élet, mindenki annyit írt róla, hogy formabontó volt... na ja, de hogy mit kezdjünk ennek a duplafenekűségével, a humorával, az nem merült fel senkiben.

— Van, amikor Nádás dob fel labdákat, amik igen érdekes labdák. Például hogy fordított verseket. Nem derül ki, hogy

miket, csak úgy megemlítődik, szinte véletlenül: „Amikor verseket fordítok, nagyon nagy élvezet.” (61) Egy másik helyen azt mondja: „Mindig költőket akartam fordítani”. (107) Aztán máshol a *Candide*-ről: „Néhány fejezetét le is fordítottam.” (103) Joachim Sartorius verseinek fordítása megjelent könyvben, de van azon kívül is műfordítói életműve? Ez miért nem érdekes a Nádás-kutatóknak? Persze Nádás recepcióját legnagyobbreszt esztéták csinálták és csinálják ma is, nem pedig filológusok, nem irodalomtörténészek, és szerintem ez sok következménnyel jár, implicit módon is, a Nádás-értésünkre nézve. Amennyire én látom, kis túlzással, a mai napig Balassa Péter szelleműjja felügyeli a Nádás-recepciót, aki hallatlanul érdekes dolgokat mondott, de számos hallatlanul érdekes dolog pedig egyáltalán nem érdekelt.

— Elvégzendő feladat. Kérdés az is, hogy mennyire határozza meg a recepciót maga a szerző — ha nem is tudatosan.

— Az is kérdés, hogy mennyire irányítja az interjúkat.

— Na igen. Vannak részek, ahol az amúgy mindig nagyon biztos véleményeket megfogalmazó Nádás szinte tüntetőleg azt mondja, hogy „fogalmam sincs”, „nem értem”. Mintha letiltaná a témát. Vagy itt is ironizál.

— Hogy nem értett egy szót sem Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-könyvéből.

— Vagy amikor Károlyi azt mondja, „Pernecky Géza vitakozott veled”, mire Nádás: „Nem tudom, mit vitattott. Elolvastam kétszer is, de sajnos nem értettem.” (353) És van, amit meg én nem értek. Például a katonasága, ami eddig is fehér folt volt, és most se lett egészen érthető. Áthelyezték a hírszerzéshez, és erről úgy beszél, mint akinek fogalma sincs, mik történtek ott. Aktákat tologatott csak. Egy félmondatban említi, hogy talán a szülei kapcsolata miatt helyezték oda, de ez a szakasz bőven alul van fogalmazva, és úgy van bemutatva, hogy ő ott csak egy hülye báb volt, aki semmit nem tudott. Nem derül ki, hogy valójában hol, milyen beosztásban, mit csinált. Egyáltalán nem akarom vádolni valaminek az eltakarásával, de ez egy kicsit el van kenve. Valószínűleg rémes, kiszolgáltatott, hülye élmény volt, amiről nem akar beszélni.

— Más téma, de idekapcsolódik. Nádásnak sokszor visszatérő fogalma a definíciós készség, a definíciós munka, hogy amikor két ember beszélget, individuumok demokratikus beszélgetésében, először definiálniuk kell a fogalmaikat. És ez hiányzik néha ebből a kötetből, egy-két definíciós visszakérdés. Nádás magától értetődően működteti a saját fogalmi rendszerét, de most lehetőség nyílt volna arra, hogy ezt a fogalmi rendszert egy kicsit közelebről megvizsgáljuk. Azt még nem mondtuk, hogy a könyvben minden beszélgetés egy-egy témát jár körbe, vala-

melyik Nádás-mű vagy például a szerelem, a fotográfia kerül a fókuszba. Van viszont egy kérdéskör, ami nem csak a kötetben vonul végig, hanem az egész nádas életműben kulcsfontosságú, mégpedig a realitás és fikció fogalmainak egymáshoz való viszonya.

— Nádás korábban is többször kijelentette, hogy „mindig is halálisan izgatott, hogy mi a hamisság vagy a hazugság, és mi az igazság, szabadon elfordul-e ilyesmi, mi a realitás és mi a fikció, mi a látszat és mi a valóság, mi a költészet és valóság viszonya.” (Jánossy Lajos: *Ez az örökös dél. Interjú Nádás Péterrel*, litera.hu, 2017.04.18.)

— De még nem igazán kérdezett rá senki, miként alakul ez a viszony? A műveleti láncoknak a végigkövetése, amiről korábban sokat beszélgettünk, valamiképpen szintén a realitással áll kapcsolatban, ahogyan a testiség is (itt is többször hangsúlyozza, hogy az európai irodalom hazug, mert több ezer éve nincsen alteste), és még jó pár téma. Mindenhol ugyanaz a struktúra, de kicsit másképp.

— Valóban izgalmas lett volna ezeket az összefüggéseket és különbségeket tisztázni. Ahogy e realitásfogalomnak a fikcióhoz való kapcsolatát is: sokszor, amikor nem a realitáshoz való ragaszkodásáról beszél, éppen azzal utasít el megközelítéseket, hogy ő fikcióban utazik.

— Ha rosszindulatúan akarnék fogalmazni (úgy látszik, megint én lettem a rossz zsaru), azt mondanám, olyan ez, mintha mindig azzal érvelne, ami éppen jobban kézre áll. Ha valamit úgy könnyebb megmagyarázni, akkor azt mondja, hogy nagyon sajnálom, ilyen a realitás, ha pedig úgy könnyebb, akkor azt mondja, sajnálom, a fikció már csak ilyen.

— Én látom a fogalomhasználat koherenciáját. Csak egy elég összetett rendszerről van szó. Például mindig a valóságot elfedő, korlátozó látszatok ellenében dolgozva kíván az ösztöni és társadalmi realitással foglalkozni, miközben az általa helyesnek tartott és képviselt politikai szerep éppen önmaga korlátozását, szabályozását jelentené, nem pedig belső realitásképeinek szabadjára engedését. Nem feloldhatatlan a két pozíció, sőt éppen az egymásra vonatkoztatásuk lenne tanulságos.

— Ennek a könyvnek láthatóan nem ez a fajta fogalomtisztázás volt a célja. Nem a nádas gondolkodásmód mélyebb megértése.

— Kivonatát vagy az esszenciáját adja az eddigi írásainak, gondolatainak. És annak az igazságát adjuk meg neki, hogy hiányérzete annak lesz csak, aki interjúinak, esszéinek, szépirodalmi munkásságának legalábbis egy részét ismeri. Viszont aki kevésbé jártas Nádásban, és közelebb akar kerülni a figurához, az óriási tárházát kapja a gondolatoknak, és azt hiszem, valóban közelebb

kerülhet az életmű lényegéhez. Nem is *Nádas* — röviden, hanem *Best of Nádas*.

— Egyetérttek. Ez a kötet nem a kutatóknak és nem a Nádasnak már elkötelezetteknek van szánva. (Például nincs benne névmutató, nincsenek jegyzetek.) Ez a kötet valójában egy podcast-sorozat leírva. Nem is olvasva lenne jó befogadni, hanem hallgatva, miközben az ember főz vagy ül a vonaton. Nem olyan fajta könyvinterjú, hogy egyvégtében lenne érdemes olvasni.

— Mint amilyen a Richard Schwartzal folytatott *Párbeszéd*. (Nádas Péter és Richard Schwartz: *Párbeszéd. Négy nap ezerkilencszáznolcvankilencben*, Pécs, Jelenkor, 1992.)

— Igen. De az mégiscsak egy Nádas-mű, itt viszont nem ő a szerző. Van azonban egy kérdés, amit még nem érintettünk. Mit gondoltál azokról a részekről, amikor más személyekről, főleg írókról fejt ki véleményét? Kertészről, Balassáról, Déryről? Jánossy Lajos kritikájában eléggé kifogásolta ezeket. (*Párhuzamosak és elvágólagosak*, Litera.hu, 2023.01.14.) Jegyezzük meg, hogy csak halottakról és csak halott szerzők műveiről tesz nagyon sarkos állításokat. És a sokat emlegetett személyek közül egyedül Esterházyról nem mond soha semmi rosszat, vitáikat futólag említi, nem részletezi.

— Értem, hogy miért lehet ez valakinek problematikus, de nekem nem volt vele gondom. Sőt, tetszett. Következetesnek ítélem annak a Nádas által képviselt nézetnek a fényében, hogy egy nagy írótól mindent ki kell adni, és róla mindent el kell mondani, nem kell szépíteni a dolgokat. Ezt Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs kapcsán mondja. Jelentősége van, hogy elhangzik egy ilyen kötetben Nemes Nagyról, hogy rettenetesen homofób volt, és pont szegény Pilinszkyvel kapcsolatban jött ez felszínre belőle. Ettől még nem lesz kevésbé jelentős alkotó. Az a nádas alapállás, hogy ha mismásolunk, eltérünk a realitástól, elhazudunk valamit, az megengedhetetlen, abból jó nem sült ki. Nem éreztem, hogy sértettség beszélne belőle, vagy hogy bármi övön alulit mondana.

— Nekem is inkább csak az hiányzik, hogy ne úgy jelentse ki a véleményét, mint a megfélelbezheteretlen igazságot. Ezzel ismeretelméletileg is lehetne vitatkozni. De valami polgári jó ízlés vágya mondatja velem, hogy tegyük oda az ilyen kijelentések mellé, hogy szerintem. Szerintem a Kertész Imre ilyen volt, és ne azt mondjuk, hogy ilyen volt, pont. Nyilvánvalóan igaza van abban, hogy Nemes Nagy Ágnes homofób volt, Kertész pedig rasszista, reakciós és xenofób, de a megfogalmazás sokszor nem elegáns olyan esetekben, amikor a saját benyomásairól beszél. Rasszista volt, igen, mindenki tudja, de hogy „elvetemült kispolgár” (38), az már nem ilyen tény, hanem Nádas véleménye.

— Szerintem azt érzi Nádas, hogy a kurva életbe, senki nem mondta ezt még így ki, de mit tegyünk, ez a helyzet. Kertész Imre rasszista volt. Hajjas Tibor pedofil volt. És kezeljük ezt a helyén.

— Ha nem is sértettség, de van egy jó adag türelmetlenség benne a magyar kultúrával és közélettel szemben, amiben egyébként tudok osztozni vele. Rengeteg dolog nincs ilyen egyszerű módon kimondva, nincs a helyére rakva. És nem a fontos dolgokkal foglalkoznak az emberek, hanem a felszínnel. Más téma. Azt mondja egy helyen: „A diktatúra körülményei között ez úgy merült fel, hogy a regénynek vannak-e etikai kötelezettségei vagy nincsenek. Úgy döntöttem, hogy vannak. Demokrácia körülményei között nincsenek.” (222) Megint egy olyan pont, ahol megállítottam volna az interjút. Vagy csak nekem nem világos, ezt hogyan értjük?

— Ezt én úgy értelmeztem, hogy demokráciában mindent le lehet és le kell írni úgy, ahogy van, mindenféle külső megfontolás nélkül. Az az írás etikája, kötelezettsége, hogy nem ferdi, nem igazítja semmilyen ideológiához, semmilyen elképzeléshez a realitás ábrázolását. Diktatúrában az írás mindig a hatalommal van szembeeszegezve. Nem tud azon kívül lenni. Ebből olyan kötelezettsége is fakad, ami a mű lehetséges esztétikai megalkotottságának a fölülírását is jelenti, a külső körülmények miatt.

— Ezt a mondatot egyébként a *Párhuzamos történetek* megjelenésekor mondja, a kitérőként beillesztett 2005-ös interjújában. Ha jól rekonstruálom a gondolatot, akkor Nádas szerint a diktatúrában minden valódi műalkotás politikai tett is. A demokráciában viszont nem az. De miért nem? Demokráciában sem lehet mindent leírni úgy, ahogy van, vagy úgy, ahogy akarom. Vagy nem politikailag kell érteni az etikai kötelezettséget? De akkor hogy?

— Valóban homályos ez a rész, de mintha félre akarnád érteni. Nem arról beszél, hogy a művészet ne lenne bármikor is politikai tett. Csak más a kontextus egy diktatúrában és egy demokráciában, ami befolyásolja ezt a politikusságot. A „forradalom” szót leírni az *Emlékiratok* könyvében politikai gesztus; ilyen felelőssége demokráciában nincsen a regényírásnak. Érteni vélem, hogy diktatúrában vannak olyan megfontolások, amik egy szöveget szerveznek, és amik demokráciában nincsenek.

— Ebben nem értünk egyet, mert más korlátozó tényezők igenis vannak: a piac, hogy mást ne mondjak. De 2005-ben nyilvánvalóan teljesen másképp merült fel ez a kérdés, más volt a politikafilozófiai és társadalmi kontextusa, mint ma. És ha már ennél a korszaknál tartunk, eszembe jutott 2006. Van egy nem gyakran emlegetett és az életmű egészét tekintve marginális megnyilvánulás, ami ugyanakkor elég érdekes abból a szempontból, hogy hogyan illik bele a nagy nádas gondolatrendszerbe. Az őszö-

di beszédre adott reakciójáról van szó. (Az ATV-n, Friderikusz Sándor műsorában elhangzott beszélgetés írott változata nem ismeretes. Részletei egy újságcikkben olvashatók: Nádas Péter: *Nincs morális válság*, Népszabadság, 2006.09.21.) A kötetben nem kerül elő. Én például erre rákérdeznék egyszer.

— Gondolom, úgy érezte, ahogy mások is, hogy erkölcsi kötelessége normális mederbe terelni a diskurzust.

— Nem igazán sikerült... Egyébként az előszóból kiderül, hogy volt egy kifejezetten politikai tárgyú beszélgetés is, amelyben „túlzottan az évtizedek óta rémes napi politikára koncentráltak” (6) a kérdések, ezért végül kihagyták a kötetből. Tünetértékű. De meg is tudom érteni. Lehet, hogy pont az őszödi beszédre adott reakció kudarcának a tanulsága.

— Én is megértem, persze, csak akkor miért kellett megemlíteni az előszóban? Mert így viszont hiányzik.

MG: Folyamatosan arról beszélünk, ami hiányzik, ami nincs benne ebben az interjúkötetben. És ha jól érzem, ez a véleményünk alapja. Sarkos leszek: ez a kötet nem méltó az életmű nagyságához.

SzB: Legalábbis nem derül ki belőle, hogy mennyire fontos ez az életmű.

2023. március

A Lator-tanya

Lator László tiszasásvári emlékei

Közreadja Kemény Aranka

Részletek egy megjelenés előtt álló képeskönyvből

Lator-tanya — így jelölték az 1941-ből való katonai térképen a Lator család Tiszasásvárhoz tartozó birtokát. A Munkácstól délre, Szatmárcseke és Huszt között a Felső-Tisza mellett fekvő ugocsai falu 1920-ig magyar, azután csehszlovák (*Trsník*), 1939-től megint magyar, 1945-től 1991-ig szovjet település volt, 1991 óta Ukrajnához tartozik (*Trosznyik*).

A falutól keletre fekvő birtokot az erdőmérnök atyai nagyapa, Lator István (1860–1919) kezdte építeni, akinek István fia, Lator László édesapja (1894–1975) már itt született. Mérnöknek tanult, de rossz időben: egyetemi államvizsgája előtt behívták katonának és a frontra került az első világháborúban. Szerencsésen, épen megmenekült, 1921-ben itt alapított családot Ujhelyi-Vitkay Eszterrel (1901–1977), Ujhelyi-Vitkay Sándor ugocsai főszolgabíró középső leányával. Két fiuk született, 1922. január 19-én István, 1927. november 19-én pedig László. Édesapjukat követve mindketten a beregszászi gimnáziumba jártak, Istvánból később agronómus lett. 1944 októberében a közeledő szovjet csapatok elől a család menekülni kényszerült, és ezzel szinte mindenüket odahagyták. A fényképalbumokat magukkal vitték, a képek így maradtak fenn.

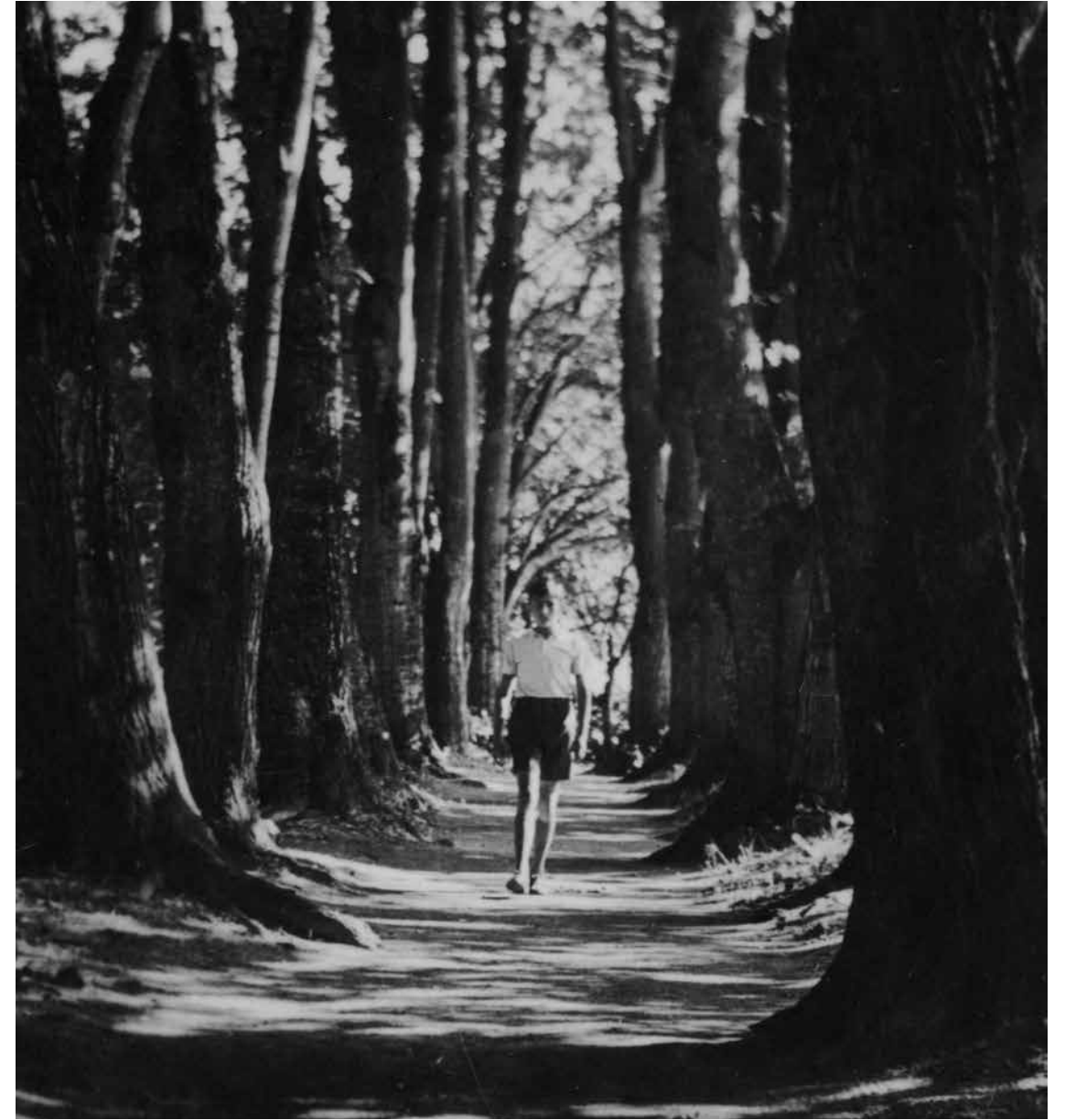
E felvételek a Lator–Ujhelyi-Vitkay család 1921 és 1944 közötti albumaiból valók. A képek közel kétharmadát az édesapa, a többi a harmincas évek közepétől kiskamasz fiai — már filmre — készítették. Lator István állványról, többnyire a szabadban, üveglemezes géppel fotózott, a képeket maga hívta elő, másolta, majd ragasztotta albumokba. Állandó témái a családtagjai: felesége, gyermekei és azok pajtásai, az évszakokkal együtt változó kert, az áradó Tisza és holtágai. E privát felvételek betekintést nyújtanak a természettel szimbiózisban élő gyermek, a későbbi költő „fényképhűséggel” versbe foglalt, minden érzékére ható közegébe, s nem egyszer *A megmaradt világ* című kötete emlékezéseit és elemzéseit illusztrálják. Sásváron, majd Beregszászon ebből a környezetből születtek első zsenjei, amelyek gyermek- és diáklapokban meg is jelentek. Többször hangsúlyozta ennek az elemi környezetnek egész életére meghatározó jelentőségét: „Ez a kert csak fákból, növényekből állt. És ez a növényvilág, ez az anyagi világ — és ezt minden értelemben mondom, nemcsak úgy, hogy meg lehetett fogni, meg lehetett tapintani, hanem valamiképpen a mindenség anyagát láttam ott magam előtt —, ez nekem hallhatatlanul fontos volt.” Itt találkozott először költőkkel, művészekkel, édesapja biztatására előbb a festészet, végül a költészet felé orientálódott.

Lator Lászlóval 2019-ben kezdtünk el beszélgetni privát fényképeiről a PIM Médiatára számára. Később, a covid alatt telefonon, majd újabb találkozásaink alkalmával pontosítottuk, kiegészítettük az elhangzottakat, így születtek a képekhez fűzött kommentárjai. Örült e munkának, nagyon várta a kötet megjelenését. Kéziratát még láthatta. Amire ő maga oly erősen vágyódott, végül ránk hagyta.

Hársfásor a Lator-birtokon
1921. december, Lator István felvétele, 1. album, 10. kép

„A hársfásor a kert jobb oldalán vezetett végig, az erdő mellett, ki a mezőre. Még nagyapám telepíthette ide. Nagyon szerettem ezt a fasort, gyönyörű volt egymás felé hajló sátorszerű lombjaival. Én is fényképeztem később. Hat fa maradt meg belőle.”

A kisdíák Lator László a hársfásorban
Sásvár, 1940 és 1943 között, Lator Istvánné felvétele, nagyított részlet, 5. album, 32. kép

„Nagyon szerettem a délutáni napfényben a törzsek megnyúlt árnyékát.”

*Az öt és fél éves Lator László a borospince fölötti kispadláson
Sásvár, 1933. június, Lator István felvétele, 3. album, 56. kép*

„A ház alatt volt egy borospince, a lépcső tetején kis padlásféle, ezt én kiválasztottam magamnak, beköltöztem, és ott mindenfélét »alkottam«. Imádtam ott lenni.”

*Lator László egy rúdon erősít a kertben
Sásvár, 1934. augusztus, Lator István felvétele / 3. album, 67. kép*

„Itt kezdtem el a szertornát, és hát én egy hótt gyenge gyerek voltam. Nem tudom, hogyan kezdtem el edzeni, de szerettem. Bátyám nem, ő csak focizott, meg egy időben a beregszászi gimnázium futócsapatában futott. De a tornát én találtam magamnak, később benne voltam az iskolai szertornacsapatban is.”

Ifj. Lator István az udvaron játék közben a pajtásaival
Sásvár, 1934. május, Lator István felvétele, 3. album, 64. kép

„Ezek a falusi parasztyerekek, akikkel játszottunk. Balra a szakácsnő háza, egyben a konyha épülete, ő itt lakott, volt neki egy vagy két szobája meg volt egy szerszámokkamra is. Fával tüzeltek a spórban (takaréktűzhely). Nálunk mindvégig süttöttek kenyeret, volt külön egy kemence, abban tüzet kellett rakni, és megvárni, míg leég a fa, azután elkotorni a hamut, és akkor betették a már megkelt kenyeret, ott sült. A teknőt nálunk tekenőnek mondták, abban dagasztottak. Szóval én gyerekkoromban házi, otthon sült kenyeret ettem.”

Lator László, ifj. Lator István és pajtásaik ladikban
Sásvár, 1931. május, Lator István felv. / 2. album, 55. kép

„Ezt úgy hívták nálunk, hogy ladik. Rendszerint falusi köztulajdon volt, a kompot és a hidat helyettesítette. Nem evezővel közlekedett, hanem rúddal, a víz fenekén toltuk előre. Nagy tere miatt mindenféle dologra alkalmas volt, állatok szállítására is, vagy átmenni a Tisza túlsó oldalára, valamelyik szomszéd faluba. Itt csak ültünk benne, ki van kötve a parthoz, azért ennyi gyereket nem szívesen engedtek el a folyóra, mert a Tisza veszélyes tudott lenni, örvények voltak, könnyen megcsavarhatták a ladikot. A bal szélén állok én, a jobb sarokban a bátyám, és mellette, ha jól látom, Grün Szurúli és Majsi ülnek, a hozzám közelebbi fiú már nem tudom, ki lehet.”

FERENCZ Győző

Az egyetlen lehetőség költője

Halála előtt néhány nappal azt mondta: egész életemben szerencsém volt. Ispánki házának verandáján ült, nézte a kert alján kezdődő erdő szegélyét, nézte nagyra nőtt mogyoróbokrait, amelyek gyerekkorára emlékeztették, vagy nem is nézte, lehunyta szemét, tudta, hogy ott vannak. Azért a szerencséhez az is kellett, hogy jól dönts, amikor olyan helyzetbe kerültem, válaszoltam. Nem én döntöttem, mondta. Maguktól dőltek el a dolgok.

Visszatérő szava volt ez *A megmaradt világ* című emlékezéseiben is. Szerencsés volt, hogy milyen nyugodt, szellemiek iránt fogékony családba született, hogy Tizsásváron töltötte gyerekkorát, földközében, bokrok alatt bogarászva. Szerencséje volt, hogy túlélte a világháborút, a szovjet hadifogságot, az átszökést a határon. Hogy a polgárosodott Makón jó közegbe került, hogy felvették az Eötvös Collegiumba, majd miután kizárták, mégis elvégezhetette az egyetemet, és hogy éppen Körmendre került tanárnak, majd az Európa Könyvkiadóban lett alapító szerkesztő, főszerkesztő.

1970-ben a televízió népszerű barkochbaműsorában nézők millióit hódította meg nemcsak káprázatos tudásával, hanem a képernyőn keresztül is megkapó közvetlenségével. És látták a feliratot: Lator László költő. Előző évben, negyvenkét éves korában jelent meg első verseskötete, 1600 példányban, ami akkoriban igen szolid szám volt, de ahhoz képest, hogy 1948-ban bezúzták már kiszedett kötetét — *Őserdő* lett volna a címe —, ez is szerencsének mondható. Alig akadhatott valaki, aki csak egyetlen sorát is olvasta, attól kezdve mégis ő testesítette meg a költő alakját. De ez már az egész ország szerencséje volt.

Soha nem mondta magáról, hogy költő; ha elkerülhetetlen volt, hogy valami álljon a neve után — amire egy idő után már nem lett volna semmi szükség —, az írórt választotta.

2007-ben Kosáry Domokosnak, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia létrehívójának temetésén búcsúztatót mondott a ravatalnál. Lator alapító tag volt, tíz éven át ügyvezető elnök. Kosáryt szeretve tisztelte, a Széchenyi Akadémia ügyeiről pedig az utolsó időkig mindent tudni akart. Télikabátjának belső zsebéből elővette az előre megírt beszédet, széthajtogatta, elkezdte felolvasni. Amikor a második oldalhoz ért, rápillantott, és anélkül, hogy szünetet tartott volna, összehajtogatta a lapokat, kezét összekulcsolta a háta mögött, úgy folytatta szépen formált mondatait. Amikor végzett, és visszajött a helyére, azt kérdezte, észre lehetett-e venni. Mit, kérdeztem vissza, mert nem értettem, mire gondol. Tévedésből a beszéd első oldala lett kétszer kinyomtatva. A tökéletes mutatvány attól tökéletes, hogy nem mutatvány. Nem lehet észrevenni.

Otthonos kívülállóként, feltűnés nélkül lépett be az egyetemi szemináriumi szobába, puha cipőben — választékos ízlésű puritán volt —, kezében valószínűtlenül vékony aktatáskával, amelyből tetszőleges számú verseskötet került elő.

Harminc percben összefoglalta, amit a verstanból gyakorlatban tudni kell, az elég volt egy félévre, de voltaképpen egy egész költői pályához. Ha ott helyben kellett verset írni, néha körbejárt, és senki nem takarta el, amit írt, sőt, inkább mutatta. Ő meg, mint amikor a festőiskolában a mester a készülő képbe belerajzol egy-egy vonalat, kiigazította az anapestust, rögtönzött egy váratlan válaszímet.

Bár maga volt a józan mérték, verseiben nem engedte, hogy a megformálás fegyelme elfojtsa a tudat számára elérhetetlen mélységekben gomolygó indulatokat, amelyek olyan nyugtalanítóan sejlének át sorain. Tudta, hogyan lehet az ismeretlent a kimondhatóság hálójába fogni. Nem volt eszköztelen költő, de eszközeit nem kívánta mutogatni. Anyagát olyan sűrűre szőtte — vagy, ha nehezkesebb is, pontosabb így mondani —, a költői sűrítés olyan eljárásainak vetette alá anyagát, hogy az intenzitásnak ezen a fokán nem lehetett folyamatosan új és új műveket írni. De még azt a kevés versét is könyörtelen kritikával rostálta. Az 1990-es évek végén kétszer is megjelentek összegyűjtött versei, az egyikben a vállalhatóra igazított ifjúkoriak is, de rögtön ezután nekilátott visszahántani szikár életművét. Költői örökhagyásának szánt kötetéből, *Az egyetlen lehetőség*ből elhagyta mindazt, ami csak egy lehelettel is elmaradt szigorú igényeitől.

Tanulságos volt látni tartását, a fölényes könnyedséget — rangrejtett előkelőségnek is mondhatnám —, hogy így is lehet, nem kell mindenáron jelen lenni. Vannak fontosabb dolgok az életben, mint a költészet, mondta.

De a versírás mesterség is, gyakorolni kell, hogy amikor szükség van rá, a költő kezére álljanak szerszámai. És bár vannak fontosabb dolgok, Lator szünet nélkül gyakorolta. Gyakorolta, amikor létrehozta hatalmas műfordítói életművét, amikor költői játékokkal szórakoztatták egymást kollégáival, és akkor is, amikor kaján kedvvel rettenetes dilettáns verseket idézett. Mintha állandó költői készenlétben lett volna. Gyerekverset azonban, különös, nem írt, és bár verbalitása szinte kiapadhatatlannak tűnt, csak azt adta ki nyomtatásban, amit zárt életművébe hézagmentesen be akart illeszteni.

A kétezres években írt két verset, amelyekhez kedves regényéből, *Lampedusa A párdúcából* vette a mottót. „Eloldva inog a terasz, a tenger”, írta az egyikben. Salina hercege Szicíliában a tengert nézte, ő ispánki házának verandájáról az erdőt. Ha ugyan nézte: „Már befelé néz”, írta a másikban, „Egész nap félálomban, félig ébren”, „Fel-felbukik egy mondat, félidézet”. De ha befelé nézett is, nem tudta nem látni, hogy a jambusok sem szelídítik meg a félelmet: mint minden földi lénynek, „elváltozik, már nem övé az arca”. Hogyan szegezhettem volna szembe bármit is ezzel a fájdalommal ott, az ispánki verandán?

Most azonban hadd búcsúzzam tőled, László, a tovább élők önző vigaszába kapaszkodva: műveid örzik romolhatatlan belső arcodat.

VÁRADY Szabolcs

„Fehér-izzáson szénsötét”

László, kedves László, öröknek hitt barátunk, nincs ez sehogy se rendjén. Szerda van. Nekünk most a Mongol Étteremben kellene ülnünk a Márvány utcában, és az édes pincérlányokkal évődve felhajtani a csak nekünk, törzsvendégeknek járó törkölypálinkát. Hogy a Mongolt bezárták? Igaz, de találtunk helyette másikat, egész jót, csak aztán jött a járvány, és azt is bezárták, és jött az ispánki házban a lépcső, amin leestél, és akkor szakadás állt be a filmben, amelyik hetente ott pergett előttem — a nyolcvanadik születésnapodra írt köszöntőmből idézem: „Fürge és karcsú férfi száll le a villamosról (a hatvan fekvőtámasz tenné, amivel minden napját kezdi?), és sehogy se jutna eszembe mondjuk Laci bátyámnak szólítani — mert ő mindig is László volt, bátyámnak meg azt hívom, akit bácsinak gondolok.”

Benne egy csöpp bácsis nem volt. Volt ellenben jó adag dévajtság, virgonc humor, de heves indulat is, ha a szó komolyra fordult, és valami nem tetszett neki. „Fehér-izzáson szénsötét” — hogy egy jellegzetes vessorát idézzem. A rossz versekre tudott a legjobban haragudni, még a rossz politikusoknál is jobban. De amiről a legtöbben ismerik, a televízióknak abból a korszakából, amikor hosszú műsorfolyamokat lehetett még versekkel és a róluk folyó beszélgetéssel vagy a velük való játékkal megtölteni, az a káprázatos lendület és szenvedély, amellyel a hallgatókat bevonta egy-egy vers világába. Engem is megszólítottak ismeretlen emberek utcán, boltban, orvosi rendelőben, hogy mondjam már meg, mikor lesz megint Lyukasóra. De aki nem láthatta a tévében a Lyukasórát, a Nyugat-játékot vagy a SZÓSZ című vetélkedőt, azt is szívesen kézen fogja az esszéista Lator László, és behúzza magával a röntgenszobába, hogy a vers életműködése feltáruljon előtte. Aki esetleg elmulasztotta beszerezni a könyveket, az is megtalálja mindet az interneten, a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján. (DIA: elég ennyit beírni a keresőbe.)

Esszéit három kötetbe rendezte el, és van egy közös kötet Domokos Mátyással: beszélgetések egy-egy versről egymással vagy a költőkkel. A *Megmaradt világ* című könyv pedig két részre oszlik. Az első, a *Visszajátszás* élete egykori helyszíneit idézi fel, a második, a *Zsinórpadlás* egy-egy Lator-vers anyagát és hátterét világítja át. Miből és hogyan lesz a vers? Ez a kérdés mindig nagyon érdekelte. Első esszékötete, a *Szigettenger* ezzel a mondattal indul: „Vajon honnan van Babits verseinek testes-húsos, mondhatni, érzékies ragyogása?” És máris ott vagyunk verseszményének a kapujában, ha a jelzőket fontolóra vesszük. Testes-húsos: ezt máskor, gyakran, csak úgy hívja: fogható. Ugyanebből az esszéből idézem: „Hadd említsem csak a leírás, a megjelenítést olyan valószínűtlen magaslatokra emelő, a képei legapróbb

részleteiben is olyan foghatóan anyagszerű József Attilát. Vagy Nemes Nagy Ágnes, akinek verseiben »az elvontságnak is teste van«. A testesség szomszédja a testiség. Babits verseinek ragyogása, emlékszünk, mondhatni *érezkies*. Kosztolányiról pedig a másik oldalról, az olvasó szemszögéből mond valami hasonlót: „Mintha a nyelv képek nélkül is fogható, *minden érzékünkkel élvezhető* párlata volna a világnak.” De az is fontos szempont, amivel ez az idézet folytatódik: „Talán ez az oka, hogy legjava verseiben ott érzik az a mögöttes derengés, az a visszhangos háttérzene, amit tudatosan talán az angol, francia, német szimbolisták kerestek először, s ami, ma is úgy érezzük, a legfontosabb eleme a versnek.” Tehát: fogható, érzéki, visszhangos, többretegű, egymáson átderengő, egyszerre ilyen is, olyan is. A versnek ezeket a lényegi elemeit kereste, boncolta azzal a több mint szakértelemmel, mondjuk talán belső tudásnak, ami a létrehozás tapasztalatából ered.

De ez a tudás a jó költőkben is csak ritkán tudatosul ezen a szinten, és még kevesebben tudják így továbbadni. Ehhez szükséges a költői mellé a kivételes tanári tehetség is. Lator nemcsak értőbb olvasókat nevelt, hanem a mesterségükben járatosabb, tudatosabb költőket és műfordítókat is. Ezt tapasztalatból tudom. Valaha, a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben készültek hatalmas antológiák egy-egy nemzet költészetéből. Az angolhoz én kerestem új fordítókat, és aki jót találtam, arról többnyire kiderült, hogy Lator László szemináriumára járt. Később, a *Holmi* versszerkesztőjeként, ha úgy láttam, hogy a fiatal szerzőnek van tehetsége, de még nincs elég formatudása, ezt az iskolát javasoltam neki, és ennek többnyire szerző és lap egyaránt hasznát látta. Én pedig látok még valamit. A Lator-tanítványok összetartanak, figyelik egymást. A tanárunknak pedig jó néhányan a barátai lettek. Nem csak tanultak tőle, szerették is. Ahogy mi szerettük, egykori kollégái. Én az angol csoportban dolgoztam, de a latin csoportban voltam otthon, Lator szobájában és mellette a Pór Juditéban. Aki jött új, fiatal kolléga, nagyon hamar egy szoros baráti körbe illeszkedett be. A Lator-szoba fogalom volt a hajdani Európa Könyvkiadóban. Nemcsak hihetetlenül alapos szerkesztői műhely, hanem irodalmi kávéház is, ide ült be Vas István szerdán és pénteken, és mások is, kintről, költők, fordítók, barátok. Természetes volt, hogy ebédelni is együtt járunk, és amikor lemúlt rólunk a kiadói közös élet, és meg is fogyatkoztunk jócskán, ez megmaradt, egy biztos pont a hét közepén, az életünkben. Ragaszkodtunk is hozzá, amíg csak lehetett. Közben Lator barátjává lett tanítványai a mi barátaink is lettek. Abban a Mongol Étteremben, amikor születésnapja volt, a szerdai ebéd résztvevői a szokásos négyről néha tizennégyre is fölszaporodtak. Velük együtt búcsúzom. Isten veled, tanár úr. Isten veled, László, örök barátunk.

A nekrológok 2023. augusztus 2-án a Farkasréti Temető Hóvirág úti ravatalozójában hangzottak el.

Az olvasó és az író László portréja
Sásvár, 1940 és 1943 között, ifj. Lator István felvételei, 5. album, 39. és 40. képek

„Bátyám csinálhatta ezeket a képeket rólam valahol bent a házban, talán az ebédlőben. Már kamaszféle voltam.”

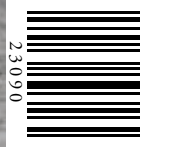
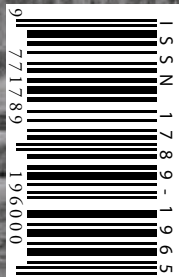

muut

www.muut.hu

890 Ft